

EUROPEAN UNION
European Regional Development Fund

Interreg
Central Baltic

Ålands
landskapsregering

COAST4US

Kartläggning av sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i Sunds kommun, Åland

Resultat från lokala dialogworkshopar

Håkan Tunón Marie Kvarnström & Johanna Roto

CENTRUM FÖR
BIOLOGISK MÅNGFALD

EUROPEAN UNION
European Regional Development Fund

Tunón, Håkan, Kvarnström, Marie & Roto, Johanna, 2020. *Kartläggning av sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i Sunds kommun, Åland: Resultat från lokala dialogworkshopar*. CBM:s skriftserie 118. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

Kontaktuppgifter

Centrum för biologisk mångfald

Marie Kvarnström – marie.kvarnstrom@slu.se

Håkan Tunón – hakan.tunon@slu.se

<https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/centrum-for-biologisk-mangfald-cbm/>

Snowchange Cooperative

Johanna Roto – johannaroto@gmail.com

<http://www.snowchange.org/>

© SLU Centrum för biologisk mångfald, Sveriges lantbruksuniversitet, 2020.

CBM:s skriftserie 118.

Omslagsillustration: Framsida: Kastelholms slott och välkomstskylten till Sunds kommun
(foton: Håkan Tunón).

Layout: Håkan Tunón.

Tryck: endast PDF

ISBN: 978-91-88083-28-9

ISSN: 1403-6568

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Introduktion	5
Metod och material	7
Resultat och diskussion	11
Sunds kommun – en översikt	11
Sunds kulturhistoria	15
Naturvärden, biologisk mångfald och friluftsliv	24
Stornäset – ett tillgängligt naturområde	25
Fågelområden i Sund	28
Vilt och jakt	30
Fisk och fiske	32
Vattenkvaliteten i Lumparn och träskan	34
Reflektioner om ett cirkulärt problem	42
Besöksnäring och lokalt entreprenörskap	44
Hinder för ytterligare utveckling	49
Lokal kultur, kunskap och engagemang	51
Slutsatser och rekommendationer	55
Konkreta synpunkter och förslag från deltagarna i processen	56
Förslag till framtida studier	58
Referenser	60
Bilagor: Minnesanteckningar från workshopar och möten*	63
Bilaga 1. Initiala möten med representanter för Ålands landskapsregering – 190423	65
Bilaga 2. Rädda Lumparn – 190423	69
Bilaga 3. Ålands fågelskyddsförening – 190423	71
Bilaga 4. Ålands natur och miljö – 190424	75
Bilaga 5. Sunds kommun – 190424, 190612	79
Bilaga 6. Mattas gårdsmejeri – 190424, 190910	83
Bilaga 7. Tranvik samfällighetsförening – 190610	85
Bilaga 8. Tranvik hembygdsförening – 190610	91
Bilaga 9. Ålands fiskodling i Gutterop – 190828	95
Bilaga 10. Stornäsets vänner – 190909	97
Bilaga 11. Hushållningssällskapet & ÅPF Ålands producentförening – 190909	101
Bilaga 12. Sunds jaktvårdsförening – 190909	103
Bilaga 13. Kurt Husell, Kastelholmnejdens byalag – 190910	107
Bilaga 14. Ronja Brenner, Nygårds skogsgrisar – 190910 (190424)	109
Bilaga 15. Sixten Häggblom, f.d. ordf. Sunds jaktvårdsförening – 190910	111
Bilaga 16. Johan Granlund – 190911 + exkursion	113
Bilaga 17. Bengt Karlsson, Ålands komposten i Gunnarsby – 190911	117
Bilaga 18. Workshop Dialog i Sund – 191104	120
Bilaga 19. Karl-Anders & Elisabeth Lindholm, Högbolstad – 191105	125

* Dessa minnesanteckningar återfinns hos registrator på Ålands landskapsregering.

Introduktion

Centrum för biologisk mångfald och Snowchange Cooperative har tillsammans på uppdrag av Ålands Landskapsregering under 2019 inom ramen för Central Baltic-projektet Coast4us genomfört ”ecomapping/kartläggning av sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i Sund, Åland” (Dnr ÅLR 2018/9386). Avsikten var att resultatet sedan skulle kunna utgöra underlag för åtgärder i området i samarbete med lokalbefolkning, intresseorganisationer och kommunen. Uppdraget har fokuserat på att genom en kartläggnings- och delaktighetsprocess bidra till att skapa grund för lokal dialog och planering. Idén har därför varit att relativt förutsättningslöst samla och dra lärdom av de kunskaper och erfarenheter som lokalbefolkningen har om sin närmiljö. Ursprungligen var det tänkt att inom ramen för uppdraget arrangera ett halvduzin större dialogworkshopar, men under projektets gång bedömdes det att det i detta läge av Coast4us var lämpligare att anordna flera mindre workshopar och möten som riktade sig till mer specialiserade grupper.

Vikten av lokal förankring och breda beslutsunderlag är ett av huvudfokuserna för exempelvis Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES, en motsvarighet till FN:s klimatplattform IPCC, men för biologisk mångfald och ekosystemtjänster). De nordiska naturvårdsverken genomförde under perioden 2016–2018 en IPBES-liknande studie av biologisk mångfald och ekosystemtjänster i kusttrakter

Om projektet Coast4US

Landskapsregeringens miljöbyrå ingår som projektpartner i projektet Coast4us som har ett antal partners runt Östersjön (Ålands landskapsregering, 2017). Syftet med projektet är att i lokal samverkan genomföra en smart och långsiktigt hållbar planering med nya metoder i pilotområden i kustzonen. Förhoppningen är att arbetet på sikt kommer att leda till nya arbeten och bättre nätverk på Östersjönivå, med stor hänsyn till de marina ekosystemtjänsterna. Ålands landskapsregering (ÅLR) vill ta fram lokala samverkansplaner för åtgärdsområden inom kustzonen, dvs. inom Lumparns delavrinningsområde samt för Mariehamns stad/Jomala kommun. Planering av långsiktigt hållbara åtgärder som t.ex. olika utjämningsmagasin/flexibla våtmarkslösningar styrs mot belastande verksamheter (övergödning), och för att förebygga effekterna från klimatförändringar samt för att skydda/restaurera undervattensnatur som är värdefull för den biologiska mångfalden och dess ekosystemtjänster (fiskereproduktion osv.). Det handlar om att i samverkan med lokala aktörer genomföra en nulägesanalys av sociala, ekologiska och kulturella värden samt dagsaktuella resursbehov, liksom behovet av en långsiktigt hållbar utveckling, allt för att finna de bästa helhetslösningarna med ekosystemansatsen som grund. Stor vikt läggs vid lokal kunskap vid planeringen inom de utpekade verksamhets-/åtgärdsområdena, men lika stor vikt läggs vid att hämta in ny kunskap, erfarenheter från övriga projektpartners, samt hur man på bästa sätt tar tillvara allt detta för att genomföra en långsiktigt hållbar planering i lokal samverkan där hänsyn tas till olika intressen. Övriga projektpartners representerar olika myndigheter, universitet, NGO:s och privata aktörer och kommer från bland annat Sverige, Estland, Lettland och Åland.

Alla ser olika värden i landskapet! För att få veta vad olika aktörer ser i landskapet och vilka nyttor och värden krävs det att man frågar och lyssnar. I slutändan krävs det att det blir någon slags samexistens mellan relevanta verksamheter och intressen. I närheten av Hummelvik. Foto: Håkan Tunón.

i Norden (Tunón et al., 2015; Schultz et al., 2016; Belgrano et al., 2018; Tunón et al., 2018). Bland slutsatserna kan framhållas:

A9. De nordiska kustregionerna har lokalsamhällen med starka traditionella band till naturen, vilket ger möjligheter till resursanvändning som baseras på lokala och traditionella system för användning och förvaltning. (---)

A10. Naturresurserna längs regionens kuster ger inspiration till folken i de nordiska länderna. Delar av naturresurserna ligger djupt förankrade i lokala kulturella identiteter och levnadssätt. Dessa kulturella värden är en kraftfull länk mellan människor och natur, och de är en väsentlig orsak till den fortsatta förekomsten, och i vissa fall återhämtningen, av naturresurser i dessa kustområden.

C2. Det finns goda exempel på lokalt deltagande från lokalsamhällen och urfolk i förvaltning av naturområden längs kusterna i de nordliga områdena. Detta är av grundläggande betydelse för fortsatt husbehovsanvändning och för att upprätthålla ekosystemtjänster i norr. Bättre integrering av och stöd till urfolks- och lokal kunskap inom förvaltning och skötsel av resurser i regionen vore önskvärt. (Belgrano et al., 2018, vår översättning)

För att kunna jämföra olika former av nyttjande i ett specifikt landskap krävs att man kan synliggöra vilka olika verksamheter som faktiskt pågår där, regelbundet eller oregelbundet, och vilka värden som olika grupperingar av lokalbefolkningen anser viktiga. Om man bara lyssnar till de mest aktiva grupperingarna så finns risken man missar värden av stor betydelse. Därför är det viktigt att nogsamt uppsöka olika grupper och att dessutom följa upp med frågan om det finns ytterligare intressen som man hittills inte har tagit hänsyn till eller om det finns personer med särskild kunskap om specifika områden eller aktiviteter. I denna typ av lokala planeringar är det viktigt att inkludera så vitt skilda intressen som möjligt. Avsikten är att projektet ska utgöra ett exempel på hur man kan arbeta för att få in lokala synpunkter på en framtida hållbar samhällsplanering.

Metod och material

Studien baseras på tre olika metoder; dialogworkshopar och enskilda möten eller diskussioner samt fältbesök på olika platser. Uppdraget har utförts under perioden april till november 2019.

Idén har varit att lokalbefolkningen inbjuds till och ges möjlighet att synliggöra sin kunskap och de värden man upplever på en karta samt att identifiera och diskutera möjligheter, utmaningar och eventuella konflikter för en hållbar förvaltning av dessa värden. För att processen ska fungera krävs tillit och ömsesidig respekt samt tålamod. Workshoparna har arrangerats i mindre grupper för att ge möjlighet åt alla att göra sin röst hörd. Förhoppningen är att resultaten kan bli del av underlag för ett långvarigt samarbete och hållbart nyttjande i landskapet. Metodiken bygger på liknande processer i olika delar av världen som bland annat har kallats Eco-mapping, Public participatory GIS mapping, och Volunteered Geographic Information (VGI) (Metodiken finns tidigare beskriven i Tunón & Westman, 2009, Tunón, & Byström, 2010; Tunón et al., 2015).

Livliga diskussioner hölls under den öppna workshopen i Kastelholm. Det handlade till stor del om lokalhistoriska reflektioner på Kastelholmsområdet, Slottsundet, Kökshavet och Kyrksunden, men också om den nutida situationen och utvecklingsmöjligheter. Foto: Håkan Tunón.

Att diskutera sin relation till landskapet och sitt naturresursanvändande utifrån kartan konkretiserar resonemanget och synliggör det lokala förhållandet även för utomstående. Anne-May Pehrsson och Rita Holmstedt funderar över platsnamn i Tranvik. Foto: Marie Kvarnström.

Vi har genomfört dialogworkshopar där deltagarna har fått ta upp de ämnen som de har tyckt varit angelägna. Därutöver har även projektgruppen lyft olika teman som har framhållits vid tidigare möten inom projektet. Processerna har därmed i stor utsträckning varit deltagarstyrda. Vi har också arbetat med kartor så att deltagarna har kunnat synliggöra särskilt intressanta områden. I samband med dialogworkshoparna har alla tre konsulterna fört minnesanteckningar vilka sedan har sammanställts och skickats per e-post eller vanlig post till deltagarna för diskussion och eventuella korrigeringar. Dialogworkshoparna har varit öppna och offentliga, även om de mer specifikt har vänt sig till de som har intresse i fiske, jakt, natur- och kulturvärden eller annat som har med kustkultur att göra och som kan vara relevant för arbetet enligt projektet Coast4Us att ”genomföra en långsiktigt hållbar planering i lokal samverkan där hänsyn tas till olika intressen”. En del av dessa workshopar har annonserats i lokaltidningen, på facebook eller via kontakt med olika intresseföreningar. Totalt sett genomfördes 19 dialogworkshopar eller möten inom ramen för uppdraget. De personer som vi har träffat har till största delen varit representanter för organisationer eller enskilda personer som har rekommenderats i samband med tidigare möten, men vi har inte lyckats få till möten med alla kontakter som har föreslagits under processen.

Avsikten har varit att genomföra dialogworkshoparna där målgruppen känner sig hemma, därför har de fått ge förslag på tid och plats då ett möte skulle kunna genomföras med bästa resultat.¹ Workshopar/möten har genomförts på såväl dag- som kvällstid för att under-

¹ Tidigare beskrivet i Tunón et al., 2015.

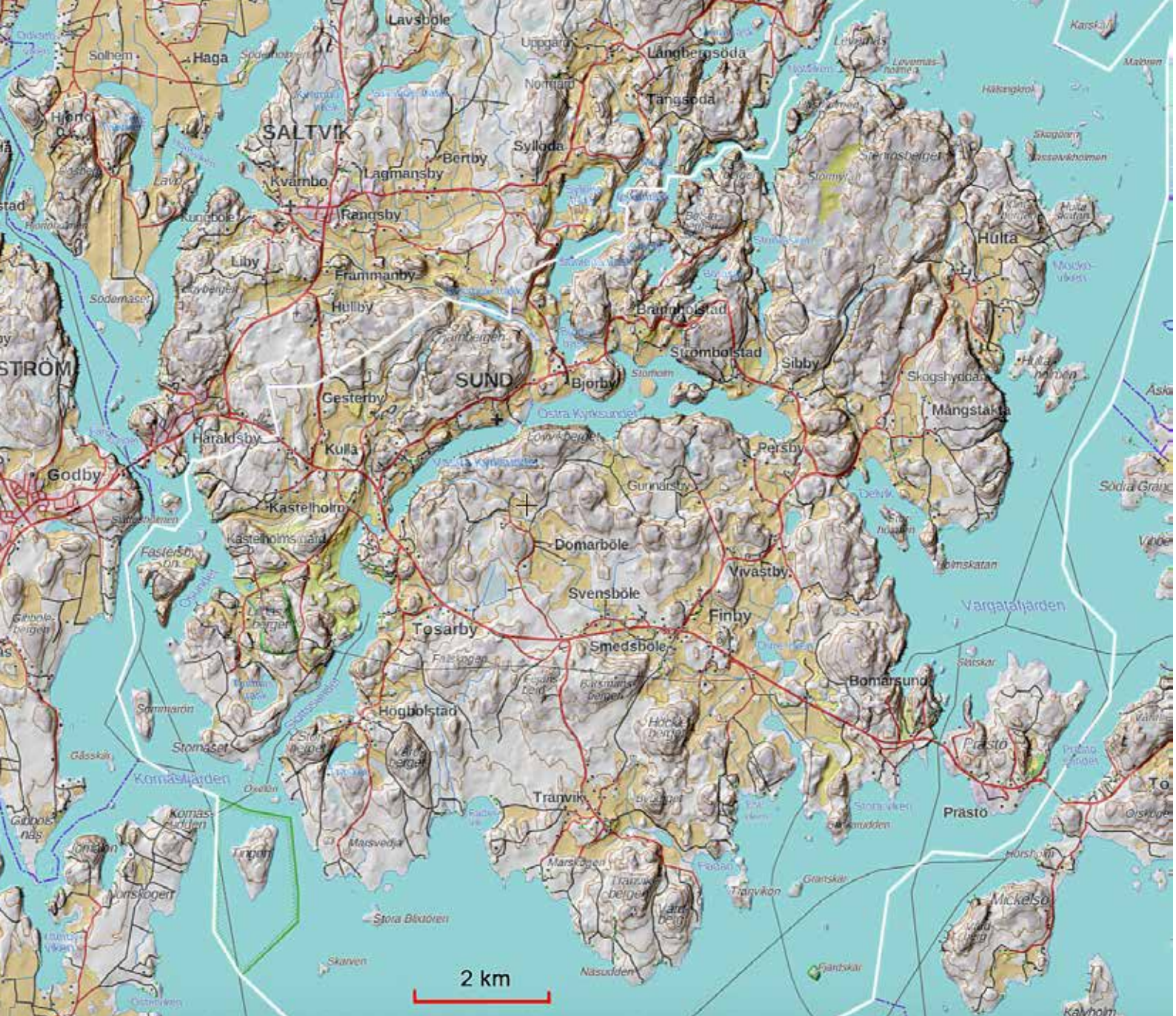
lätta för deltagare att delta. Vi har under projekttiden besökt Åland vid sex olika tillfällen så har det inte passat vid ett tillfälle har vi kunnat återkomma vid ett senare tillfälle. De enskilda mötena har vi genomfört med olika intressenter i syfte att få särskilda perspektiv belysta. De har genomförts som öppna intervjuer. I allmänhet har det rört sig om en till sex personer per gång. Minnesanteckningarna har skickats till deltagarna för kommentarer och korrigerande. De slutgiltiga minnesanteckningarna från mötena återfinns som bilagor till rapporten.¹ Vissa kunskaper och åsikter delades av samtliga på workshoppen medan andra framfördes av enstaka deltagare så det var inte alltid en konsensus.

Användandet av dessa tre olika metoder (workshoppar, intervjuer och fältbesök) har bidragit till att vi har tagit del av deltagarnas observationer och synpunkter men också gjort egna observationer och dragit slutsatser. Inom ramen för projektet har workshoppar och möten genomförts på följande platser:

- Initiala möten med representanter för Ålands landskapsregering – 190423 Bilaga 1
- Rädda Lumparn – 190423 Bilaga 2
- Ålands fågelskyddsförening – 190423 Bilaga 3
- Ålands natur och miljö – 190424 Bilaga 4
- Sunds kommun – 190424, 190612 Bilaga 5
- Mattas gårdsmejeri – 190424, 190910 Bilaga 6
- Tranviks samfällighetsförening – 190610 Bilaga 7
- Tranviks hembygdsförening – 190610 Bilaga 8
- Ålands fiskodling i Guttorp – 190828 Bilaga 9
- Stornäsets vänner – 190909 Bilaga 10
- Hushållningssällskapet & Ålands producentförening – 190909 Bilaga 11
- Sunds jaktvårdsförening – 190909 Bilaga 12
- Kurt Husell, Kastelholmnejdens byalag – 190910 Bilaga 13
- Ronja Brenner, Nygårds skogsgrisar – 190910 (190424) Bilaga 14
- Sixten Häggblom, f.d. ordf. Sunds jaktvårdsförening – 190910 Bilaga 15
- Johan G. Granlund – 190911 + exkursion Bilaga 16
- Bengt Karlsson, Ålands komposten i Gunnarsby – 190911 Bilaga 17
- Workshop *Dialog i Sund* – 191104 Bilaga 18
- Karl-Anders & Elisabeth Lindholm, Högbolstad – 191105 Bilaga 19

Ett resultat från workshoppar och intervjuer är kartor över olika naturvärden i kommunen som har pekats ut. Vi har gjort två kommunövergripande sammanställningar om fågelområden samt vatten- och fiskeområden i Sund. De finns även en kartbild som visar natur- och kulturområden specifikt i Kastelholmsområdet och Stornäset. Vi har inte gjort någon liknande sammanställning för andra djurarter i kommunen. Observera att kartbilderna inte gör anspråk på att vara kompletta. Kartbilderna presenterar en sammanfattande bild från workshoppar och intervjuer. Det finns säkert viktiga områden som personer som vi intervjuade inte lyft fram och de finns därför inte heller med på kartan. Speciellt vildmarksområden i norra delen av kommunen kan vara underrepresenterade. När vi har frå-

1. Minnesanteckningarna återfinns hos registrator på Ålands landskapsregering.

En översikt över Sunds kommun (med undantag för vissa delar av vattenarealen). Vit linje markerar kommungränsen. Kartan ger också information om topografien. Källa: Kartplatsen (<https://www.maannittauslaitos.fi/sv/e-tjanster/kartplatsen>).

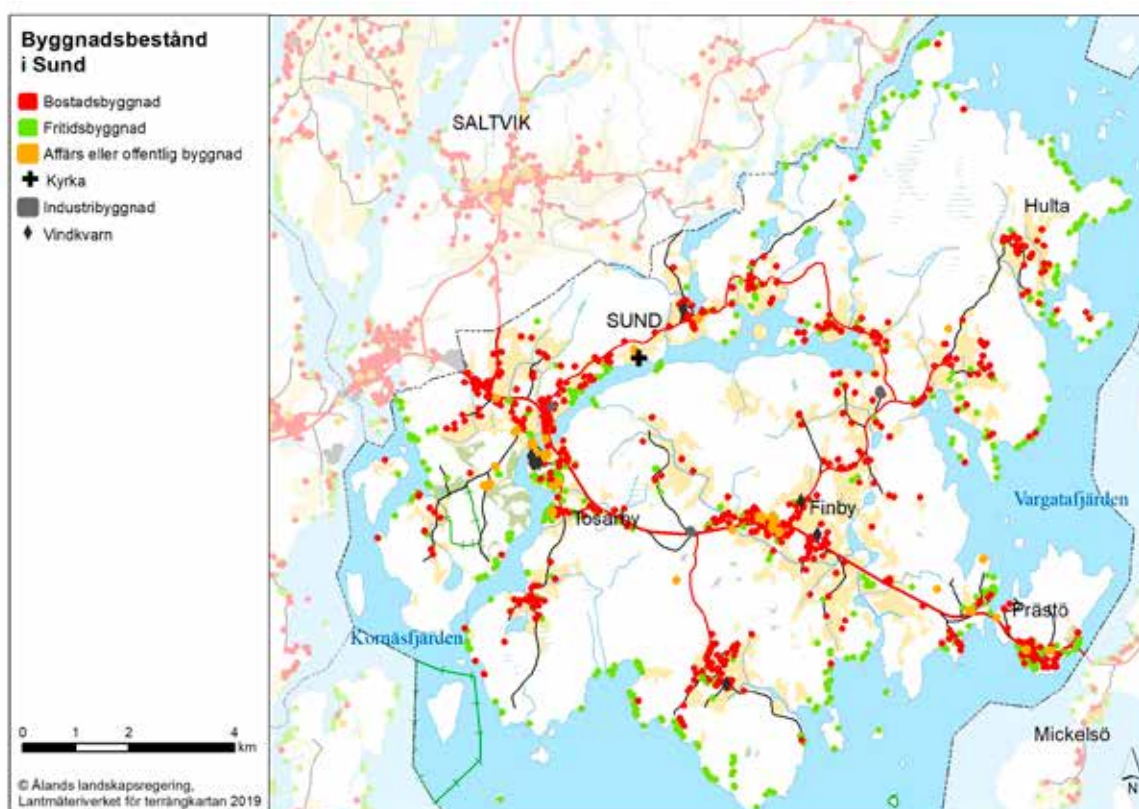
gat representanter från jaktföreningar och markägare om bra jaktmarker i Sund har vi fått svar att det jagas överallt i kommunen. Vi har inte gjort någon inventering av biologiska eller kulturella värden utan de data som rapporten vilar på är det som har framkommit i samband med de olika mötena eller information som har funnits tillgänglig.

Resultat och diskussion

Sunds kommun – en översikt

Sunds kommun ligger på fasta Åland bara ungefär 20 km från Mariehamn. Kommunen har drygt 1 000 invånare och omfattar en landyta på 108,2 kvadratkilometer, vilket motsvarar 7 % av Åland. Bebyggelsestrukturen omfattar ett trettiotal små byar och gles bebyggelse. Ingen av byarna är stor nog att klassificeras som tätort. De största byarna är Kastelholm, Bomarsund och Prästö, Tranvik, Finby, Sundby och Smedsböle. Kommunkontoret ligger i Björby medan kommunens geografiska mittpunkt ligger i Finby.

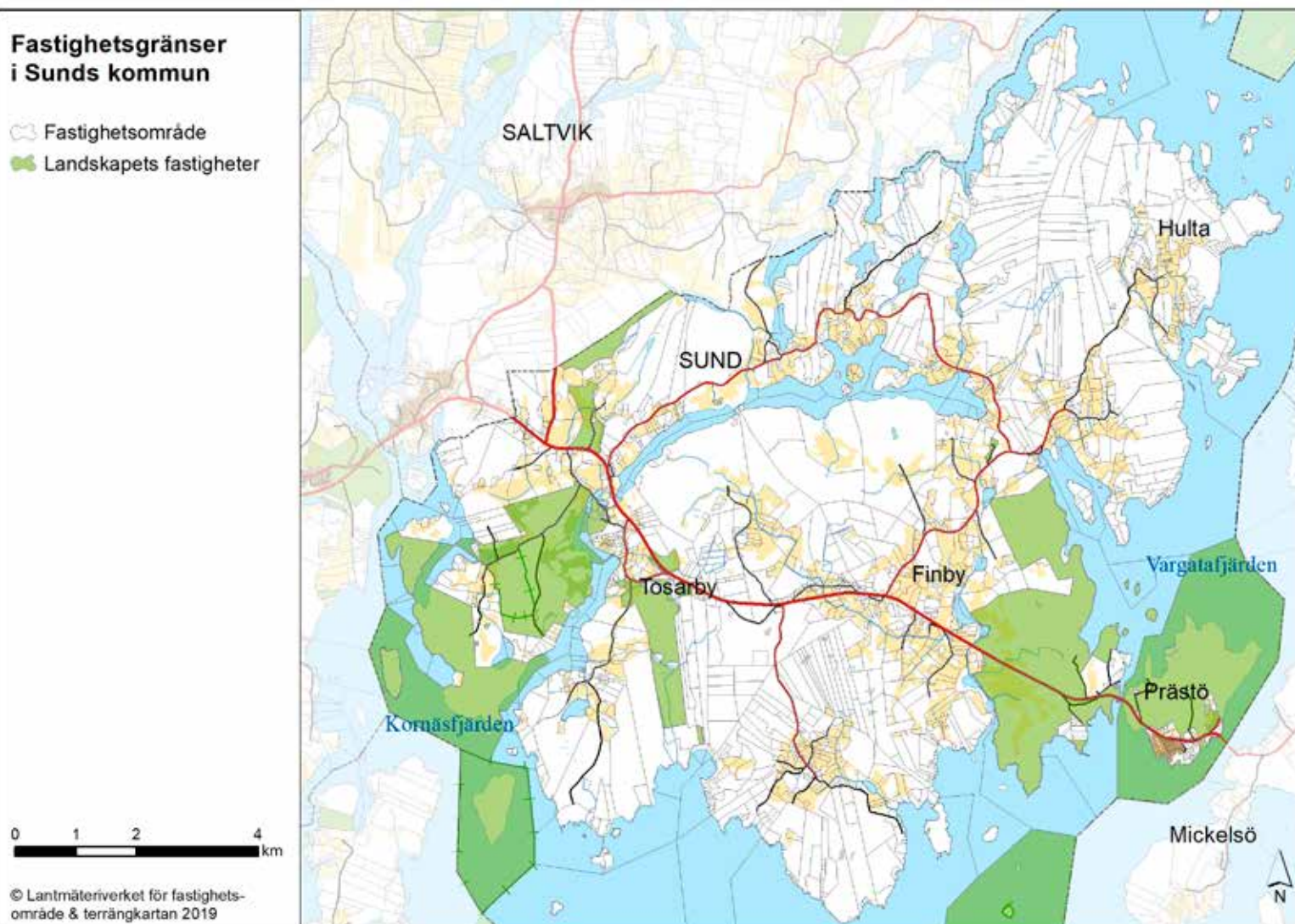
Det åländska bostadsbeståndet består främst av egna bostäder i form av villor. De flesta fritidshus är placerade i strandnära lägen i direkt anslutning till sjö eller hav.

Byggnadsbestånd i Sunds kommun enligt Lantmäteriverket (2019). Det finns c:a 530 bostadsbyggnader, c:a 480 fritidshus, 40 offentliga- och handelsbyggnader och endast 4 industribyggnader i Sunds kommun.

Fastighetsgränser i Sunds kommun

- Fastighetsområde
- Landskapets fastigheter

Landskapets fastigheter och övriga i Sund 2019.

Sedan 1970 har Ålands befolkning ökat från 20 666 invånare till 29 789 (31/12 2018). Under samma period har befolkningen i Sunds kommun endast ökat marginellt från 949 till 1 028. Detta innebär att 4,6 % av Ålands befolkning bodde i Sunds kommun 1970 och att den siffran 2018 hade sjunkit till 3,5 %. Representanter för kommunen är oroliga över den relativa avfolkningen som alltså pågår och hur man i framtiden ska klara av att tillgodose god samhällsservice med ett vikande skatteunderlag. Det framhölls att utan tillväxt blir det ingen stark ekonomi i kommunen. Samtidigt har kommunens medelålder ökat från 39 år till 47 år. Andelen av befolkningen som är 65 år eller äldre har ökat och andelen unga vuxna är relativt liten. Detta gör framtidsplaneringen problematisk.

Planeringen av hur kommunens mark- och vattenområden ska användas styrs av den åländska plan- och bygglagen (PBL) (ÅFS 102/2008) som utgör den huvudsakliga legala grunden för fysisk planering, markanvändning och byggande på Åland. Enligt PBL är det kommunerna som beslutar om planläggningen av hur mark och vatten ska användas. Alla kommuner ska enligt PBL ha en aktuell och heltäckande kommunöversikt som motsvarar en kommunal översiktsplan. Sunds kommun har valt att arbeta byavis med sin kommunöversikt. Den framtida utvecklingen av markanvändningen i byarna har diskuterats med byborna varefter s.k. byplaner gjorts upp. Kommunen avser att med byplaneringen åstadkomma en kommunöversikt i fem olika delar.

Mer detaljerad planering sker i generalplan, delgeneralplan och detaljplan. Generalplan anger principerna för den eftersträvarade utvecklingen i ett område. I Sunds kommun pågår

diskussioner om långsiktig planering och uppställandet av en generalplan, men det har hittills gått tämligen trögt. Delgeneralplanen för Bomarsund-Prästön är färdig. Arbetet med delgeneralplanen för Kastelholm samt Finby pågår. På 1980-talet försökte man göra en landskapsplanering över Åland och inrättade ett planeringsråd. Detta byggde på en idé om en centraliserad kartläggning vilken sedan skrotades på 1990-talet. Idag har kommunerna generellt sett inte särskilt långsiktiga planer och generalplanerna bygger ofta på något bristfällig kunskap om exempelvis kulturvärden.

Från kommunens sida framhöll man att det var viktigt att inkludera det lokala perspektivet och äldres kunskap i den kommunala planeringen, även om man i dagsläget inte har några särskilda rutiner för att få in sådan information i beredningsprocesserna.

Nybyggnation i kommunen sker i dagsläget främst i Kastelholmsområdet. Man planerar exempelvis ett nytt bostadsområde längs Slottsundet söder om slottet. Efterfrågan gäller främst boenden med strandtomter, vilket innebär ett växande tryck och en ökad exploateringsgrad av strandnära områden. Kulturbyrån på Landskapsregeringen bedömer att det i nuläget inte finns någon tydlig eftertanke eller något helhetstänk vad gäller utvecklingen. Det finns emellertid olika åsikter om var framtida utvecklingsprojekt lämpligen bör ske. Markägarens rättigheter har en stark ställning på Åland, vilket gör att offentlig planering som omfattar privat mark inte alltid är helt uppskattad. Markägande är generellt sett en tämligen komplex fråga på Åland. Bara i Sunds kommun finns det 2 350 olika fastigheter. Huvuddelen av dessa är privatägda och relativt små till ytan. Hälften av fastigheterna i kommunen är under en hektar. Endast 22 fastigheter är större än en kvadratkilometer (100 hektar). Fastigheter som ägs av Landskapet Åland är koncentrerade till Kastelholm-Stornäset och Bomarsund-Prästö samt till vissa öar och vattenområden i Lumparn. Totalt motsvarar Landskapets 21 fastigheter 16 % av kommunens areal. Detta bekräftar bilden av många privata mark- och vattenägare i kommunen.

Planeringen av nya bostadsområden eller andra byggnadsprojekt i Sund är utmanande också på grund av de tekniska försörjningssystemen (dricksvatten, avfall, energi och IKT¹). Exempelvis saknar några byar och ”glesbygden” i Sund idag kommunalt vatten och avlopp. I nuläget har många fastigheter privata brunnar och egen avfallslogistik. De centrala delarna av kommunen är anslutna till Lotsbroverket, avloppsreningsverket i Mariehamn. Samtidigt efterfrågar de som flyttar in i kommunen modernare hus med nya tekniklösningar. Detta i kombination med nya och striktare miljökrav utgör ekonomiska utmaningar för nybyggnation, inte bara för privatpersoner utan även för kommunen.

Markanvändningen – var och hur man använder marken – är en av de allra viktigaste faktorerna som påverkar biologisk mångfald och ekosystem. Sunds total areal är 182,3 km² varav landarealen är 108,2 km². När man tittar på kommunens markyta (land + insjöar) i en markanvändningskartering från 2018 finner man att över 70 % av kommunens yta täcks av skog. Den samlade andelen jordbruksmark uppgår till 15 % (Corine Land Cover 2018). Den varierade mosaiken av skog, vattenytor och jordbruksmark är kännetecknande för miljön både på Åland generellt och i Sund och bidrar till dess attraktionskraft. Totalt sett utgörs 4 % av kommunens markyta av anlagda ytor bestående av bebyggelse, trafikytor och infrastruktur.

1. Informations- och kommunikationsteknik.

Markanvändning i Sund

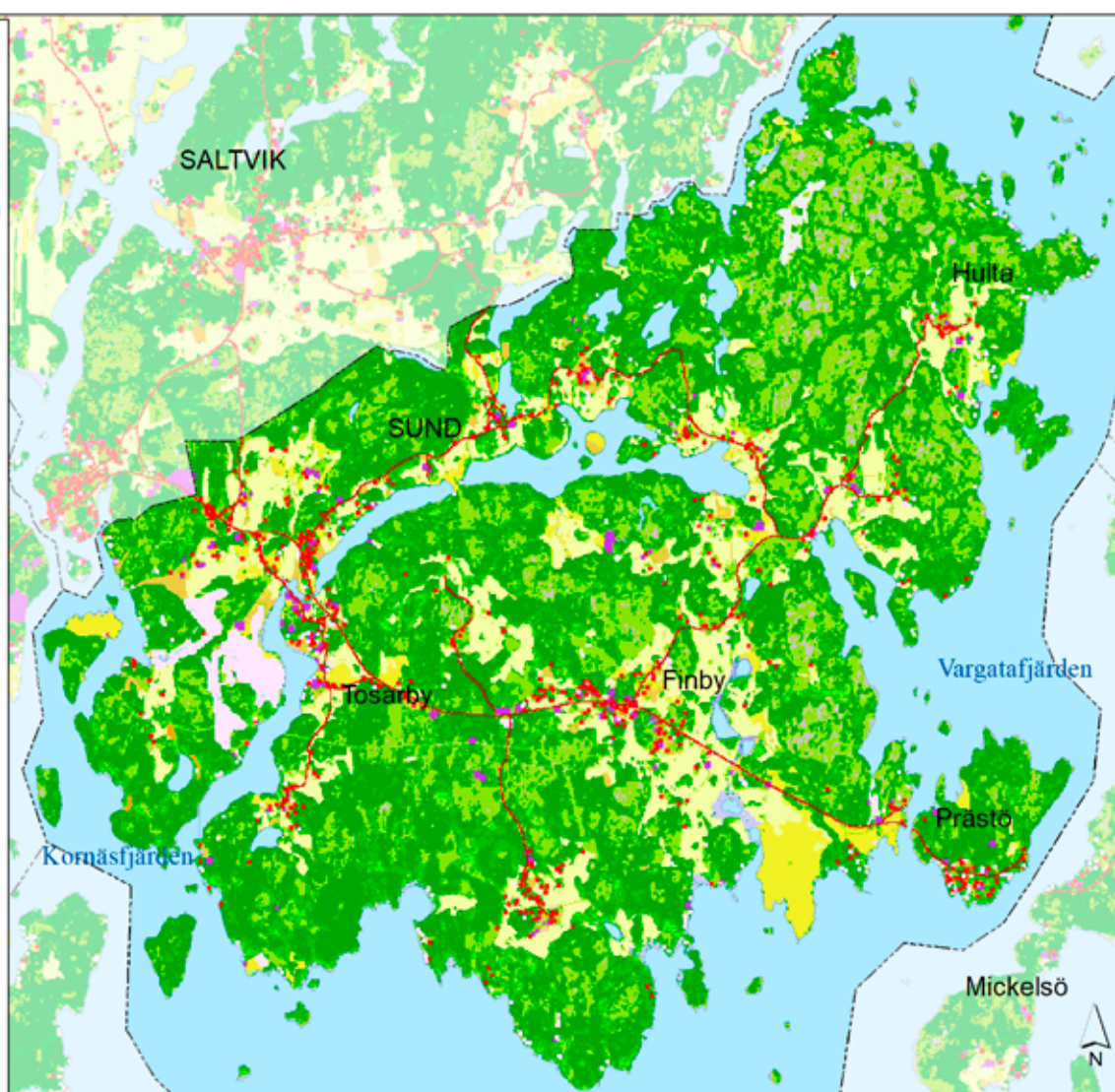
enligt Corine Land Cover 2018

- Bebyggelse
- Industri- & handelsområde
- Väg, transportområde
- Idrotts- och rekreationsområden
- Åkermark
- Frukt- och bärödling
- Betesmark
- Jordbruk med inslag av naturlig vegetation
- Skogsjordbruk
- Lövskog
- Barrskog
- Blandskog
- Övergångsstadium i skog-/buskmark
- Stränder och sanddyner
- Berg och blockmark
- Våtmarker
- Myrar
- Saltpåverkade våtmarker
- Vattendrag
- Sjöar och Hav

0 1 2 4 km

Data källa: SYKE, EEA 2019

© Lantmäteriverket för terrängkartan 2019

Markanvändning i Sund enligt Corine Land Cover 2018, före Alfrida. Karteringen baseras på satellitbilder med en upplösning på som högst 10 x 10 meter per pixel. Observera att satellitbildstolkningen inte överensstämmer till 100 % med fältdata. CORINE Land Cover (CLC) är ett av projekten i CORINE (Coordination of Information on the Environment) som initierades av EU med syfte att underlätta planering och genomförande av EU:s miljöpolitik.

Markutnyttjandet i Sund har förändrats över tid. Under åren 2000–2018 har de största förändringarna utgjorts av en ökning av betes- och åkermark i vissa områden, samtidigt som äldre betesmark har övergått till buskmark eller från buskmark till skog i andra områden. Totalt har cirka 16 km² av kommunens markareal pendlat mellan de olika typerna av markanvändning. Till stor del handlar det om att antalet betande djur har minskat som en följd av strukturrationalisering. Extremt väder kan dessutom leda till snabba förändringar i markanvändning enligt Corine Land Cover. Exempelvis drabbades Åland väldigt hårt av stormen Alfrida i början av januari 2019, en storm som förstörde mycket skog i Sund och på andra håll runt om på Åland.

Under diskussionen med kommunens företrädare berättade man att det under våren 2019 skulle ske en naturinventering på Landskapets mark i Kastelholmsområdet, och kommunen framhöll att man var positiv till utveckling i området, om det sker med hänsyn till natur och miljö.

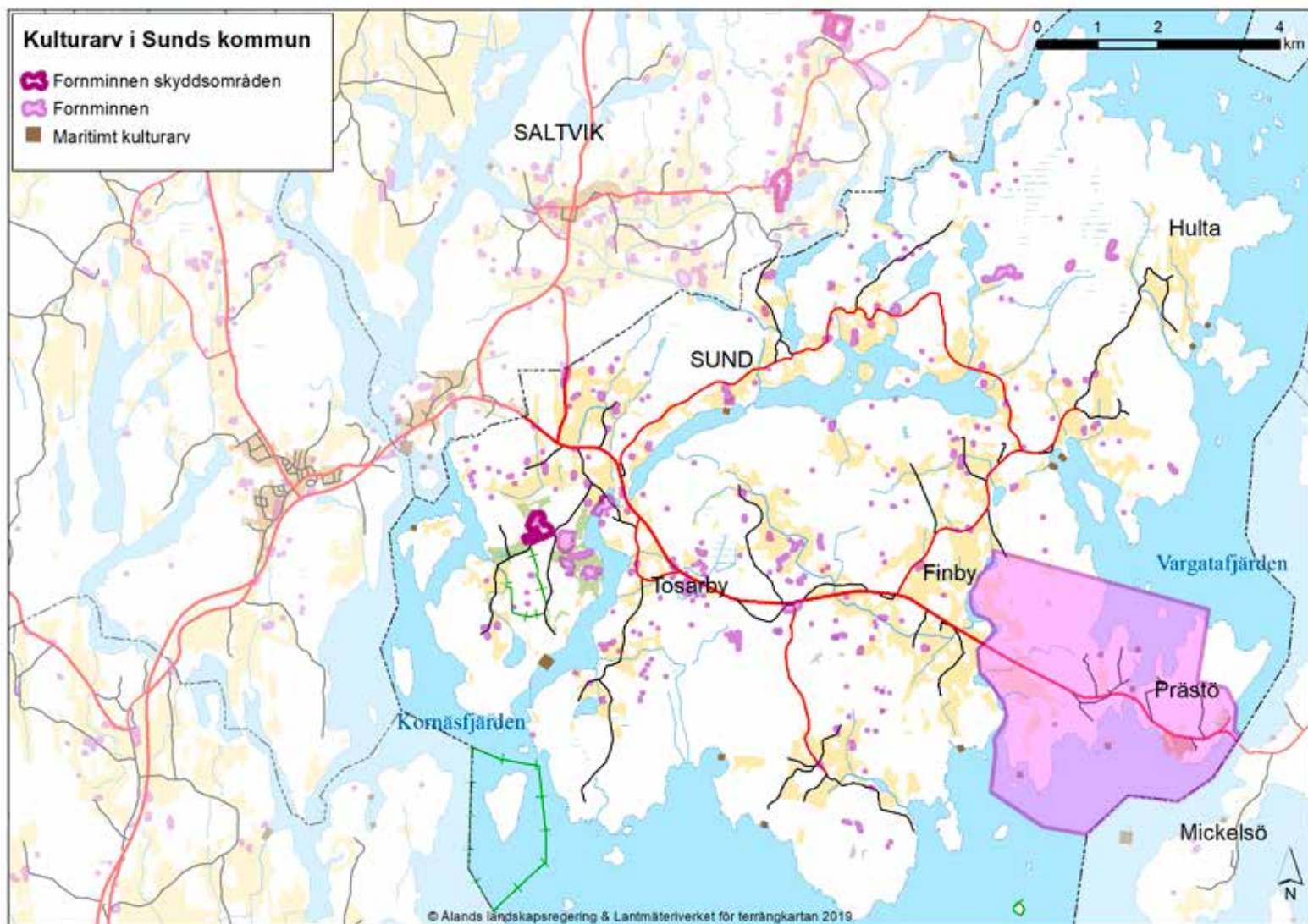
Sunds kyrka. Foto: Håkan Tunón.

Sunds kulturhistoria

Sunds kommun utgör ett centralt område i Ålands kulturhistoria, vilket också har framkommit i en mängd olika samtal. Vi inledde projektet med att diskutera kulturen i Sund med en representant för Kulturbyrån i syfte att få en introducerande bild av kulturminnen, kulturmiljöer, folkkultur och annat relaterat. Därefter har vi haft dialoger med lokala kulturhistoriker och fått blandade brottstycken ur Sunds långa och omväxlande historia. I kommunen finns några av Ålands främsta kulturhistoriska sevärdheter, såsom **Kastelholms slott** med omgivning och **Bomarsunds fästningsruiner**. Även **Sunds kyrka** har en erkänd status i åländskt kulturarv. Kulturen och kulturhistorien är viktig för kommunen, samtidigt som den också har framhållits utgöra en hämsko för kommunens möjliga utveckling. Man har menat att eftersom det finns kulturspår och kulturhistoria överallt är det svårt att utveckla verksamhet i området och bygga bostäder för nya invånare. Sund är en kommun som är mycket rik på fornlämningar från stenåldern och järnåldern och spår efter äldre verksamheter från det gamla jordbrukssamhället, fisket, sjöfart och krigstider. Historiska lämningar vittnar om mänsklig aktivitet i kommunen från förhistorisk tid fram till tiden efter andra världskriget. Fornlämningar finns både ovan och under jord, på land och i vatten.

Kulturbyrån upprätthåller ett register över samtliga kända fornlämningar på Åland som uppdateras kontinuerligt efter att nya fornlämningar upptäcks.¹ I dagsläget har man

¹ (<https://www.regeringen.ax/kulturarv/arkeologi-fornlamningar/fornlamningsregistret>)

Fornminnen och maritimt kulturarv i Sund 2019.

hittat 250 fasta fornlämningar i Sunds kommun. Karaktäristiska fornminnen i Sund från den förhistoriska perioden är olika typer av boplatslämningar och gravar. De lämningar som syns tydligast i landskapet är gravar och gravfält, bland annat rösen, högar och stensättningar. Från den historiska perioden finns speciellt kyrkliga lämningar, försvarsanläggningar, produktionsplatser och lämningar efter jakt och fiske samt vägar och broar. Man har hittat ett tjugotal vrak i kommunens vattenområde. Ett annat exempel på ett maritimt kulturarv är resterna av ett pålningsystem i Slottssundet och Kökshavet vid Kastelholm, som utgjorde ett försvar mot passage av främmande fartyg.

Kännedom om kulturminnen är viktiga för kommunens framtidsplanering. Vid planläggning ska bestämmelserna i lagen (delar av PBL), som skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse (1988:56) och fornminnen (1965:9), beaktas. I Sunds kommun är uppdaterad planeringsunderlag om kulturminnen viktigt. Enligt dåvarande kommunstyrelsens ordförande Bengt Hagström ”hittar man nya kulturminnen hela tiden – det har man nog av i Sunds kommun – och vi skapar också nya kulturvärden, vilket inkräktar på den privata äganderätten”. Tidigare ansågs ofta underlag från 1970-talet vara fullt tillräckligt, med vissa mer slumpvisa tillägg. I den fysiska planeringen idag används oftast kulturmiljöinventeringar från början av 2000-talet när det handlar om att ta hänsyn till kulturlandskapet, enligt Mikko Helminen på Kulturbyrån. Inför exploatering kräver man dock oftast helt nya utredningar idag. Vad gäller kulturlämningar, fornlämningar och na-

turvärden är det också lite paradoxalt att områden under landskapsregeringens förvaltning har betraktats som bevarade, men i och med instiftandet av ett vinstdrivande fastighetsverk så riskerar man enligt Mikko att förlora värdena på grund av bristande kunskap. Det finns därför behov av att skapa mer definitiva skyddsmekanismer.

Området kring **Kungsgården** och **Kastelholms slott** är klassat som nationallandskap. I samband med 75-årsjubileet av Finlands självständighet 1992 utsågs 27 nationallandskap, bl.a. kulturlandskapet i Sund. Idag är slottet en välbevarad slottsruin och ett välbesökt turistmål. Slottet började byggas redan på 1300-talet och spelade länge en väsentlig roll vid den tid då Åland låg mitt i det svenska riket mellan den östra och den västra landskapsdelen. Den byggdes som en försvarsborg i innersta delen av det sund som kom att kallas Slottssundet. Flera av Sveriges kungar har besökt slottet och särskilt Vasaätten visade stort intresse. Under Gustav Vasa blev slottet främst använt som ett kungligt jaktställe. Hertig Johan bodde periodvis på slottet och under hösten 1568 fängslade han sin bror Erik XIV på slottet och utsågs därmed till kung Johan III i januari 1569. Under 1600-talet förlorade slottet successivt sin politiska och strategiska betydelse och det drabbades av två bränder, 1619 och 1745. Med tiden kom det att användas som kronans sädesmagasin och på 1930-talet blev slottsruinen slutligen museum. I anslutning till slottet ligger idag också friluftsmuseet Jan Karlsgården och Kastelholms gästhamn.

Friluftsmuseet Jan Karlsgården påbörjade sin verksamhet i början av 1930-talet och husen är ditflyttade från andra delar av Åland. Mangårdsbyggnaden, själva Jan Karlsgården

Friluftsmuseet Jan Karlsgården. Interiör från storstugan och midsommarstången. September 2019. Foto: Håkan Tunón.

(från Bamböle, Finström) köptes in 1933 och placerades på sin nuvarande plats 1935. Avsikten är att exemplifiera en åländsk gård från äldre tider. Museet drivs av Fastighetsverket på Landskapsregeringens Kulturbyrå. Vid Kastelholms slott ligger också fångelsemuseet Vita björn. Fångverksamhet vid kronohäktet inleddes under andra hälften av 1700-talet och pågick fram till 1975. Under 1800-talet i samband med den ryska närvaron på ön har ryska vakter knackat in ett solur i berget i närheten av Solursvägen (som har fått namn efter soluret) och i närheten av Karl Jansgården har någon knackat in en kopia av den runinskrift som finns på ett kalkstenskors vid Sunds kyrka som förmodas ha rests över missionsbiskopen Unni (Uini eller Wenni) som ansetts ha dött på Åland år 936. I Kastelholmsområdet har man också haft en ganska mustig lokalhistoria under 1900-talet med flera färgstarka bybor, såsom Troll-Lena, Bull-Ida och Kaffe-Johanna för att nämna några.

Sydväst om Kastelholm ligger **Stornäset** med ett historiskt kulturlandskap och även en golfbana. Södra udden är landskapsregeringens skogliga försöksområde, därav en hel del främmande artinslag i skogen. Stornäset har på grund av sina natur-, kultur- och rekreationsvärden blivit fokus för lokalt engagemang via föreningen Stornäsets vänner (se vidare under avsnittet Naturvärden, biologisk mångfald och friluftsliv). Golfbanan ses lokalt av olika grupperingar antingen som en styrka för bygden eller som ett hot mot andra värden.

Ålands golfklubb på Stornäset. Foto: Håkan Tunón.

En del av ruinerna av Bomarsunds fästning. April 2019. Foto: Håkan Tunón.

I den östra delen av Sunds kommun ligger **Bomarsundsområdet**, en annan historisk ruin från en senare tidsepok som vittnar om det ryska styret på Åland. Ryssland fick herraväldet över Åland och Finland i samband med freden i Fredrikshamn 1809 och Bomarsunds fästning började byggas 1832. Fästningen skulle bli en försvarsanläggning för att hindra fientliga angrepp från sjösidan. Spår av bergtäkter för fästningsbygget fanns i Finby, Vivastby och Töftö. Ryssarna anlade även **Skarpans garnisonsstad** strax väster om Bomarsund, vilken blev en blomstrande stadsmiljö. I samband med Krimkriget 1853–1856 attackerade Frankrike och England Bomarsunds fästning, vilket föga förvånande har kommit att ses som en mycket betydelsefull lokalhistorisk händelse.¹ I augusti 1854 besköt den engelska flottan fästningen och 10 000 franska soldater landsteg i de södra delarna av Sund. De engelska krigsfartygen låg utom räckhåll för det ryska artilleriet samtidigt som de franska soldaterna anföll landvägen västerifrån med lätta fältkanoner. Flera tusen ryska soldater togs som krigsfångar och fästningen sprängdes 2 september 1854. I samband med Parisfreden 1856 så förklarades Åland som en demilitariserad zon, vilken ligger till grund även för dagens situation. Skarpans garnisonsstad övergavs och förstördes och Mariehamn grundades 1861 som Ålands nya centralort.

Idag går landsvägen mot Prästö och Vårdö rakt igenom fästningsruinen, men när den drogs förstod man inte det historiska värdet av fästningen. En breddning av vägen och en ny bro till Prästö planeras och avsikten är att inte ytterligare skada kulturminnesområdet (ÅLR 2018/7434).

1. Fästningen och slaget finns skildrat i exempelvis Graham Robins, 2004. Bomarsund: Imperiets utpost. Mariehamn (http://www.bomarsund.ax/wp-content/uploads/2013/04/Bomarsund_sv.pdf)

Ovan: Bron över Bomarsund till Prästön byggdes 1958. Här en samtida bild när landsvägen dras genom Bomarsunds fästning (fotograf Elis Fogde, via Bosse Taipale Vivarsby Sund Åland).

Vänster: Ett minnesmärke från 1990 över de 577 franska soldater som stupade vid slaget om Bomarsunds fästning. Stenen är placerad där det franska högkvarteret var beläget. Foto: Håkan Tunón.

Bomarsunds historia har länge uppmärksamats av Bomarsundssällskapet¹ – en ideell förening med syftet att synliggöra fästningen och Bomarsundstidens roll i Ålands historia. Idag pågår projektering i Landskapets regi för att bygga ett besökscentrum vid Bomarsund. Planen är att det ska byggas av landskapets fastighetsverk som kommer att agera hyresvärd gentemot landskapets kulturbyrå. Kostnadskalkylen ligger på 2,75 miljoner euro.

Ur ett kulturvårdsperspektiv är även vägnätet med anor från **1700-talets postväg** intressant, men föga dokumenterat och inte skyddat. När den gamla postvägen renoverades och breddades tog man inte någon direkt hänsyn till kulturmiljön. Ett annat kulturhistoriskt intressant inslag i Sunds kommun är **Svensböle gård**, eftersom Johan Eric Lindström som bodde på gården skrev en dagbok som skildrar tiden mellan 1821 och 1846 (den gavs ut i tryck 1985 av Sunds närings- och hembygdsnämnd). Gården är idag borta men kanske de omgivande markerna fortfarande bär på biologiskt kulturarv som kan berätta om äldre tider?

I de östra delarna av Sunds kommun, mellan Finby och Bomarsund, ligger även **ett sjösystem bestående av Finby viken, Hummelvik, Övre viken och Vivastby träsk samt tidigare sjön Träsket**. Dessa idag tämligen obetydliga träsk har enligt Johan G. Granlund haft stor historisk betydelse. Under 1500- och 1600-talen var detta sjösystem oerhört betydelsefullt som fångstplats för fisk. Fisken, främst braxen, id och liknande, vandrade upp i vattenleden och fångades med hjälp av ryssjor och katsor. I Övre viken finns en plats där man förr drog not och vid den finns ett berg som än idag kallas för Notberget. Historiskt sett utgjorde detta enligt Johan en av Ålands viktigare fiskeleder och den största leverantören av fisk till Kastelholms slott och även vidare till Stockholm. Sjösystemet var ett mycket viktigt fiskeområde fram till åtminstone 1650-talet för bönderna och skärgårdsfolk som saknade jordbruksland. Fisket i havet var också av betydelse, men de dåtida fiskeredskapen gjorde

1. Vi har inte haft kontakt med sällskapet inom ramen för uppdraget.

Strömmen (t.v.) mellan Hummelvik och Finby viken. Ett mycket värdefullt fiskevatten förr i tiden. Övre viken östra strand (t.h.), markerna betas fortfarande men betestrycket kunde vara högre och markerna växer igen. Foton: Håkan Tunón.

att strömfisket var mer givande. Man har nyligen gått igenom en del av de 5,5 ton obrända ben som tillvaratagits vid slottets utgrävningar, samt skattelängder och publicerat information om den fisk och fågel som konsumerats vid Kastelholm under 1500- och 1600-talen (Kivikero, 2019a och Kivikero 2019b). Fortfarande på 1940- och 1950-talen fiskade man mycket i området. Om vintrarna saxade Johan G. Granlund lake och gädda och senare på våren gädda och abborre i dikena, och med glädje även id! Midsommarbraxen var också mycket uppskattad. Man fiskade också med ryssja i vattendragen tidigt på våren och fram till april-maj. På försommaren fiskade man mer ute i Lumparn. Det skedde med nätfiske i vikarna och vid olika grynnor, fiske med drag ute i vikarna och långrev efter abborre och ål.

Historiska kartor är ett källmaterial som kan berätta om äldre tider i Sunds kommun, vilka exempelvis omfattar:

- Geometriska kartan över Sunds kommun från 1650-talet (den enda socknen som är kartlagd på Åland vid den tiden), men också från mitten av 1700-talet
- Storskifteskarta från 1800-talet
- Från Bomarsundsområdet finns på grund av områdets betydelse flera kartor under början av 1800-talet

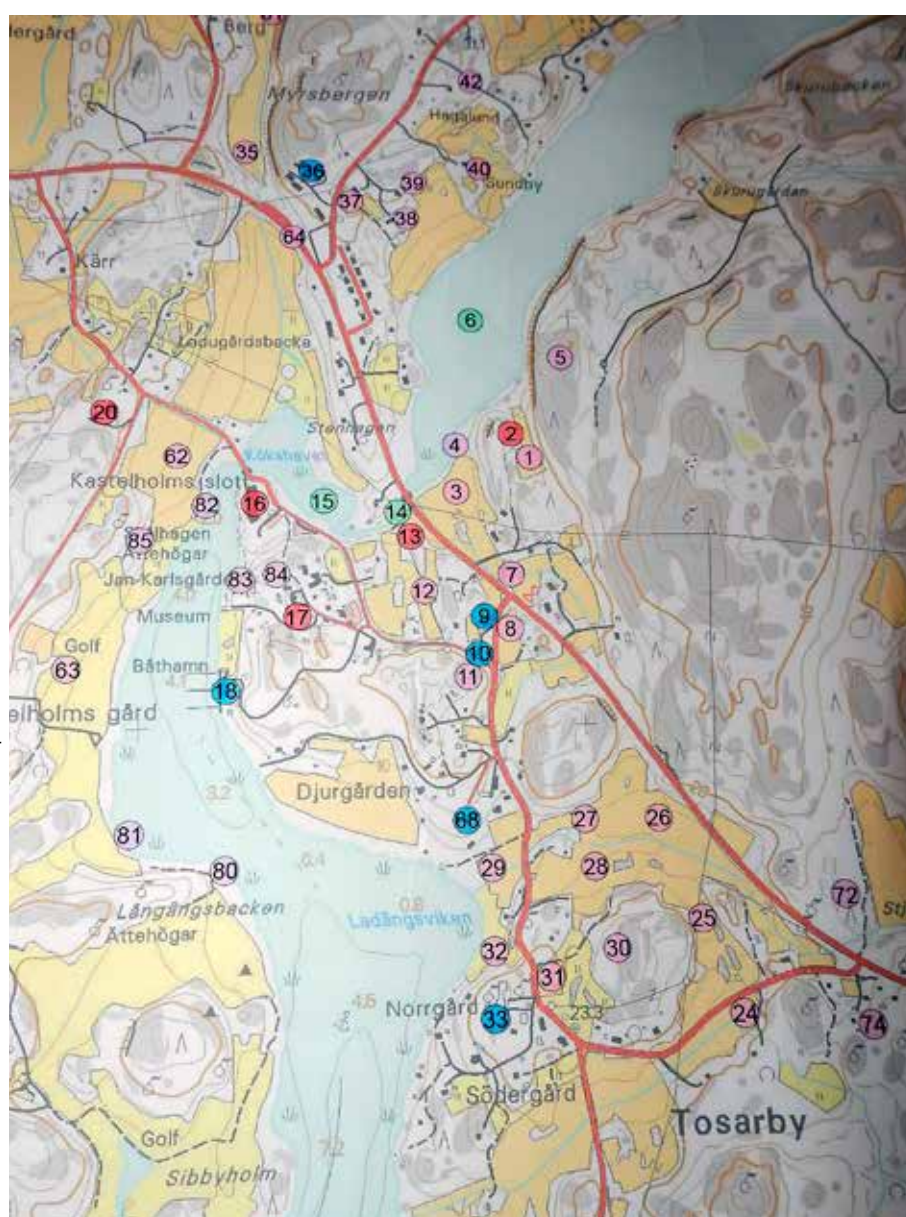
Nästan alla platser omkring oss har något slags benämning. Vi använder dagligen platsnamn för att identifiera, lokalisera och kommunicera platser på ett smidigt sätt. Ortsnamn är en viktig del av det lokala kulturarvet. Platsnamn är en sorts språkliga kulturlämningar som bär med sig meddelanden från människor i det förflutna. Kartor är ett viktigt verktyg

för att orientera oss men också för att se de olika platsnamn som finns och få en bild av den lokala kulturhistorien. Samtidigt finns det massor av lokala platsnamn, som huvudsakligen lever i muntlig tradition och som inte får plats i de mer officiella kartorna.

Det finns olika lokala initiativ att bevara de befintliga platsnamnen i bygden som inte nämns i baskartorna men som är levande i byn. De flesta lokala platsnamn på landsbygden är naturligt framvuxna ur människors behov av att kunna tala om en plats på ett enkelt och effektivt sätt: vem ägde platsen, hur såg den ut, vad hade hänt där? etc. Man har gjort en karta över lokalhistoriskt intressanta platser och lokala platsnamn i Kastelholmsområdet. Hela området

Utsnitt ur den lokala kartan över Kastelholm med omnejd.

1. Skarpäng
2. Soluret
3. Riåker
4. Hällen
5. Jussböle bergen
6. Västra kyrksundet
7. Trädgårdsåkern
8. Hemåkern
9. Birka skärgårdsbröd
10. Gamla butiken
11. Broberg
12. Storåker
13. Rösgravvar
14. Kloströmmen
15. Katthavet
16. Kastelholms slott
17. Jan Karlsgården
18. Gästhamnen
20. Ribacka
24. Bymyra
25. Fägeriåkern
26. Kvarnhaga
27. Stordiket
28. Ektegarna
29. Ladäng
30. Kvarnhaga betet
31. Nätkärr
32. Ladängs betet
33. Norrgårds byggnader
35. Myrbergs gården
36. Bostadsområdet
37. Ekdalen
38. Sjöhaga
39. Björkbacka
40. Sunby gård
42. Hopbacka
62. Riåker/Skolåker
63. Brännerihagen
64. Stenbro
72. Hästhägnan
74. Rotkärr
80. Simhusudden
81. Alåkersviken
82. Kalkudden
83. Mätargälan
84. Smedsgälan
85. Skolhagen

hörde tidigare till kungsgården och därför har nästan alla fastigheter/tomter i området namn med kopplingar till Kungsgårdens marker, i tillägg till sina fastighetsnummer.

Även i Tranvik har hembygdsföreningen sammanställt en karta över byn med lokala platsnamn. Här är några förklaringar till platsnamn i byn:

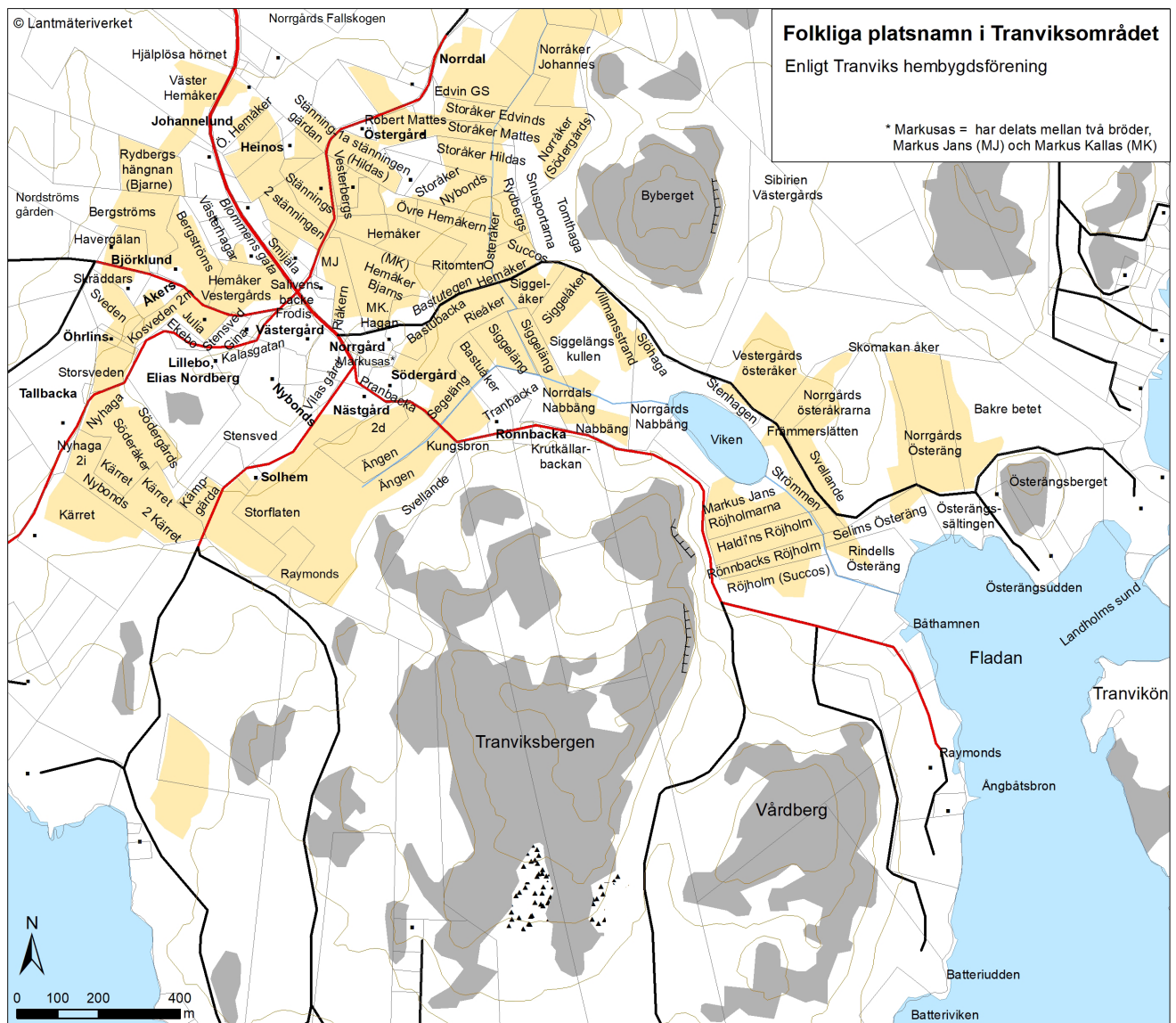
Degersten = stor sten

Snusportarna = där satt gubbarna och snackade och snusade

Siggelviken = segelviken, Siggelång, Siggelångskullen

Höcklevägen Höckle = högklev = spricka i berget

Folkliga platsnamn i Tranvik. (Tranviks hembygdsförening)

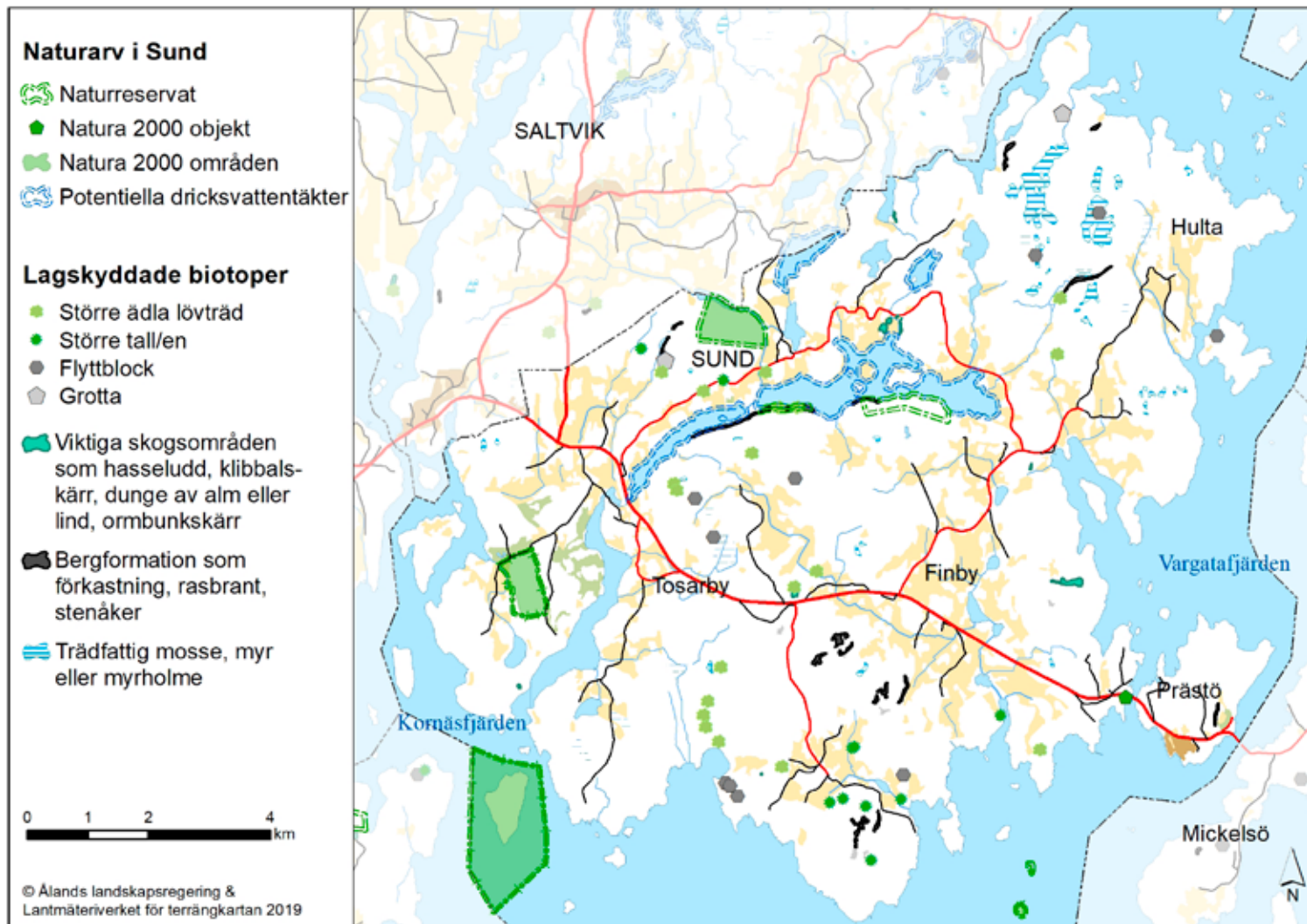
Naturvärden, biologisk mångfald och friluftsliv

Naturvärdena i Sund lyftes fram av de flesta grupper och personer i studien. Våra informanter menar att väldigt många Sundsbor jagar, fiskar, plockar svamp och bär, vandrar och promenerar i naturen eller skådar fågel och ser det som en omistlig del av livet. Många följer också förändringar under åren och observerar förändringar i vattenkvalitet och olika arters upp- eller nedgång. Som en av kunskapsbärarna uttryckte det: ”När vatten är friskt och skogen är i bra skick är naturvärdena stora på Åland.”

De landområden som särskilt pekades ut som värdefulla var bland annat Stornäset, skogsområdena söder om Kyrksunden, Tranvikshalvön och skogsområdena och myrarna i nordost. Vandringsleder finns på Prästön, i Bomarsund, mellan Kastelholm och Bomarsund samt på Stornäset (se mera om Stornäset nedan).

Närheten till vatten upplevs som viktigt, precis som på andra platser på Åland. I Sund lyfte man fram betydelsen av Lumparn, men också värdet hos de många mindre sjöarna och träskan i kommunen. Organisationen Rädda Lumparn betonade att: ”De som bor vid Lumparn har en stark koppling till Lumparn, så det är tacksamt att ha en organisation som värnar området”. Flera av de vi talade med påpekade att man värderar och nyttjar alla områden, och den småskaliga mosaiken av jordbruksmark, skog och vatten skapar värden också för den vilda biologiska mångfalden. Man har en aktiv förvaltning av fisk och jaktbart vilt, som kan ses som del i en cirkulär, hållbar lokal ekonomi (se avsnitten om Vilt och jakt respektive Fisk och fiske).

Det finns fem naturreservat i Sund med en total areal på c:a 2 % av kommunens yta.

Naturresevat, Natura 2000-områdena, och lagskyddade biotoper i Sunds kommun 2019.

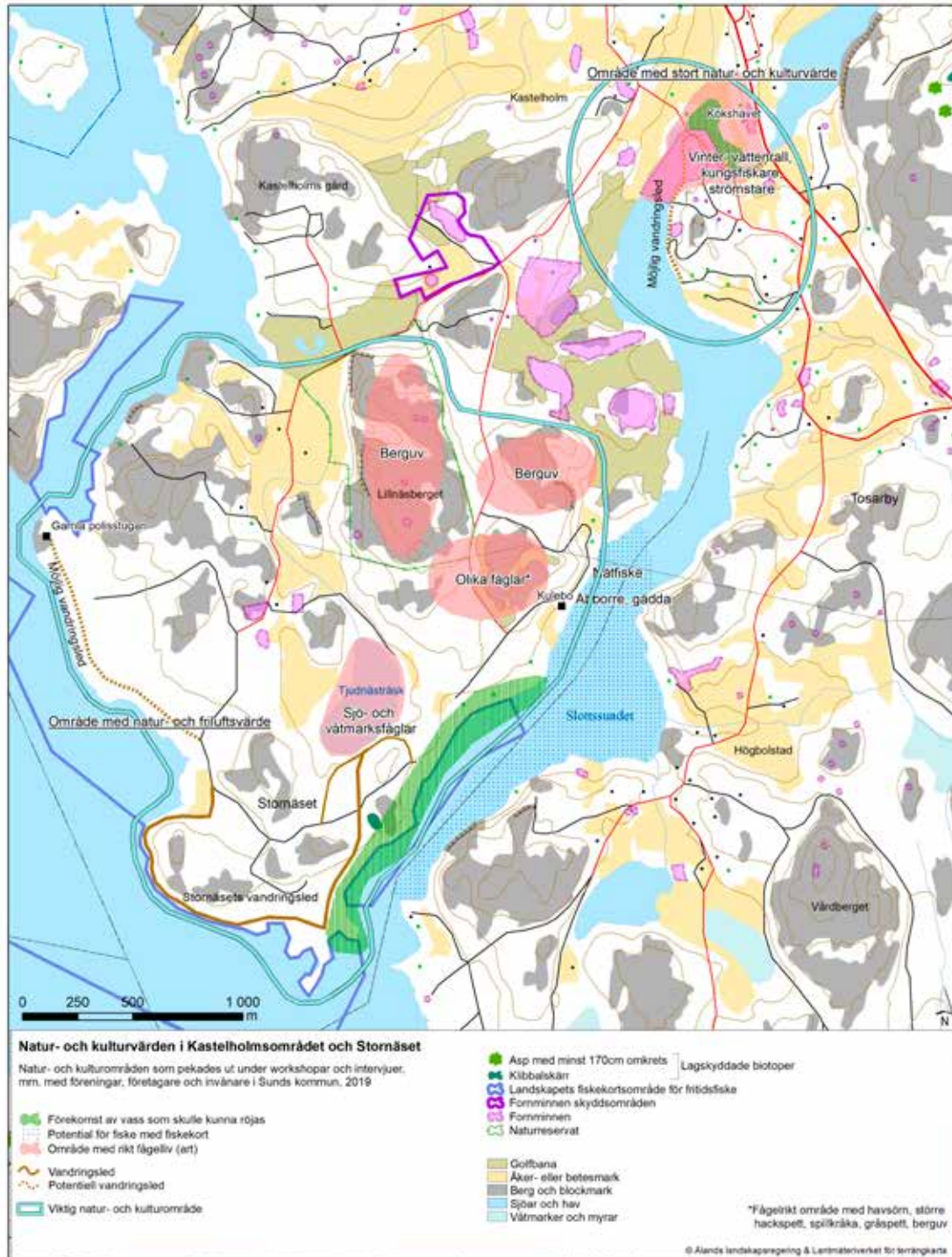
Det är ungefär samma andel som resten av Åland (<https://www.regeringen.ax/miljo-natur/fredad-natur>), men relativt sett litet jämfört med Finland och Sverige (9 % respektive 11,5 %). Genom Aichi biodiversitetsmål 11 har världens stater kommit överens om att före år 2020 ha skyddat 17 procent av land- och inlandsvattenytan och 10 procent av kust- och havsmiljön (<https://www.cbd.int/doc/strategic-plan/2011-2020/Aichi-Targets-EN.pdf>). Naturresevat är holmarna Fjärdsjär och Harrgrund i Lumparn, Lillnäsberget – Tingö samt naturskogarna Gunnarsby, Löfvik och Prästgårdsskogen. Resevaten är också Natura 2000-områden. På öarna i naturresevat är det förbjudet att angöra eller landstiga under häckningstiden på grund av fågelskyddsbestämmelserna. I de naturresevat som finns på privat mark har markägaren rätt att bedriva jakt (Ålands landskapsregering, Naturskyddsområden 2019).

Förutom naturresevat finns i kommunen ett mindre Natura 2000-objekt i Bomarsund och ett hundratal lagskyddade biotoper och biotopområden, som kan bestå av större träd, flyttblock, trädfattiga mossar eller myrar, stenåkrar, rasbranter mm. Västra och Östra Kyrksundet är identifierade som potentiella dricksvattentäkter. Området Övre viken, Hummelvik och Finby viken föreslogs på 1970-talet bli fågelskyddsområde.

Stornäset – ett tillgängligt naturområde

Stornäset är ett av de få områden i Sund (och nästan hela fasta Åland) där allmänheten enkelt kan komma ner till stranden. Det är värdefullt för många runt om hela fasta Åland. Längs gamla sjövägen är det bara åtta kilometer till Mariehamn. Det finns vand-

ringsstigar i södra delen av Stornäset där föreningen Stornäsets vänner gör underhållsarbeten, t.ex. har man årlig tälta med bland annat strandängsslätter. Stornäsets vänner har tillsammans med Ålands Natur och Miljö länge arbetat för att bevara naturvärdena på Natur- och kulturvärden i Kastellholmsområdet och på Stornäset.

Runt om på Stornäset går flera väl markerade vandringsstigar. Foto: Håkan Tunón.

Stornäset. De framhåller att skogen i Stornäset har ett mycket stort värde där den står, såväl för människor som för sin egen skull. Ålands Skogsbruksbyrå har planterat en del exotiska träddarter i området, som douglasgran, tuja, bok och sibirisk lärk. Området har en mer än 100 år gammal skogsbruksplan och är också besöksmål för skogsbruksstudier. Stornäset har en fin simstrand, Sandviken, med fina klippor och sandbotten. Det finns även två vindskydd och en fiskekoja från början av 1900-talet. En av vandringsstigarna följer stranden av Tjudnäs träsk, som har ett rikt fågelliv. Idag ser man inte mycket av träsket eftersom stranden är helt igenväxt. Vid ett av mötena under projektet framfördes förslag att bygga spänger och ett fågeltorn eller observationsplattform för att öka tillgängligheten och ge överblick över träsket. Man föreslog också rensning av Stornäsets sydöstra strandområden som idag är igenväxta av vass och sly. Man menar att om man öppnar landskapet mot Slottsundet skulle området bli mer attraktivt och levande. Samtidigt är det viktigt att spara områden med träd och buskar längs sundet, eftersom dessa biotoper är viktiga jaktmarker för de fladdermöss som lever i Kastelholmsområdet (Tverin et al., 2010). Även Kungsgårdsallén i nordöstra delen av Stornäset är viktig för fladdermössen.

Stornäsets vänner har planer på att anlägga nya vandringsstigar västerut på Stornäset i samarbete med skogsförvaltare Ray Holmlund och man har påbörjat arbetet, men det har varit en del problem med planerna efter att stormen Alfrida (i januari 2019) blåste ner skogen vilket resulterade i många liggande träd.

Stornäsets vänner menar att Sunds kommun inte har insett det fulla värdet av naturen med dess biologiska mångfald och den livskvalitet och de hälsovinster som den för med

sig, utan man ser alltför mycket till de (mer begränsade) ekonomiska värden man kan räkna på och som ger intäkter till kommunen på kort sikt. Stornäset har också historiska och förhistoriska kulturvärden med bland annat rester av bosättningar och gravar från järnåldern.

Stornäsets vänner vill se att:

- området får någon slags fredning. Stornäset har fina naturvärden och det är ett av få relativt lättillgängliga naturområden i dagsläget på fasta Åland där man kan enkelt ta sig till stranden. Det finns få husfria strandtomter på Åland och inte så mycket tillgänglighet till strand annars. Stornäsets vänner menar att alla ska kunna ha tillgång till vattnet.
- det ska finnas möjlighet för många fler vandrare att komma ner till området!
- fler människor ska komma ut i naturen generellt.
- kommunen ska inse det stora värdet av det här området – att alla värden inte går att mäta i pengar!

Fågelområden i Sund

Lumparn och Sunds små insjöar med sina vattensystem är fågelrika områden. Sjöfågeljakten var en viktig del av livet i skärgården förr i tiden och är fortfarande en populär fritidsaktivitet under hösten. Man jagar framförallt knipa och vigg.

Skyddsvärda arter som berguv och havsörn häckar i Sund. Berguv har tidigare häckat i många av kommunens branta berg- och skogsområden. Arten har minskat mycket, men observationer görs och kanske är den på väg att öka igen. Havsörn kan observeras i hela kommunen och ses särskilt ofta över Lumparn, längs sjösystemet i Finby samt i vildmarken nära Hulta. Också fiskgjuse ses regelbundet vid sjösystemet i Finby.

Kastelholm – Stornäset är ett fågelrikt område med bland annat havsörn, större hackspett, spillkråka, gråspett och, åtminstone tidigare, berguv, tack vare sin varierande na-

Gråhäger, storskrakar och en gräsand rastar i Kökshavet i början av november 2019. Den täta torkande vassen står kvar och utgör skydd och skafferier åt olika fåglar, insekter och andra djur. Foto: Håkan Tunón.

Fågelområden i Sunds kommun

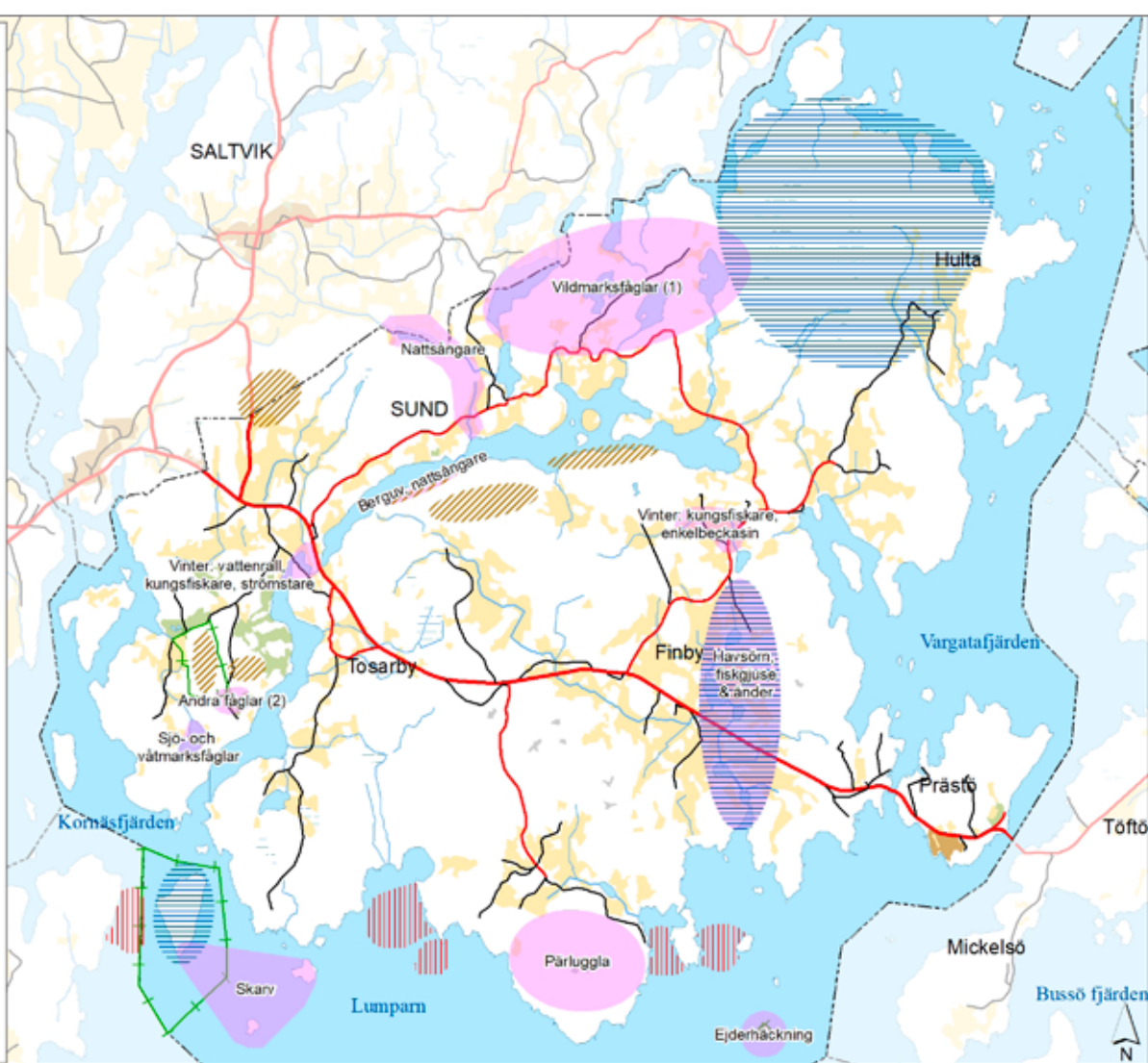
Fågelområden som pekades ut under workshopar och intervjuer, mm. med Ålands fågelskyddsförening, Tranviks samfällighet samt antal företagare och invånare i Sunds kommun, 2019

- Berguv
- Havsörn
- Andra fåglar
- Sjöfågeljakt
- Naturreservat

- 1) Vildmarksfåglar som duvhök, storlom, tretåig hackspett, gråspett, järpe, stjärtmes
- 2) Fågelrikt område med havsörn, större hackspett, spillkråka, gråspett, berguv

0 1 2 4 km

© Ålands landskapsregering & Lantmäteriverket för terrängkarta 2019

Fågelområden i Sund

turmosaik med skogar, ångar, betesmark, våtmark mm. Dammsystemet, norr om slottet Kökshavet och upp mot Västra Kyrksundet är intressant, särskilt vintertid eftersom det då ofta är öppet vatten där och skyddande vassområden. Här finns bland annat övervintrande kungsfiskare, strömstare och vattenrall. Tjudnäs träsk på Stornäset har mycket sjöfågel. Norr om Persby finns också öppna diken vintertid där det kan finnas kungsfiskare.

Norr om Östra Kyrksundet finns ett flertal små sjöar (Borgsjö, Kvärsjö, Sonröda träsk) som har en hel del värden, bland annat förekommer duvhök, ormvråk, tretåig hackspett, gråspett, storlom, järpe, stjärtmes, sumphöns, tranor och förr även berguv. På grund av förekomst av mård och mårdhund häckar inte längre orre där. Området är också intressant som lokal för nattsångare. Från Björby till Ryssböle träsk går en bäck som är en bra nattsångarlokal.

Fågelfaunan i Sund har förändrats över tid. Följande observationer om olika arter kan sammanfattas från våra intervjuer:

- Arter som ökar: gäss, knölsvan, sångsvan, skarv, havsörn, orre (efter att ha minskat på grund av predation från mårdhund), kornknarr, morkulla, enkelbeckasin, trädkryp
- Stabila populationer: Knipa, vigg, små- och storskrake
- Arter som minskat: ejder, kricka, sothöna, skäggdopping
- Berguven har minskat under lång tid men har börjat komma tillbaka.

Idag finns ingen lättillgänglig information om den biologiska mångfalden i Sunds kommun eller på Åland. Finlands artdatacenter (<https://laji.fi/en>) har över 48 000 observationer av cirka 3 200 arter från Sund, men observationerna av olika typer av insekter och kärlväxter dominerar och det finns endast enstaka observationer registrerade om däggdjur, fisk, etc. Därför är det inte helt enkelt att få en överskådlig bild av de växter och djur som finns i kommunen. En mer lättillgänglig sammanställning av dagens kunskap om Sunds biologiska mångfald skulle kunna ge ett mervärde både för besökare och boende i kommunen. För att locka fler besökare till kommunen skulle man kunna tänka sig att exempelvis utveckla informationen på Landskapsregeringens och Visit Ålands hemsidor och beskriva mer om vilka arter man kan förvänta sig att finna i de olika naturreservaten och i andra värdefulla områden.

Vilt och jakt

På landsbygden runt om på Åland är det många som ägnar tid och intresse åt jakt, fiske och andra naturvistelser, och Sunds kommun är inget undantag. Enligt de vi har pratat med jagas det aktivt över i stort sett hela Sunds kommun. Det viktigaste viltet är rådjur, men man jagar även hare och älg för köttets skull och har predator kontroll av mårddhund, mink, räv och skogsmård. På flera platser längs kusten förekommer även sjöfågeljakt. På Åland, liksom i Finland i övrigt, är jakträtten knuten till ägandet av mark. Markägaren har rätt att jaga och bestämma om jakt på sin egen mark. Det är dock mycket vanligt att privata markägare arrenderar ut jakträtten på sin mark till den lokala jaktförbundet. På Åland där det finns mycket privat mark, många markägare och många jaktlag är det inte helt enkelt att jaga utanför sitt hemområde; man behöver inbjudan från ett lokalt jaktlag. Det behövs naturligtvis markägarens lov även för jakt med fällor. En del av jaktreglerna baseras på äldre traditioner och man får exempelvis inte jaga på helgdagar (såsom juldagen, nyårsdagen, långfredagen, påskdagen, midsommardagen och allhelgonadagen). Detta upplevs idag lite som ett problem eftersom folk numera normalt arbetar på vardagarna vilket gör att helgdagarna skulle vara lämpliga tider för jakt.

Rådjuret räknas av många som det främsta viltet. Rådjurets jakt är populärt på Åland och antalet rådjur har ökat de senaste åren. De är inte ursprungliga på Åland utan de första rådjuren introducerades 1957, men dessa djur drunknade enligt uppgift när de gav sig ut på isarna. En andra utplantering gjordes 1962 och denna lyckades betydligt bättre. Det finns 23 jaktlag i Sunds kommun, de flesta jagar på mellan 250 och 700 hektar och man faller mellan 300 och 450 rådjur per år i kommunen. Sammanlagt skjuts det mellan 3 000–5 000 rådjur per år på Åland (enligt statistiken fälldes 4 572 rådjur 2018). Köttet går nästan uteslutande till jägarnas och markägarnas egen konsumtion eller sprids via informella kanaler till släkt och vänner. Det finns visserligen ett kommersiellt intresse att kunna erbjuda åländskt rådjurskött till konsumenter, men restauranger på Åland får inte sälja rådjurskött som inte är besiktigat, och det finns bara ett (kommersiellt) slakteri på Åland, som enligt regelverket inte får hantera rådjurskött.

Antalet **älgar** minskade länge i kommunen och därför beslöt Sunds jaktvårdsförbundet för ungefär tio år sedan att under en period helt stoppa älgjakten för att låta populationen

återhämta sig. Före uppehållet fanns det enligt uppgift ungefär 1–2 älgar per 1000 hektar, men nu har den siffran stigit till drygt 4 och det förekommer åter viss älgjakt.

För att måna om jakten och viltet håller man också efter **predatorer** som **mårdhund**, **mink** och **räv**. Det är aldrig fråga om att försöka ta bort rovdjuren helt, men om man håller efter bestånden så ökar förekomsten av jaktbart vilt, som rådjur och fågel. Råven är ursprunglig på Åland medan mårdhunden är en invasiv art som kom in i slutet av 1960-talet eller början av 1970-talet. Landskapsregeringen har uttryckt en intention om att helt bli av med mårdhunden, men flera jägare menar att det inte kommer att bli lätt.

Sälen har blivit mycket vanligare och förekommer ibland långt in i Lumparn och till och med sporadiskt ända in i Slottsundet. Intresset för säljakt är generellt sett relativt lågt på Åland. De som jagade säl tidigare har blivit gamla och de yngre jägarna har inte lärt sig hur det går till. Det krävs specialkompetens att jaga säl. Skyddsjakten på gråsäl på Åland får bedrivas mellan den 15 april och 31 januari. Kvoten för Åland är på 450 sälar, men det brukar inte fällas mer än hälften per år. Säljakt är tidskrävande och kostsamt och EU:s förbud för att saluföra sälprodukter gör att man inte får kompensation för kostnaderna för skyddsjakten. I Sund förekommer relativt lite säljakt eftersom förekomsten geografiskt inte riktigt tillåter det utom längre ut i skärgården. Sker det så är det främst i samband med fiske med fasta redskap. I Lumparn förekommer det även relativt mycket båtar och det finns strandnära bebyggelse så jakt på säl med kulvapen kan vara riskfyllt med tanke på rikoschetter, så det kan ändå vara mycket svårt att skjuta.

Sjöfågeljakten var en viktig del av livet i skärgården förr i tiden, och fortfarande jagas **sjöfågel** runt större delen av kusten och från holmar i Sunds kommun. Man använder mestadels vettar för att locka sjöfågeln att lägga sig inom skotthåll. Traditionellt har **vigg**, **ejder**, **knipa**, **svärta** och **olika änder** varit de vanligaste att jaga. Idag jagas främst knipa,

Vettar bestående av en uppstoppad guding, ejderhane, och en hane av svärta för att locka ner artfränder. Foto: Håkan Tunón.

men också vigg, **skrakar** och **gräsand**. Den traditionella vårjakten på sjöfågel anses vara viktig eftersom den ger jägarna ett incitament att hålla efter de rovdjur som annars håller till på holmarna. Den bidrar, enligt jägarna men även fågelskådarna, också till att man skrämmer iväg **örnar** så att fler ungar överlever i sjöfågelkullarna. Man menar vidare att man också i större utsträckning borde jaga **vittfågel**.

Skarven har ökat på Åland och så även i Sunds kommun. Skarvjakt är tillåten på hösten från augusti, men då är det samtidigt mycket fritidsbåtar ute på Lumparn vilket gör att det inte går att jaga. Man föreslår därför att det borde vara fri jakt på skarv året runt eftersom det är på våren som behoven av skydds jakt är störst. När man sätter ut yngel av öring och sik så kommer skarven raskt dit och då skulle man behöva skydds jakt. Skarven sitter även gärna runt öarna Skarven och Röda kon i Lumparn när strömmingen går upp på våren för att leka. Under hösten 2019 genomfördes en samordnad jakt på skarv runt på Åland

I Sund skjuts även enstaka **orrar**. Antalet orrrar har ökat de senaste åren, men det kräver att man är aktiv och envist håller efter mårdhundarna, som annars tar mycket orrrar.

Fisk och fiske

Åland har egen fiskerilagstiftning. Huvudregeln är att man för alla former av fiske, oberoende av tid och plats, alltid måste ha vattenägarens tillstånd. Fiskevattnen på Åland består dels av privata vatten som ägs av enskilda personer och företag och dels av samfälliga vatten som är gemensamma för en hel by eller en grupp delägare som tillsammans bildar ett fiskelag. Dessutom finns Landskapets allmänna vatten som sträcker sig utanför byaråtgång till 12 sjömil samt Landskapets enskilda vattenområden. För att få sportfiska på privata och samfälliga vatten eller på landskapets enskilda vatten krävs att man har vattenägarens tillstånd eller har löst ett fiskekort för det aktuella vattnet. Nordiska medborgare har rätt till husbehovsfiske på Landskapets allmänna vatten.

Det finns enligt våra informanter många som fiskar för husbehov i Sunds kommun, framförallt i Lumparn. Exempelvis säljer Tranviks samfällighetsförening fiskekort, liksom samfällighetsföreningen på Prästö. Det finns också fiskeguider som säljer fiskekort till turister. Inkomsterna från försäljningen av fiskekort är grunden för ekonomin för Tranviks samfällighet, och man använder en del av intäkterna till utsättning av fiskyngel. Det man fiskar idag är mest gädda, abborre, öring och strömming; Tranvik är känt för fina öringvatten. Det finns också mycket braxen, men den är inte särskilt eftertraktad idag (förr ingick braxen ofta i kosthållet för många hushåll).

Enligt fiskarna från Tranvik kan man se följande trender för fisken i Lumparn:

Gädda, abborre, sik, strömming och **braxen** är det relativt gott om. Man menar att det är viktigt att spara stora gäddor eftersom de är det bästa sättet att hålla tillbaka ”skräpfisken”. Gäddorna i Träsket menar man ska ha större huvud än vanliga gäddor för att äta upp all braxen.

Däremot finns det nästan ingen **gös** i Lumparn idag. På 1990-talet kunde man få 20–25 gösar på ett nät, idag får man i stort sett aldrig någon gös. Man har i samfälligheten särskilt märkt att **öringen** har minskat rejält på kort tid. Man har försökt kompensera med att

Vatten och fiske i Sund

Områden som pekades ut under workshopar och intervjuer med antal företagare och invånare i Sunds kommun, 2019

- Viktiga lekvikar för fisk
- Vandringsvägar för strömning
- Säl ses ofta i de här områdena
- Förekomst av vass som skulle kunna röjas
- Vattenområde med potential för fiske med fiskekort
- Naturreservat

plantera ut öring mer än någonsin, men utan resultat. Fiskarna i samfälligheten misstänker att sälarna dels skrämmer ut öringen från de grundare vatten där man fiskar, dels äter mycket öring. **Piggvar** är en art som gått ner mycket kraftigt (på 1980-talet kunde man fortfarande få stor piggvar), men som under de allra senaste åren börjat komma tillbaka. Landskapsregeringen har undersökt förekomsten av **storspigg** i Lumparn. Man menar att den har en stor population som kan konkurrera med bl a gädda och abborre, eftersom den äter rom och yngel och konkurrerar med unga gäddor och abborrar om födan.

Ett antal vikar i Sunds strandområden mot Lumparn pekades ut som viktiga lekvikar för fisk. Samtidigt har områden med vass ökat markant i många strandområden, vikar och träsk i Sunds kommun, vilket gör att viktiga lekområden för bl.a. gädda försvinner. I vissa vikar har vassen helt tagit över tidigare öppna stränder. Man menade att strandbete vore det bästa sättet att hålla efter vass och återskapa viktiga lekområden. Även röjning av vass med olika metoder kan behövas. Som nämnts ovan har Stornäsets vänner idag årlig talka med manuell vassröjning. Får man bort vass så får man bättre lekvikar och förhoppningsvis mer gäddvatten.

Vissa privata vattenägare säljer fiskekort men använder intäkterna till vinterväghållning eller något annat, dvs de planterar inte ut fisk. Det är alltid svårt att få insatser gjorda på ideell basis! Eldsjälar behövs och större insatser kostar pengar och tid! Fiskekortsintäkter är en förutsättning för aktiv fiskeförvaltning.

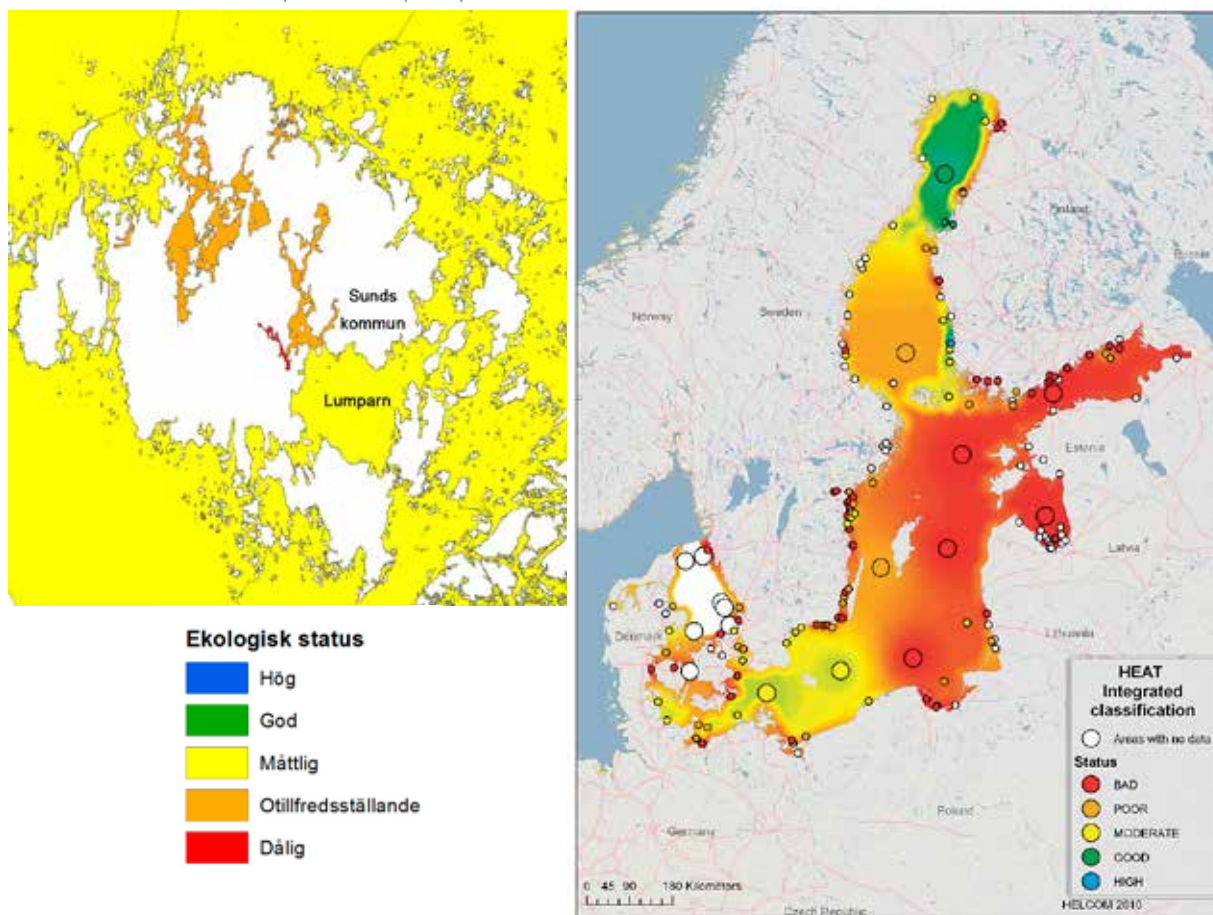
Vattenkvaliteten i Lumparn och träsken

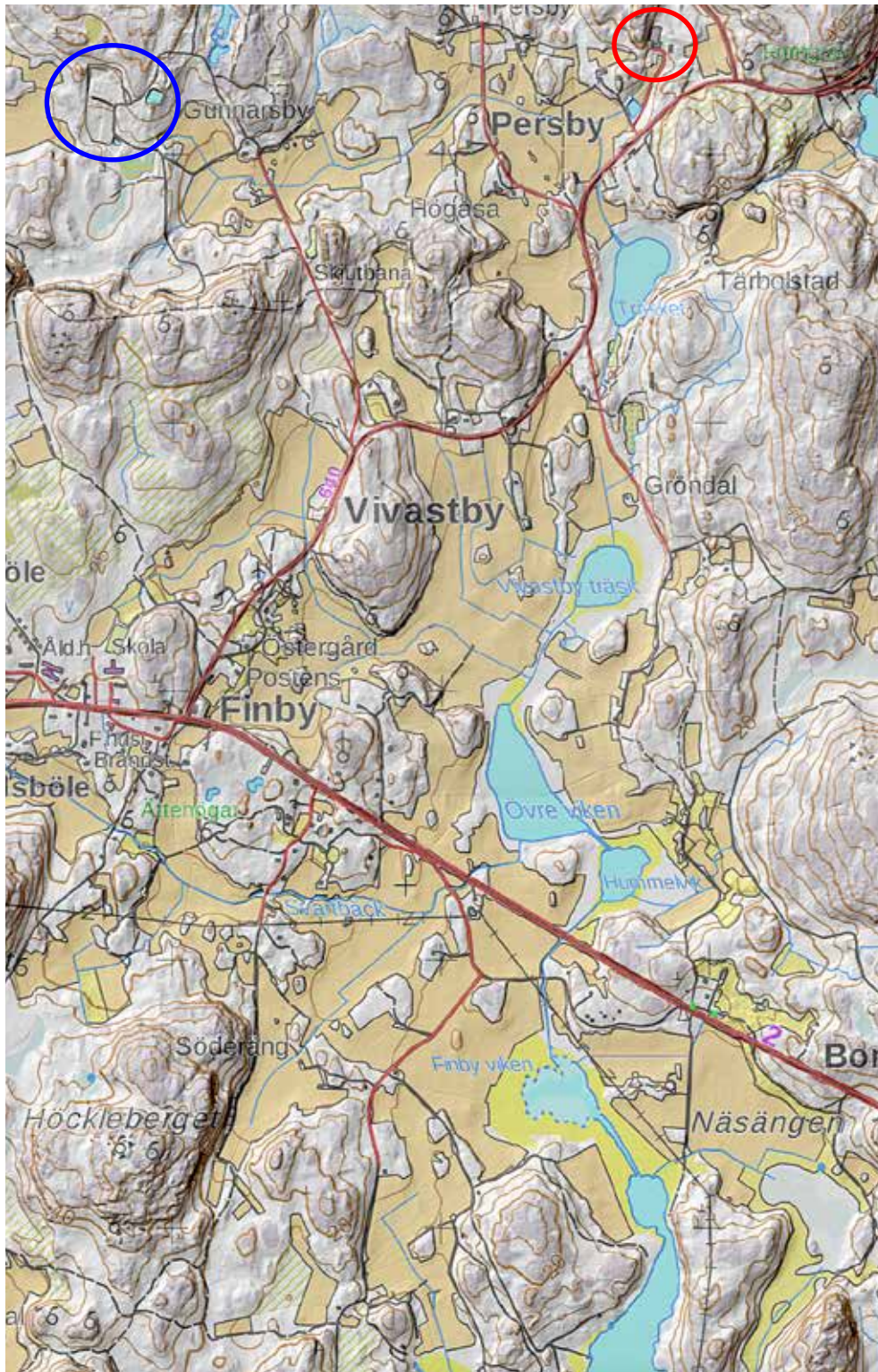
Generellt sett är Ålands hav ett renare vatten jämfört med många andra delar av Östersjön, även om vattenkvaliteten kan vara betydligt sämre i vikar långt in i innerskärgården.

Några av konsekvenserna av övergödningen av i Sunds kommuns delar av Ålands hav och Lumparn är periodisk algbloomning och en ökande utbredning av vass. Viktiga lekomyråden för bland annat gädda försvinner när vassen breder ut sig. Vassen minskar dessutom sikten och känslan i landskapet, vilket minskar upplevelsevärdena för besökare. Man tyckte, som nämnts ovan, att det finns ett ökat behov av strandbete då bete håller efter vassen, som dessutom ett värdefullt foder. Även röjning av vass med olika metoder kan behövas. Den vass som skördas kan då med fördel bli råvara för biogasproduktion.

En lokalt viktig fråga som har lyfts fram i flera av de olika diskussioner som vi har haft inom ramen för projektet handlar om näringsituationen i sjösystemet öster om Finby vars vatten mynnar ut i Lumparn som nämnts tidigare har området tidigare föreslagits som fågelskyddsområde. Markägare i området och Föreningen Rädda Lumparn har bland annat påtalat utsläppen från Ålands fiskodling och Ålandskomposten (Ålbicom AB) (mer om

Vattenkvaliteten i "marina" vatten runt Fasta Åland respektive hela Östersjöns vattenkvalitet (Grönt=god kvalitet, gul=måttlig, orange=mindre bra, röd=dålig) (t.h. Ålands landskapsregering 2012–2018; t.v. Helcom, 2010)

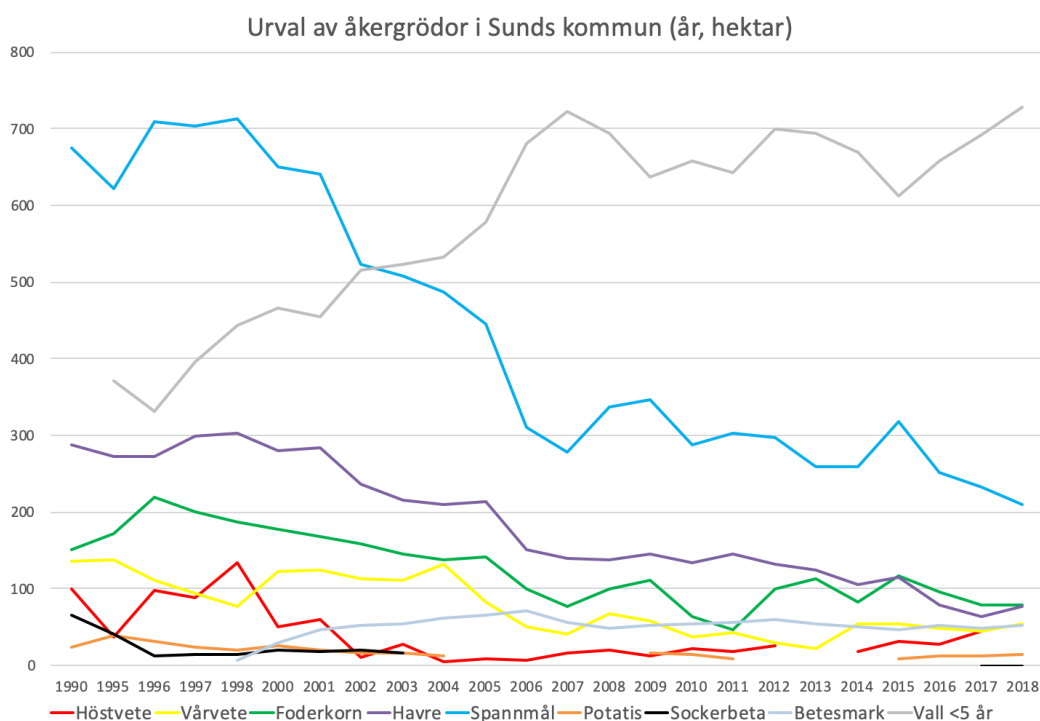

Sjösystemet öster om Finby från Lumparn i söder upp till Finby viken, Strömmen, Hummelvik, Övre viken, Vivastby träsk och Träsket samt "jorddammen" och Ålands fiskodling (röd ring) och Ålbiocom i Persby (blå ring).

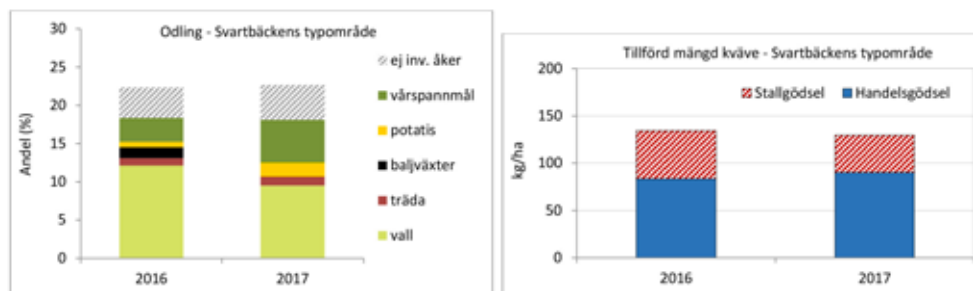
dessa längre ned). Rädda Lumparn har låtit göra en egen utredning Finbyträsken med en historik över fiskodlingen och komposten (Rädda Lumparn, 2020).

Det har också framhållits att jordbruket i Finbytrakten i centrala Sunds kommun skulle bidra mycket till övergödningen av Lumparn, så det har vi bedömt som intressant att ytterligare värdera. I möte med Ålands hushållningssällskap och Ålands producentförbund framhölls att mycket har hänt vad gäller åkerbruket under de senaste decennierna och att näringsläckaget därmed bör ha minskat väsentligt under senare år. Man menade att lantbrukarna alltmer hade gått från gödselkrävande grödor till vallodling som inte kräver årlig plöjning. Detta bekräftas också av statistik över åkergrödorna i hela Sunds kommun från finska Naturresursinstitutet (Luke) (se figur nedan).

Översikt över förändringen av åkergrödor i Sunds kommun baserat på statistik från finska Naturresursinstitutet (Luke).

Mängden vall har ökat (grå uppåtgående linje) medan spannmålsarealen har minskat (blå nedåtgående visar samtliga spannmål sammantagna) och sockerbetsodlingen har i stort sett försvunnit (svart linje). Vall kräver inte samma gödsling och markberedning som odling av de flesta andra åkergrödorna, vilket bidrar till att minska näringsläckaget. Denna statistik visar alltså situationen i hela Sunds kommun och inte bara på åkrarna runt Finby. All slags mark läcker naturligt i olika grad, och all odling medför att urlakningen ökar från marken. Sunds jordbruksmark läcker näring till Lumparn eller Vargatafjärden (som är gula=måttligt god vattenkvalitet). Åkrarna i norra Sunds kommun läcker ut kväve och fos-

Figur 5. Grödor av områdets totala areal i Svartbäckens (höger) typområden. Ej inv. åker = åkermark som inte har inventerats.

Figur 6. Gödsling med kväve (tillförd mängd i kg/ha gödslad åkermark) i Svartbäckens typområde.

Odling och gödsling i Svartbäckens avrinningsområde. Figurer ur Linefur & Andersson (2019).

for ner i Kyrksunden och sedan vidare ut i Slottssundet och Lumparn. I västra Sund läcker de antingen ner i Slottssundet eller västerut till Ösundet och vidare till Lumparn. Från Finby och Tranvik går eventuellt läckage ut i Lumparn, medan åkrarna i Mångstekta och Hulta läcker i Vargatafjärden i öster. Också skogs- och myrmark läcker näringsämnen, om än i mindre grad än jordbruksmark. Det är också viktigt att konstatera att Ålands befolkning behöver mat, som ur ett hållbarhetsperspektiv helst bör produceras lokalt, och man uppskattar ett öppet landskap – dvs. jordbruket är en önskvärd och viktigt del av markanvändningen! Flyttar man jordbruksproduktionen från Åland kommer miljöproblemen att flyttas någon annanstans. Man bör alltså fortsätta att arbeta för att tillvarata den kunskap som finns för att minska näringsläckaget från mark till vatten. (Detta är både författarnas syn och en åsikt som framkommit tydligt vid ett flertal möten i studien.)

I Svartbäcken som rinner österut strax söder om Finby har Institutionen för mark och miljö vid Sveriges lantbruksuniversitet sedan januari 2017 mätt vattenflöde och tagit vattenprover för att mäta läckaget av kväve och fosfor. Man inventerade också gödsling och odling i Svartbäckens odlingslandskap. Man har också sedan 2003 mätt i Möcklebybäcken precis nordväst om Mariehamn. Svartbäcken har ett avrinningsområde som uppskattas till 932 hektar varav 20 % är åkermark (187 hektar) och 78 % är skogs- och hållmark (724 hektar). Under 2017 uppmättes en arealspecifik årstransport i området om 6,2 kg kväve/hektar och 0,3 kg fosfor/hektar, vilket var ungefär hälften så mycket som i Möcklebybäckens avrinningsområde. I årsrapporten för 2018 konstateras det att i långtidsmätningarna så ligger Möcklebybäcken, vid jämförelse med svenska typområden, bland de lägsta när det gäller kväve och i mitten när det gäller fosfor. Men från Svartbäcken finns det som sagt inte några långtidsmätningar än (Linefur & Andersson, 2019). Internationellt pågår idag en aktiv utveckling av åtgärder för att minska näringsläckage från jordbruket, bl.a. genom anläggning av skyddszoner längs diken och vattendrag, våtmarker, tvåstegsdiken, strukturkalkning, sen brytning av vall och anpassning av foderstaten vid djurhållning. Skyddszoner kan dessutom göras multifunktionella. I Sverige pågår exempelvis projektet Samzon, där målet är att skyddszonerna ska dämpa läckage av kväve, fosfor, växtskyddsmedel, jordpartiklar och smittor, och samtidigt främja fältvilt, fåglar, naturliga fiender och pollinerare, samt inte minst öka produktionen (<https://www.odlingibalans.com/projekt/>

samzon-37709980; Hillberg, 2020). Multifunktionella skyddszoner skulle kunna bli en viktig del av Ålands pollineringsplan. För att skapa intresse hos lantbrukare krävs sannolikt medel för stöd till anläggning, åländska försök med multifunktionella skyddszoner och en aktiv dialog med lokala lantbrukare och samverka med lantbrukarnas organisationer. Inom projektet Coast4us undersöker man bl.a. anläggning av våtmarker inom Sunds kommuns jordbruksområden. Ålands hushållningssällskap är i nuläget intresserade av att genomföra fältförsök med strukturkalkning av jordbruksmark för att binda fosfor i marken och minska läckaget till omgivande vattendrag. Man söker därför en intresserad lantbrukare som dels har en mark av rätt lerhalt och som även tycker det är okej att ha folk som besöker och tittar på försöket.

Tidigare fanns det även betydande utsläpp av näringsämnen till Lumparn från de kommunala reningsverken i Finström, Saltvik och Sund och från Orklas chipsfabrik i Godby (Haraldsby). Om Orklafabriken beskrev fiskare att avloppet tidigare ledde direkt ut i Bruksviken och ”vattnet såg på den tiden ut som kaffe”. Numera leds allt avloppsvatten från reningsverken till Lotsbroverket i Mariehamn (Vävare och Häggblom, 2018). Orklafabriken har idag en komplett processrening, dvs. ett avloppsreningsverk som renar avloppsvattnet med en biologisk reningsprocess omfattande en luftningsbassäng och syrebassäng med sedimentering. Sedimenten går sedan in i röt-kammare med biogasproduktion. Biogasen används som energikälla i fabriken. Den rötade komposten skickas därefter till Ålbio-com AB i Gunnarsbyn. Det renade vattnet leds idag via rör till Lotsbroverket i Mariehamn (Söderström, personlig kommunikation 2019).

Ålands fiskodling i Guttorp och Ålbio-com AB (tidigare Ålandskomposten AB och Delfensdal Kom AB) i Gunnarsby är två anläggningar i Sund, som har pekats ut som betydande källor för övergödning av Lumparn och som åtminstone tidigare har bidragit en hel del.

Verksamheten vid Ålands fiskodling startade 1979 och då odlades främst lax för utsättning. Till en början tog man in sötvatten från Kyrksundet och saltvatten från vikarna i nordost. Direkt nedströms fiskodlingen ligger sjön Träsket, som har kommit att bli en slags symbol för miljökampen i Sund. I sjön växte tidigare vit näckros, men de är försvunna sedan länge. Lokalboende konstaterar att de försvann strax efter att fiskodlingen etablerades. Träsket är omgivet av odlings- och skogsmark som har läckt och fortfarande läcker näring och enligt överifierade uppgifter ska det finnas mätdata som visar att problemen med övergödning hade börjat redan innan fiskodlingen drog igång sin verksamhet. Man kan dock konstatera att de tidiga utsläppen av näringsrikt saltvatten från fiskodlingen knappast bidrog positivt till situationen. Enligt Fiskeribyråns mätningar från sommaren 1979 så hade avloppsvattnet från fiskodlingen ett saltinnehåll på 3,8 promille när det gick ut i ”jord-dammen”. I en vetenskaplig studie från Nederländerna konstaterade man att vit näckros försvinner om salthalten överstiger 0,6 promille och gul näckros redan vid 0,2 promille (Kaijser et al., 2019). Det förefaller därmed troligt att det var utsläppen av saltvatten från fiskodlingen som orsakade att näckrosorna försvann. I ett beslut från Landskapsregeringens föregångare kan man läsa att: ”Det kontinuerliga vattenflödet från fiskodlingen i Guttorp har bidragit till uppgrundning av sjön Träsket i Träsk by i Sund” och därför fattade man

Sjön Träsket från utloppet i södra änden av sjön och en del av albestånden i väst och nord. Foto: Håkan Tunón.

beslut om att ta upp slam från botten av Träsket och använda det som jordförbättringsmedel på åkrarna (Ålands landskapsstyrelse Nr. 370Nf 25.9.1989, dnr Nfi-06-89-35). Idag använder Ålands fiskodling enbart sötvatten och sedan 2004 recirkuleras merparten av vattnet. Under sommaren 2019 installerades ytterligare reningssteg och anläggningen har fått utsläppsgränser att följa vad gäller kväve och fosfor, vilket man inte tidigare har haft. Enligt mätningar gjorda 2019–2020 så kommer man att klara de uppställda gränsvärdena med råge (Rädda Lumparn, 2020). Därför är utsläppen av näringsämnen från fiskodlingen idag betydligt lägre än förr, och man har helt upphört med utsläpp av saltvatten.

Ålbicom AB (f.d. Ålandskomposten AB och Delfensdal Kom AB) i Gunnarsby hanterar avfall från en stor del av Åland och syftet är att omvandla det till jordförbättring. Komposten kom till år 2000 för att lösa Landskapet Ålands problem i samband med en förändring vad gäller hanteringen av organiskt avfall i och med ny EU-lagstiftning. Man skulle inte längre få lägga denna typ av avfall på deponi utan sträva efter återvinning och återanvändning. Samhället hade då ett akut behov av en central komposteringsanläggning och komposten i Gunnarsby blev lösningen. Även kompostens näringsläckage mynnar ut i Träsket och vidare via sjösystemet nedströms ut i Lumparn. Lakvattnet från komposten har inneburit ökad belastning av kväve och fosfor till sjösystemet. Efter 2010 har utsläppen successivt minskat, och ansträngningar görs för att minska dem ytterligare. Under 2019 har komposten förhandlat med Sunds kommun om en anslutning till det kommunala avloppsnätet (Kommunstyrelsens protokoll nr 6/19 & 8/19). Ägaren till komposten

konstaterar att överskottet från komposten idag används för att göda en viltåker. Man sår in arter för att öka förekomsten av växter som är attraktiva för pollinatörer som fjärilar, bin etc. Det handlar bland annat om viltkål, blåklint och olika växter med frökapslar till fåglarna. Vid anläggningen har man också anlagt flera sjöar/viltvatten där det förekommer småänder, svarthakedopping, knipa, vigg, skrake och havsörnar. Kompostens ägare menar att man ser fler fåglar och fler arter i dessa viltvatten jämfört med sjöarna runt omkring. Dessutom har han lakvattenbassänger för att ta upp näringsämnen och minska spridning nedströms. Han är intresserad av att ytterligare utveckla våtmarksområden för att minska näringsläckaget. Bengt Hagström, f.d. ordförande för Sunds kommunstyrelse menar att man generellt sett är positiv till både Ålands komposten och Ålands fiskodling. Under hösten 2019 fick anläggningen godkänt av Landskapsregeringen för hantering av animaliskt avfall, vilket dock har överklagats (Rädda Lumparn, 2020).

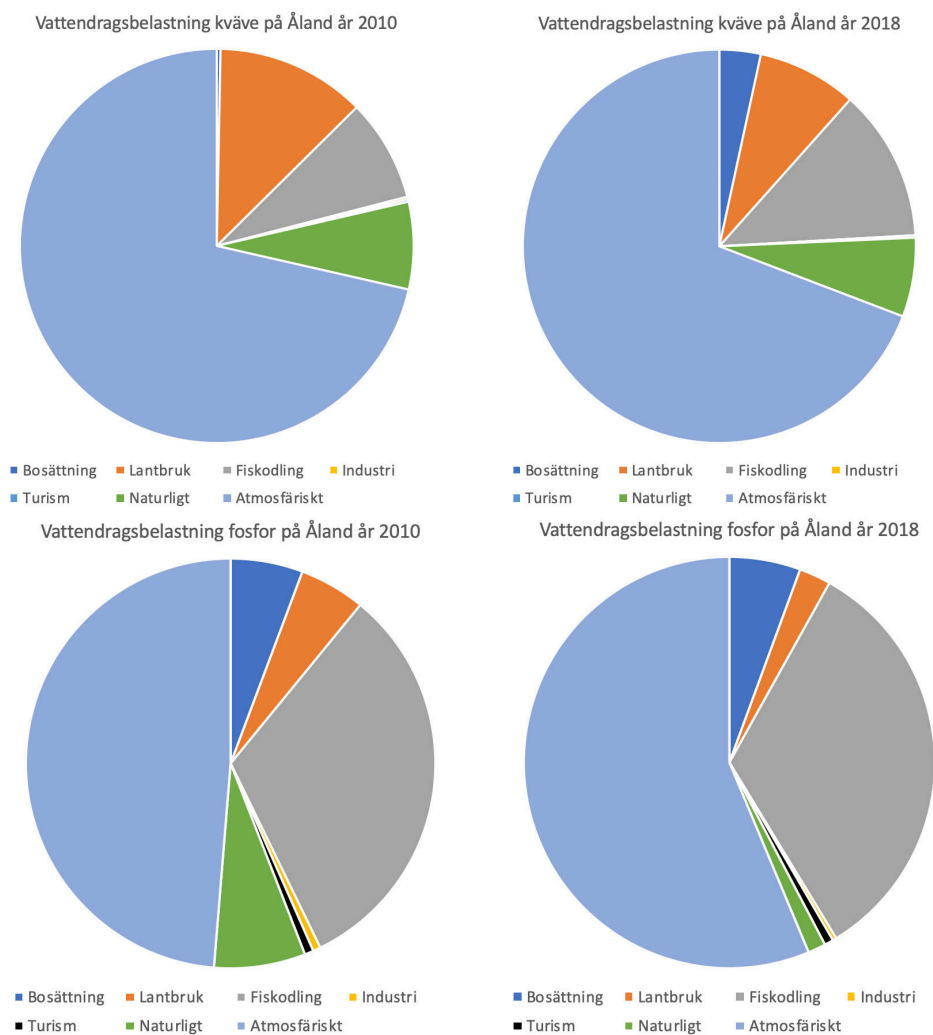
Det är sannolikt att de problem som idag kan ses i Träsket till stor del härrör från äldre tid och/eller andra källor, samtidigt är det angeläget att ytterligare minska de utsläpp som fortfarande sker. Fortfarande har man i Träsket problem med internbelastningen av fosfor som tidigare har sedimenterats på botten, som kontinuerligt läcker ut. Den ridå av alar som växer runt Träsket ger sannolikt också ett mätbart bidrag av kväve till sjön. Alar är kända för att ta upp kväve från luften genom symbios och det finns många studier som visar på

Alridå och vasskant i södra strandkanten av sjön Träsket. Foto: Håkan Tunón.

det kvävetillskott som de ger till den omgivande mark. Ett rent albestånd kan ge ett kvävetillskott på någonstans mellan 100 till 200 kg N/ha och år, men ända upp till 320 kg N/ha och år har rapporterats (Binkley et al., 1994). Studier har också visat att kvävefixeringen ökar vid ökad tillgång på fosfor (Binkley et al., 1994). Eftersom Träsket är starkt påverkat av tidigare utsläpp bör man kunna prova nya metoder med restaurering, t.ex. flytöar med vattenvegetation, kornhalmsbalar, nätfiske för att avlägsna biomassa och/eller andra metoder. Den biomassa som avlägsnas skulle kunna användas för produktion av biogas.

I *Statistisk årsbok Åland 2019* återges data rörande olika källor till Ålands vattendragsbelastning vad gäller kväve och fosfor, och en mycket stor andel av övergödningen ska komma från atmosfäriska källor. Mer än två tredjedelar av kvävet och runt hälften av fosfor kommer enligt dessa uppgifter således från luftburna föroreningar. I en parallell studie som genomfördes på Åland under 2019 så pekade lokala fiskare och Ortsbor på den övergöd-

Ursprunget till kväve och fosfor i vattendrag på Åland enligt *Statistisk årsbok Åland 2019*.

ning av Ålands hav som härrör från olika källor i Finska viken och finska fastlandet. Det finns även en gödningsfabrik i Nystad som ligger 30 km nordost om Brändö. Fiskare hade noterat att algbloomingen ofta började i Gloppe, norr om Brändö, och Kökarsbor har pekat på att vattnet från Finska viken har hög näringsbelastning (jfr. karta sid. 34 över vattenstatus; Tunón & Kvarnström, 2019, s. 26 & 91). Dessa källor finns inte omnämnda i beräkningarna i *Statistisk årsbok Åland 2019*. Det är dock oklart i vilken utsträckning dessa bidrar till övergödningssituationen i sjösystemet öster om Finby.

Under de senaste åren har igenväxning av stränder och vikar med vass blivit ett tilltagande problem i många områden längs kusten och i träsk.

Reflektioner om ett cirkulärt problem

En fråga som uppstår är vilka alternativen har varit och är när det gäller näringsläckagen till sjösystemet öster om Finby? Är ursprunget till utsläppen motiverade, även om man naturligtvis alltid ska sträva efter att begränsa dem? Vid sidan av de som direkt orsakar utsläppen, vem eller vilka är det egentligen som är upphovet till dem? Hur kan och bör man agera idag? Det är också viktigt att relatera de lokala utsläppens storlek till andra utsläppskällor, t.ex. atmosfäriska nedfallet.

Som nämnts ovan startade kompostverksamheten på grund av behovet att återvinna det organiska avfallet som uppstår i det åländska samhället. Idén var att man därmed skulle skapa jordförbättringsmedel, kompost, till jordbruket, men ett problem för Ålbiocom AB är att avfallet sällan är korrekt källsorterat när det kommer till komposten utan förorenat med plast och mycket annat, vilket dels ger efterarbete och dels påverkar möjligheterna att använda slutprodukten. Under samma period har dessutom priset på konstgödning varit lågt. Ålbiocom AB hanterar i dagsläget bioavfall från exempelvis Orklas produktion, slakteriet och allmänheten, och för närvarande finns egentligen inget alternativ på Åland? Både Ålbiocom AB och ett annat företag har dock ansökt om stöd för etablering av en större biogasanläggning.

På samma sätt tillkom Ålands fiskodling för att tillgodose en samhällsnytta, att säkerställa fiskbestånd i den åländska skärgården. Man använder sig av lokalt genetiskt material. Ett antal fiskelag som vi har pratat med menar att utsättning av yngel från fiskodlingen är en förutsättning för fortsatt fiske och fisketurism (Tunón & Kvarnström, 2019). Hur skulle fiskpopulationerna, fisket och fisketurismen se ut idag utan fiskodlingen? Finns det alternativa lösningar för att tillgodose efterfrågan på fiskyngel för utsättning?

Det poängteras även att lantbruket i Sund bidrar till övergödningen av Lumparn. I Utvecklings- och hållbarhetsagendan för Åland framhålls ord som "lokal ekonomi, kretsloppstänkande, förnyelsebara resurser, ökad självförsörjningsgrad", men baksidan är att all produktion och allt lantbruk samtidigt påverkar miljön. Denna kan och bör naturligtvis minskas till ett minimum. Skulle det vara bättre för miljön att Åland ökar sin import av lantbruksprodukter och samtidigt exporterar sitt ekologiska fotavtryck?

Vid sidan av dessa tre utpekade källor till näringsläckage så sker dessutom alltså en omfattande atmosfärisk deposition av kväve och fosfor från luftburna föroreningar, dvs

Öring på tillväxt inför utsättning för att locka fisketurister till de åländska fiskevattnen. Ålands fiskodling, Gutterop. September 2019. Foto: Håkan Tunón.

näringsämnen som kommer utifrån och som hamnar på mark och i vatten på Åland och som enligt statistiken är väsentligt större än de andra sammantagna. Att minska dessa är naturligtvis en svårare och internationell fråga. Vilket ansvar kan man då lägga på den åländska allmänheten och andra aktörer när det gäller konsumtion i stort och produktion av avfall? Hur ska man i praktiken säkerställa de åländska hållbarhetsprinciperna? Detta är frågor som vi inte har något svar på. Landskapet Åland har ett begränsat skatteunderlag med sina c:a 30 000 invånare. Att skapa, driva, övervaka och utveckla verksamheter som har som mål att vara bärande delar i en cirkulär ekonomi är kostsamt (även med stöd från EU) och svårt, men mycket viktigt, och både privata och offentliga aktörer kräver investeringsstöd för att klara utveckling av ny och förbättrad verksamhet. Under de senaste decennierna har utsläppen successivt minskat från de tre aktörsgrupper vi beskrivit ovan. Vägen framåt torde vara fortsatta förbättringar och fortsatt dialog mellan samtliga aktörer på Åland, inklusive aktörer i EU som kan lämna stöd till fortsatt utveckling. Man behöver också bättre förstå källorna till det atmosfäriska nedfallet av kväve och fosfor (som främst kommer från andra länder och områden) och utsläpp från omkringliggande hav samt hur dessa på sikt kan minskas.

Besöksnäring och lokalt entreprenörskap

Vid vårt första möte med representanter för kommunen poängterade dåvarande ordföranden för kommunstyrelsen Bengt Hagström att en ödesfråga för kommunen är att säkerställa framtida skatteintäkter till verksamheten. Antalet invånare i kommunen har egentligen inte ökat alls under de senaste femtio åren, samtidigt som medelåldern ökar och med den ökade kostnader för social omsorg. Hagström menar att man behöver ekonomisk tillväxt och näringsverksamhet för att kommunens verksamhet ska fungera. De största arbetsgivarna i kommunen finns inom servicenäringen. Därutöver finns det många småföretagare inom jordbruket, byggbranschen och turistnäringen. De största arbetsgivarna är kommunen själv, Museibyran i Kastelholm och Ålands golfklubb i Kastelholm. En av de viktigaste branscherna är således turismen och de viktigaste besöksmålen är de kulturhistoriska miljöerna i Kastelholmsområdet och Bomarsund. Kommunen framhöll att man gärna ökar turismen i Sund men att både kommunen och lokala företagare upplever att det måste ske på ett hållbart och bra sätt där man tar hänsyn till områdets natur- och kulturarv.

Kastelholmsområdet har mycket att erbjuda för besökare. **Kastelholms slott, fångelsemuseet Vita björn** och **Jan Karlsgården** ger en kulturhistorisk upplevelse. **Smakbyns restaurant och destilleri, Ålands golfklubb** och **sommarkafé** ger en andra intryck. Det är resmål som lockar turister från när och fjärran, men oftast i form av dagsutflykter. Exempelvis kommer det till Smakbyn busslaster med turister för en snabb måltid och för att handla lokalproducerade livsmedel samt besöka slottet och Jan Karlsgården. Merparten av besöken sker under sommarmånaderna. I Kastelholmsområdet finns det också ett bageri med konditori, **Baka**, som bl.a. säljer bröd till några stormarknader i Mariehamn. Under sommaren arrangerar en familj en sommarmarknad på tisdagar i Kastelholmsområdet, där brukar man sälja kläder, hembakat, frukt och grönsaker. Det kan bli upp till 19 marknadsbord samt kaffebord.

Smakbyns restaurang och besöksshop lockar busslaster av turister på rundresa på den åländska landsbygden. Foto: Håkan Tunón.

Det finns lokala planer att utveckla ett besökscentrum vid Bomarsunds fästningsruin. Foto: Håkan Tunón.

Bomarsundsområdet å andra sidan är mindre utvecklat som besöksmål och omfattar idag fästningsruinen samt några enklare matställen. Det finns planer på ett besökscentrum i Bomarsund med en arbetsgrupp som landskapsregeringen tillsatt och där **Bomarsunds-sällskapet** (en lokal intresseorganisation) är representerat. Planen är att besökscentret skall invigas under självstyrelsens jubileumsår 2022. Landskapets fastighetsverk kommer enligt uppgift att bygga besökscentret och Landskapet kommer att stå för driften.

Även om Sund har några av Ålands mer betydande besöksmål så finns det idag relativt få alternativ för boende för turister i kommunen. Det finns två stuguthyrare och en camping (enligt www.Ålandsguiden.org och www2.visitaland.com), därutöver finns gästhamnen i Kastelholm. Att det borde finnas möjlighet att utveckla turismen i Sund har framkommit flera gånger under workshoparna. Smakbyn har planer på att anlägga ett hotell i Kastelholmsområdet och man vill satsa på hållbar turism. Man har fått Smakbyanläggningen certifierad med Green Key, som är en internationell miljömärkning för anläggningar i turistbranschen.

Hållbarhetsaspekten framhölls vid olika tillfällen som mycket viktig och man bedömde att det borde finnas en ökad potential att sätta Åland på kartan i och med den ökade medvetenheten om klimatförändringar med en växande flygskam. De därtill kopplade tankarna om närturism borde kunna göra Åland mer attraktivt och det är då också viktigt att synliggöra det hållbarhetsarbete som man gör för att tydligare nischa sig för rätt sorts turister. Det är viktigt att visa på de värden som Åland och Sund har, dvs. rent vatten, och ett småskaligt, variationsrikt landskap. Generellt för Åland föreslogs också att man borde sträva efter att hamna på de asiatiska turisternas resrutten – som det nu är besökerna de ofta både Stockholm och Helsingfors men åker färja mellan städerna och passerar Åland under

natten utan att stanna. Om man kunde ordna det så att de stannade till ett dygn eller så på vägen skulle det kunna bli ett värdefullt tillskott.

Man menade även att det som enskild turistentreprenör kan vara svårt att få intäkter från turismen, eftersom de flesta egentligen bara ”köper en kaffe och en glass och sedan vill de pinka gratis” och åka vidare. Färjelinjen från Hummelvik på Vårdö uppskattas av flera eftersom det ökar genomströmningen i kommunen, samtidigt som det är relativt få av resenärerna som faktiskt stannar till på vägen och bidrar till den lokala ekonomin.

På senare år har det på på många håll i världen och i Norden vuxit fram ett fenomen med livsmedelsturism där man särskilt fokuserar på småskaliga producenter av livsmedel med särskild karaktär. Smak och karaktär hos livsmedelsprodukter påverkas av en mängd olika faktorer, som jordtyp, klimat, antal soltimmar, den vilda floran och faunan och mycket annat. Man brukar använda den franska termen *terroir* för att beskriva lokal särprägel på livsmedel, särskilt vad gäller vin. Baserat på gjorda iakttagelser och inkomna synpunkter i samband med våra besök på Åland så vill vi mena att på Åland, och även i Sunds kommun, har man ett betydligt mer direkt nyttjande och beroende av lokala biologiska resurser i form av vilt, fisk och olika växter än generellt i Västeuropa. Detta ger stora möjligheter eftersom det finns en del mindre vanligt förekommande råvaror eller sådana med särskilda karaktärer som därmed skulle kunna utgöra grunden till lite mer exotiska produkter som skulle kunna vara attraktivt för livsmedels- och kulturturister som vill pröva något mer ovanligt. I Sunds kommun har vi gjort fältbesök hos två småskaliga livsmedelsproducenter: Mattas gårdsmejeri och Nygårds skogsgrisar. Bägge dessa företag är relativt nystartade och har en inriktning som är fokuserad på en naturlig och lokal produktion av hantverksmässiga råvaror med särskild karaktär samt med ett intresse för natur- och kulturvärden.

En större användning av lokala produkter kräver att råvarorna kan finnas tillgängliga i tillräcklig mängd för att möta ett eventuellt behov, alternativt krävs en målinriktad marknadsföring som förklarar ett högre pris på mer ovanliga råvaror eller produkter. Det som är värdefullt att studera närmare på Åland i dessa sammanhang är kopplingen mellan *terroir*, natur- och kulturvärden, särskilt biologisk mångfald och biologiskt kulturarv, men även lokal kulturhistoria, och biologiska resurser.

Några av Mattas gårdsmejeris "anställda" står och producerar för företaget. Till vänster står Cajsja som är en korsning mellan Highland cattle/nordfinsk boskap/jersey men med ett ganska rent utseende av nordfinsk boskap och till höger står Dora korsad ayrshire/västfinsk boskap. Av mjölken från kon Tiffany av rasen Ayrshire görs en salladsost. Foton: Håkan Tunón.

Mattas gårdsmejeri är ett relativt nystartat småskaligt gårdsmejeri med hantverksmässigt producerade mejeriprodukter, främst ost men även glass. Man har också ett mindre kafé. Gården drivs av Jennifer Sundman och Lars-Johan Mattsson med tre små döttrar. De har en intressant och varierad besättning bestående av kor av bl.a. lantraser som nordfinsk boskap, västfinsk boskap och jersey, karismatiska djur som gör sig väl att presenteras för besökare. I verksamheten skulle man mer ingående kunna presentera de lite annorlunda lantraserna och därmed synliggöra att produkterna är något exklusivt, och inte vilka mjölkprodukter som helst. Korna betar på hagmark som kanske inte har några alltför ovanliga botaniska värden, men ett antal olika ängs- och hagmarksarter förekommer, vilka naturligtvis pedagogiskt kan beskrivas och visas upp för besökare till gårdsmejeriet. Markerna har också förnygring av den relativt sparsamt förekommande ängsnätfjärilen (*Melitaea cinxia*). Generellt sett så gynnar bete och slåtter på naturliga gräsmarker den biologiska mångfalden, framförallt växter, svampar och insekter. Vad gäller gårdens marknadsföring så skulle det gå att ytterligare utveckla kopplingen mellan produkterna och ängs- och hagmarkens biologiska mångfald (biologiska kulturarv).

Nygårds skogsgrisar: Även denna verksamhet är relativt nystartad och under utveckling. Själva affärsidéen är att i relativt liten skala föda upp fria och glada grisar på friland istället för konventionell grisproduktion. Grisarna föds med gårdens eget korn och dessutom frukt och grönsaker. Därutöver så bökar de upp marken på jakt efter vilda rötter, mask och insekter. Sammantaget gör detta att grisarna lever ett ganska naturligt liv i produktionen, men också att det inte blir några särskilda naturvärden i grisarnas direkta närhet. De bökar helt enkelt upp och äter upp eventuella biologiska värden, men bidrar också till ett öppet landskap. Grisarna är inte heller av någon särskilt speciell lantras utan utgörs av en konven-

Våra idisslande husdjur lämnar gödsel på marken som exempelvis lockar olika dyngbaggar. Här är troligen en vårdyngbagge (*Melinopterus prodromus*) som återfanns i Mattas gårdens hage. Foto: Håkan Tunón.

Grisarna på Nygårds skogsgrisar lever ett liv utomhus och springer, bökar och slappar efter eget huvud. Det har gått 139 dagar eller knappt fem månader mellan bilderna och grisarna har blivit nästan slaktfärdiga. Under året har det potentiella hotet för afrikansk svinpest gjort att elstängslen har blivit lite mer avancerade. Foton: Håkan Tunón.

Nygårds skogsgrisar
"Vår vision är öka
intresset för lokal och
näroproducerad gris. Där
konsumenten kan följa
med grisen från födsel
till slakt och samtidigt
få en lönsam och håll-
bar grisuppfödning."

tionell produktionsras, eftersom det har visat sig vara lite för problematiskt rent praktiskt att satsa på en lantgris som exempelvis linderödssvin. Försäljningen av kött går direkt till kund och man har inga stora problem att sälja det man producerar. På gården genomför man också s.k. grissafari för privatpersoner samt för förskole- och skolgrupper, där besökarna får åka höskrinna till grisarna och bistå med matning samt få ytterligare information om grisarnas tillvaro. Syftet med safarin är inte bara att visa grisarna utan också att berätta varifrån maten kommer.

Utifrån de iakttagelser som vi har gjort i Sunds kommun bör det finnas potential att ytterligare utveckla fler särpräglade produkter som skulle kunna härledas till Ålands skärgårdskultur. Ofta är det dessutom så att samverkan mellan ett antal mathantverkare och återförsäljare ger en bättre och smidigare verksamhet. Då får man även fler produkter som tydligare kan synliggöra kopplingen till natur- och kulturvärden, vilket kan ge draghjälp åt andra produkter. Människans nyttjande av naturens resurser och hävd av markerna har skapat ett biologiskt kulturarv som skulle kunna framhållas mer i marknadsföringen av hantverksmässiga lantbruksprodukter av olika slag. Generellt kan det därför vara värdefullt att synliggöra inte bara hantverksmässighet och smaken hos produkterna utan också på vilket sätt de är kopplade till natur- och kulturvärden. Ett problem i sambandet kan vara att konsumenterna behöver hjälp för att förstå kopplingen, så det kan vara viktigt att utveckla pedagogiska sätt att synliggöra relationen gentemot konsumenterna. Detta handlar om ett långsiktigt och gemensamt arbete som kan vara värdefullt för en mängd olika livsmedelsproducenter.

Ett av dom största årliga evenemangen för lokala producenter och restauranger på Åland är Skördefesten som arrangeras varje september. Skördefesten på Åland består av "Öppna Gårdar, Pläpp Åpp och restauranger – fantastiska platser att besöka, smaker att uppleva och människor att möta". Utbudet omfattar småskaligt mathantverk och konsthantverk. Cirka femtio olika entreprenörer och aktörer tog emot och engagerade besökare

runtom på Åland under Skördefesten 2019. Det finns ett antal gårdar från Sund som deltar och tar emot besökare samt ägnar sig åt försäljning av lokalt producerade produkter. Detta ger en utmärkt möjlighet att marknadsföra sina produkter i ett bredare sammanhang.

Småskalig upplevelseturism lockar fler och fler speciellt på sommarhalvåret. Det finns också besökare med alldeles särskilda intressen som man skulle kunna locka. På en workshop framhölls att det exempelvis finns flera vrak i Slottsundet som är populära besöksmål för dykturister, men att den nischen egentligen inte alls är utvecklad. I Slottsundet skulle man även kunna locka fler fisketurister om det skulle vara möjligt att köpa fiskekort längre upp i sundet.

Hinder för ytterligare utveckling

Det finns alltså fortfarande ett antal gårdar med småskalig produktion på Åland. En utmaning för småskalig produktion är att gården kanske inte kan få något EU-stöd eftersom djurantalet är för litet eller att nya myndighetskrav kan medföra stora kostnader som inte kan motiveras när man tar hänsyn till den lilla omsättningen. Exempelvis har det kommit skärpta krav på stängsel för griségårdar för att hindra en eventuell smittorisk av afrikansk grispest som än så länge inte finns på Åland. Detta har bl.a. inneburit att Ny-

Dagsmenyn på Stallhagen i Godby med rätter som synliggör lokala livsmedel. En form av lokal samverkan där man drar nytta av varandras verksamheter. Markeringen "Ax" betyder att det är åländskt ursprung. Foto: Håkan Tunón.

Ålands pannkaka, en lokal specialitet och en given upplevelse för turisten. Foto: Håkan Tunón.

gårds skogsgrisar varit tvungna att minska sin markyta för bete och begränsa antalet djur: ”Att göra om alla stängsel är inte ekonomisk möjligt och arbetsbördan är orimlig”.

Flera lantbrukare vi talat med har pekat på svårigheter att få lönsamhet i en småskalig produktion, och att EU-stöden gynnar de stora bönderna och missgynnar de mindre brukarna och nyetableringar. Vid ett möte i vår andra studie på Åland frågade en av brukarna på Brändö: ”Hur ska man kunna växa om man redan måste vara storproducent för att få stöd?” En av brukarna i Sund (Tosarby) menade att ”EU-inträdet i stort sett innebar att man drog bort 30 % av böndernas/producenternas pris och lade på 30 % till affärens/distributörens.”

Det finns också ett intresse hos restauranger att erbjuda lokal fisk. Smakbyns restaurang menar att det är svårt att få tillgång till lokal fisk eftersom det lokala fiskelaget har många delägare, vilket försvårar samarbetet. Förr fanns en lokal fiskmottagning i Sund, men den finns inte kvar. På andra håll på Åland har man på försök serverat lokalt fiskad id och braxen, med goda resultat. Problemet är att få tag på råvaran. Finlandsbåtarna har också provat att servera mört, simpfilé och simprom. Gravad mört och id lär vara mycket gott.

Det finns bromsklossar att sälja egenproducerat kött på Åland. En begränsning är att det bara finns ett kommersiellt slakteri som inte kan ta emot alla djurslag, och vissa djur tas emot endast under vissa dagar. Exempelvis slaktar man bara grisar på måndagar. Därefter måste köttet besiktas och detta kan inte göras på Åland. Från att grisköttet skickas på trikinprov till Finland tar det sedan tre dagar innan man får svaret och först därefter kan köttet säljas. Som nämnts tidigare är rådjursjakt populärt på Åland och antalet rådjur har ökat de senaste åren. Det finns ett kommersiellt intresse att kunna erbjuda åländskt rådjurskött till konsumenter. Samtidigt går allt kött till jägarnas och markägarnas egen konsumtion eller sprids via informella kanaler till släkt och vänner. Slakteriet på Åland får enligt lagstiftningen inte hantera rådjurskött.

Brygga i Stor Fadervik i Tranvik. Foto: Håkan Tunón.

Lokal kultur, kunskap och engagemang

Delaktighet och närhet till politiska beslutsfattare på lokal nivå ses som en styrka på Åland. Bygemenskapen lever fortfarande kvar på många håll. Det finns aktiva samfällighetsföreningar i Sunds kommun och i kommunen finns dessutom **Sund Kultur**, som är en takorganisation för fem ideella föreningar i Sund: **Västra Sunds Marthaförening**, **Kastelholmsnejdens byalag**, **Norra Sunds hembygdsförening**, **Tranviks hembygdsförening** och **Bomarsundssällskapet**. Sund kultur arrangerar bland annat ett gemensamt midsommarfirande och en välbesökt julmarknad på Jan Karlsgården, med besökare ända från Österbotten.

Ett exempel på en by i Sund med levande kulturliv är Tranvik med cirka 80 invånare och ett aktivt socialt liv med samfällig mark och vatten. **Tranviks samfällighet** äger den 100 år gamla midsommarstången och sköter om resningen av den till midsommar. Det finns många äldre byggnader i byn: pumphuset, slakthuset (f.d. mejerivagnslider), brunnstippen, paviljong (dansbana), mjölkbordet, väderkvarn (från Lemland), samt fotbollsplan, anslagstavlor, mm. Man har sandgrop, källa med bra vatten, plats för tvätt, Tranvikön med fågeljakt, småbåtshamn, lertag och gemensam strand (Storfadervik), mm.

Man firar midsommar gemensamt. Midsommarstången görs på traditionellt vis som i många andra byar: kronorna görs av vasspipor, fiskegarn av bomull och kräppapper (som chanserar med tiden under året och på så vis illustrerar livets gång), vidare har man fyra segelbåtar (symboliserar sjöfarten), en fåktargubbe som snurrar (idogheten), solen, små granar och en vimpel. Stången reses på midsommar och fälls sedan nästan ett år senare, någon vecka eller så före midsommar för att kläs om.

Tranviks hembygdsförening sköter om många olika evenemang i bygden: Man firar till exempel Tranviksdagen gemensamt till minne av fransmännens landstigning 1854. Aktiviteterna på Tranviksdagen kan vara att byns författare läser ur sin nya bok, en hobbyhistoriker berättar, en båtbyggare berättar om båtar, mm. Man brukar ha kaffeservering och loppis. Man jobbar för närvarande i hembygdsföreningen med att kartlägga lokala platsnamn, vilket är en viktig del av lokalhistorien (se sid. 22–23). Byn har också en mindre damkör, Tranviks Qvinns, och en stickjunta.

Vid vårt möte med Tranviks hembygdsförening menade man att landskapsregeringen inte lyssnar tillräckligt på det lokala. I alla folkomröstningar har majoriteten varit emot kommunsammanslagning, men man framhöll att ”ÅLR gör som de vill.” Man menar att det är oerhört viktigt att bevara en lokal kontakt inom närservice, skola, äldreomsorg, och liknande. När det gäller frågan om kommunsammanslagningar menade man att samarbeten fungerar bättre när det inte blir för stort – det fungerar bara om det är små sammanslutningar. Centralisering och indragningar upplevdes sällan vara av godo! I affärsvärlden har man försökt med samgång – man slog samman andelslag (t.ex. Sunds andelshandel), men det gick inte bra och nu har man lagt ner dem. Resultatet har bl.a. blivit att ”Det tar en timme att hämta posten nuförtiden.”

Man menade att man skulle kunna ha viss administration gemensamt: gemensam löneräknare, byggnadsinspektör etc mellan kommunerna. Man noterade också att kommunala regler för bygglov skiljer sig mellan olika kommuner. Det borde vara lika. Men kommunerna bör vara kvar, annars är det risk att man förlorar service, dagis, äldreomsorg etc, Man menar att det är svårt att påvisa besparingar efter sammanslagningar som gjorts tidigare på annat håll.

Slutsatsen var att Landskapsregeringen behöver lyssna mer på folket, låta folket få säga hur de vill ha det och inte därefter gå emot majoritetssynen i omröstningar och liknande. I Sverige och Finland har man ofta tappat mycket av direktdemokratin i samband med sammanslagningar vid olika tillfällen. Närheten och det småskaliga är en styrka som Åland enligt många vi talat med måste odla. Man understryker sin önskan att kommunerna på eget initiativ ska få gå ihop om de vill det, men de ska inte tvingas!

Kommundirektören Jens Andersén såg det som mycket värdefullt att fånga upp äldres kunskap, och han menade att man kanske behöver fundera över vilka rutiner i den kommunala planeringen som behövs för att sådan information ska komma in och användas.

På en direkt fråga tyckte kommunens representanter inte att de på allvar hade blivit involverade i projektet Coast4us och att även om de deltagit i ett offentligt möte inom projektet så hade de egentligen inte någon klar bild av syftet eller varför man hade valt Sund som ett av pilotområdena. När kommunen fick spekulera över orsaken misstänkte man att det skulle kunna vara så att Landskapsregeringen hade blivit övertygade av organisationen **Rädda Lumparn** att detta skulle vara ett enkelt och rättframt exempel där enstaka aktörer kunde pekas ut som huvudsakligen ansvariga för uppkomna miljöproblem, främst Ålands fiskodling i Guttorp, Ålandskomposten i Gunnarsby och de lokala lantbrukarna. Man menade att problemen med övergödning i Lumparn har många orsaker och då bör man inte peka ut enskilda aktörer och tvinga dem att betala priset när det egentligen är alla som bär ansvaret.

Hur skapar vi ett samhälle som är hållbart såväl ekologiskt, socialt/kulturellt som ekonomiskt? Vilken produktion och konsumtion är långsiktig, både lokalt och globalt? Hur kan olika lokala producenter samverka för att dra ömsesidig nytta av varandra? Foto: Håkan Tunón.

Dåvarande ordföranden för kommunstyrelsen Bengt Hagström framhöll att arbetet för en hållbar framtid som både inkluderar produktion och konsumtion inte är någon enkel fråga. Man kan peka på att olika producenters verksamhet orsakar miljöförstöring och övergödning, men samtidigt väljer konsumenterna själva oftast det billigaste alternativet, vilket innebär att man exporterar miljöproblemen. Man kan framhålla att allmänheten ofta ställer krav men är inte som helhet beredd att betala kostnaderna för att undvika produktionens miljöpåverkan.

Bengt Hagström konstaterade vidare att **Ålands hållbarhetsagenda** är en god tanke, men att det finns stor risk att den i praktiken endast blir text på ett papper eftersom det är svårt att tvinga någon att genomföra det som faktiskt krävs. I slutändan handlar mycket om ekonomi och det offentliga och företagets möjligheter att få verksamheten att gå runt. Utan ekonomi är det ingen som vill gå före och visa vägen. För kommunens del handlar det om en utveckling som säkerställer framtida skatteintäkter till verksamheten, och det är svårt att på en global marknad vara föregångare i skapandet av en ekonomi som inte är en tillväxtekonomi. Han är pessimistisk till möjligheterna att faktiskt uppnå hållbarhet.

I Sunds kommun finns det dock småskaliga producenter och ideella krafter som verkar för att få till ett mer hållbart sätt att leva; genom att öka produktionen och handeln med närproducerat, att återbruka, att samåka, osv. Det finns också förslag och ansökningar (enligt uppgift från Ålbiocom AB), som gäller förnyelsebar energi baserad på solenergi, vindkraft och biogas, men sådana investeringar kräver initialt stöd för att realiseras.

Kastelholms slott från västra sidan av Slottssundet, motsvarande vy som på omslaget (graverad 1703). Ur *Suecia antiqua et hodierna* av Erik Dahlbergh (1625–1703). (Scannad av Kungliga biblioteket, Stockholm)

Slutsatser och rekommendationer

Under projektets gång har vi genomfört runt tjugo möten eller intervjuer med folk i Sund eller andra som har kompetens av relevans för situationen i kommunen. Sammanlagt har vi fått synpunkter från ett femtiotal personer med varierande bakgrunder och intressen. Detta gör att vi åtminstone i någon mån fått en inblick i kommunen och dess styrkor, svagheter och utmaningar. Parallellt med denna utredning har vi också arbetat med en kartläggning för Ålands landskapsregerings arbete med Ålands havsplan (Tunón & Kvarnström, 2019) och en del av de intryck som vi har fått i dessa båda projekt tyder, föga förvånande, på förekomsten av ett antal gemensamma uppfattningar. Återkommande målas exempelvis en bild upp som beskriver en upplevd distans mellan Lagtinget och Landskapsregeringen å ena sidan och befolkningen å andra sidan. Flera lyfter fram en förtroendeklyfta och att de styrande inte lyssnar tillräckligt på de som lever i ”periferin”. I Sunds kommun förefaller medborgarna däremot uppfatta att det åtminstone finns en närhet till kommunledningen, som gör det möjligt att göra sin röst hörd. Samtidigt finns det en starkt utpräglad bykultur som ger en trygghet och en gemensam grund på det lokala planet. Det lokala engagemanget bör betraktas som en styrka och skulle kunna leda till att såväl natur- som kulturvärden kan bevaras och utvecklas. Det ideella arbetet, talko-arbetet, bör uppmuntras och främjas från centralt håll, vilket är en viktig del av arbetet inom projektet Coast4us. Men hur skapar man en äkta delaktighet? Och hur kan man få ett lokalt engagemang för insatser och perspektiv som ofta kommer utifrån, som exempelvis i Coast4us?

Vi tror det är viktigt att man utgår från aktörer som redan har ett starkt intresse att bidra till en hållbar utveckling och att man strävar efter att lokala aktörer tillsammans med Landskapsregeringen finner en framkomlig väg att samarbeta. Initialt krävs det förutsättningslösa möten som överbryggar tidigare tankar om misstro och meningsskillnader så att man kan skapa en gemensam neutral plats att utgå från för det framtida arbetet. Var har man en gemensam utgångspunkt och i vilka frågor är man oense? Hur kan man finna lämpliga kompromisser? Hur kan man förbättra förutsättningarna för småskaliga producenter? Hur kan man värdera kultur, natur och miljö i annat än direkta ekonomiska värden?

Baserat på ovanstående rekommenderar vi att Lagtinget och Landskapsregeringen överväger ett arbete för att öka lokal delaktighet i pågående processer och kommande beslut.

Våra egna slutsatser från de workshoppar och möten som har genomförts under 2019 är att:

- Det finns anledning att se över på vilket sätt man säkerställer lokal delaktighet i allmänhet i pågående projekt och beslutsprocesser, både på kommunal och Landskapsnivå, och att dialog och samråd hålls tillräckligt tidigt, på lämpliga platser och vid tidpunkter då folk har möjlighet att delta.

- Det finns också anledning för Ålands landskapsregering att fundera över möjligheter att ta tillvara de många observationer som görs lokalt under årets alla månader när det gäller status och trender för ekosystem, biologisk mångfald och vattenkvalitet. I olika vetenskapliga studier har man funnit god överensstämmelse mellan lokala observationer och den miljöövervakning som görs av forskare och inom myndigheters förvaltning. Ett gott exempel är PISUNA:s observationsdatabas, där lokala aktörer på Grönland rapporterar in sina observationer om status och trender för lokala populationer av olika arter (<https://eloka-arctic.org/pisuna-net/en>). Citizen science eller medborgarforskning är ett analogt koncept som under senare år har kommit att spela allt större roll inom forskning och förvaltning. Andra, större databaser som baseras på lokala observationer är exempelvis de svenska och finska artportalerna (<https://www.artportalen.se/> och <https://laji.fi/en>).
- Det genomförs hela tiden olika projekt, men hur återkopplar man till lokalbefolkningen vad det är man har kommit fram till och vilka beslut som har tagits? Det är viktigt att erfarenheter från olika projekt sprids och att man sedan drar nytta av dem även i framtida processer. Det behöver sannolikt utvecklas formella rutiner för återkoppling. Detta är något som är ett generellt problem i beslutsprocesser runt om i världen idag – oftast blir det bråttom på slutet och då är återkoppling det som först får stryka på foten.

Under de olika mötena har många goda förslag och rekommendationer lämnats av deltagarna, vilka närmare kan beaktas i minnesanteckningarna från de olika workshoparna och mötena.

Konkreta synpunkter och förslag från deltagarna i processen och konsultgruppen

Landskapsregeringen och Sunds kommun

- Landskapsregeringen och Sunds kommun skulle kunna se över vilka rutiner som behövs i planeringsprocesser för att lokal kunskap ska komma in och användas konkret i samhällsutvecklingen. Vidare behöver man identifiera inom vilka processer detta är särskilt relevant. I syfte att nå ut till speciella näringar eller intressegrupper måste man ofta samverka med deras respektive intresseorganisationer för att den medlemmen ska förstå relevansen.
- Kommunsammanslagning bör inte ske om en majoritet av befolkningen är negativ till detta. I stället bör man se över vilken administrativ samordning som kan göras mellan närliggande kommuner. Kommunerna skulle kunna ha vissa funktioner gemensamma för att effektivisera verksamheten, t.ex. löneräknare, byggnadsinspektörer. Eventuellt skulle vissa kommuner kunna gå ihop på frivilliga basis.
- Sträva efter en process som identifierar alla olika intressenter och intressen tidigt innan områden exploateras så att goda kompromisser kan uppnås.
- Man bör verka för en cirkulär ekonomi och därvid se över möjligheter att stödja lokala initiativ för ökad hållbar utveckling av lokal småskalig livsmedelsproduktion, användning av kompost, lokal förnyelsebar energiproduktion, etc. Däröver bör insatser för att främja en minskad konsumtion genomföras.

Naturvärden och friluftsliv

- Ålands fågelskyddsförening framhöll att områdena i norra Sunds kommun på gränsen mot Saltvik har höga naturvärden av vildmarkstyp, vilket delvis också gäller Tranvik-bergen och bergsområdet norr om Bomarsund. Det sistnämnda området tillhör Landskapet. Det är värt att begrundas om dessa områden förtjänar något slags ökat skydd, och också om viss ökad tillgänglighet är önskvärd, t.ex. nya vandringsstigar. Kanske en vandringsled norrut från Bomarsund med vindskydd på lämpligt ställe?
- Stornässets vänner rekommenderade att en stor del av Stornäset bör skyddas för sina natur- och friluftsvärden och att tillgängligheten ökas.
 - Røjning av vass och lövsly längs Stornässets östra kust skulle göra området mer attraktivt och tillgängligt. Det bör göras i samråd med ekologer för att säkerställa att man inte försämrar födosöksområden för fåglar och fladdermöss.
 - Anläggning av fler vandringsstigar på Stornäset.
 - I södra änden av Tjudnästräsk finns ett vass- och våtmarksområde i vilket Stornässets vänner med flera tycker det vore värdefullt med spänger och utkiksplattformar eller fågeltorn för att kunna ta del av naturlivet i träsket. Även här kan det finnas behov av viss vassrøjning.
- En sammanställning av dagens kunskap vad gäller den biologiska mångfalden i Sunds kommun och information tillgänglig på nätet och fysiskt i anslutning till naturreservat och andra värdefulla naturområden vore önskvärdt! En sådan sammanställning skulle kunna ge ett mervärde både för besökare till kommunen och för boende i kommunen.
- Samordning av fiskekort mellan olika fiskevattenägare skulle underlätta för fisketurister.
- Ytterligare delar av Slottsundet skulle kunna vara tillgängligt för fiske med fiskekort.

Turism

- Planerna på ett besökscenter i Bomarsund bör offentliggöras så snart som möjligt för att möjliggöra för lokala entreprenörer att bli delaktiga och kunna utveckla verksamhet i anslutning till centret, vilket kan öka områdets mervärde.
- Information om Bomarsunds historia på ryska och franska på internet skulle locka ryska och franska turister till det nya centret. Arkivmaterial kopplat till Bomarsundstiden bör också tillgängliggöras för att öka intresset.
- Ett led i att tydligare koppla till Sunds kulturvärden kan vara att utveckla en kortkurs för sommarguiderna på Jan Karlsgården, baserad på lokal kunskap om kulturhistorien.
- Røjning av vass och lövsly i området runt Kastelholm och Kökshavet skulle kunna bidra till att det blir mer attraktivt som strövområde för turister i kombination med anläggning av vandringsleder. Det bör göras i samråd med ekologer för att säkerställa att man inte försämrar viktiga områden för fåglar och fladdermöss.
- Lönsamheten inom lantbruket är idag i vissa fall så pass dålig att det exempelvis inte nödvändigtvis lönar sig att skörda. Man får förlita sig på andra EU-stöd för att hjälpa upp situationen. Om fler restauranger använder sig av åländska råvaror skulle situationen bli lättare för lokala livsmedelsproducenter samtidigt som det skapar ett mer lokalt

förankrat utbud, men för restaurangen kan det vara ett problem då tillgången är ojämn och det kan finnas en osäkerhet i antalet gäster.

- Tidigare fanns en lokal fiskmottagning. Finns det möjligheter att återskapa en sådan? Skulle lokal fisk kunna serveras på lokala restauranger? Det skulle vara värdefullt att utveckla någon form av samverkan mellan lokala fiskare och restauranger.
- Möjligheter att främja och vidareutveckla olika mer särpräglade livsmedel (terroir) som utgår från Ålands skärgårdskultur bör tas tillvara med stöd av kommun och Landskapsregeringen. Dessutom bör man för flera befintliga produkter tydligare kunna synliggöra kopplingen till natur- och kulturvärden.

Vatten- och fiskvård

- Olika metoder för att generellt minska näringsläckage från verksamhet på land bör prövas, bl.a. genom anläggning av skyddszoner längs diken och vattendrag, anläggning av våtmarker och tvåstegsdiken, strukturkalkning, sen brytning av vall och anpassning av foderstaten vid djurhållning. Skyddszoner kan anläggas som multifunktionella för att minska läckage av kväve, fosfor, växtskyddsmedel, jordpartiklar och smittor, och samtidigt främja fåltvilt, fåglar, naturliga fiender och pollinerare, samt öka produktionen. Sådana skyddszoner kan också bli en del av Ålands pollineringsplan.
- För att skapa intresse och nå ut till lantbrukare krävs sannolikt en aktiv dialog och samverkan med lantbrukarnas organisationer som Hushållningssällskapet och ÄPF Ålands producentförbund. Samtidigt behövs medel för stöd till olika åtgärder samt åländska fältförsök för att studera åtgärdernas effektivitet under lokala förhållanden.
- Ålands hushållningssällskap strävar efter att genomföra strukturkalkning av jordbruksmark för att undersöka effekten på fosfatläckage.
- Ålbicom AB (tidigare Ålands komposten AB) önskar anlägga mer våtmarker för att förbättra reningsstegen, gärna i samarbete med Landskapsregeringen.
- I de träsk som idag är igenväxta eller som har en stor intern näringsbelastning (bl.a. från tidigare näringsläckage) bör man kunna prova nya metoder med restaurering, t.ex. med flytöar med vattenvegetation, kornhalmsbalar, nätfiske för att avlägsna biomassa och andra metoder. Den biomassa som avlägsnas skulle kunna användas för produktion av biogas.
- Man bör utreda möjligheten till röjning av vass och återupptagning av strandbeten för att öka den biologiska mångfalden, öka upplevelsevärden för besökare och bidra till att återskapa goda lekvikar för fisk. Eftersom vassbälten i sig utgör en viktig biotop för insekter, fåglar och andra djur så bör röjning föregås av eftertanke.
- Tranviks samfällighetsförening rekommenderar fiskeförbud under lektid i kända lekvikar för att skapa bättre förutsättning för fisket och fisketurismen.
- Tranviks samfällighetsförening rekommenderar sänkning av granris och liknande på lämpliga platser i Lumparn för att skapa bättre förutsättning för fiskelek och fungera som ”barnkammare” för fiskyngel. Det är en metod som folkligt har tillämpats under århundraden runt om i Norden.

Hur vill vi att det framtida hållbara Åland ska se ut? Vilken typ av verksamhet ska få förekomma på landsbygden? Foto: Håkan Tunón.

Förslag till framtida studier

Detta projekt gav en första inblick i hur olika intressenter betraktar sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i Sunds kommun. Vi har under detta arbetet diskuterat med ungefär femtio personer, antingen boende i Sund eller åtminstone med kompetens om Sund och dess värden. Detta har givit en bild av värdena i Sund som kommuninvånare och andra upplever det. Bilden skulle kunna bli mer fullständig om man inkluderade ytterligare några intressentgrupper på andra platser, som exempelvis Hulta-Mångstekta, Björby-Brännbolstad-Strömbolstad-Sibby och Prästö, vilket är platser vars invånare inte har fått komma till tals i någon större utsträckning i arbetet hittills. Men även folk bosatta på andra platser i kommunen borde ges fördjupade möjligheter att ge sina lokala perspektiv. Nu när denna rapport är färdig är det möjligen lättare att få lokalbefolkningen att yttra sig om de värden och synpunkter som har lyfts fram än att utgå från en mer abstrakt position. En dialogprocess kring budskapet i denna rapport vore värdefullt för att utveckla och konkretisera förslagen och eventuellt identifiera andra behov. Den nya kommunledningen skulle kunna informeras och involveras mer i arbetet och analysen så att man i det framtida planeringsarbetet kan ha med sig de lärdomar och perspektiv som har framkommit i diskussionerna. Man skulle också kunna tänka sig att identifiera ett antal värdefulla platser som man tillsammans med kommuninvånarna mer konkret skulle kunna utveckla i syfte att göra Sunds kommun mer attraktiv och mer hållbar för framtiden.

Referenser

- Belgrano, A. (red.) et al., 2018. *Biodiversity and ecosystem services in Nordic coastal ecosystems – an IPBES-like assessment. Vol. 1. General overview*. TemaNord 2018:536 Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Binkley, D., Cromack Jr, K. & Baker, D.D. 1994. Chapter 4. Nitrogen fixation by red alder: Biology, rates, and controls, s. 57–72 i *The Biology & Management of Red Alder*. Oregon State University Press.
- Hillberg, K. 2020. *Multifunktionella skyddszoner- minskade fosforförluster, ökad pollinering och andra ekosystemtjänster*. Kandidatuppsats i biologi Agronomprogrammet - mark/växt. Examensarbeten, Institutionen för mark och miljö, SLU Uppsala 2020 2020:01 https://stud.epsilon.slu.se/15286/7/hillberg_kajsa_200113.pdf
- Kaijser, W., Kosten, S. & Hering, D. 2019. Salinity tolerance of aquatic plants indicated by monitoring data from the Netherlands. *Aquatic Botany* 158, 103129.
- Kivikero, H. 2019a. Fish on the Move: Transporting and Processing Fish as Part of the Castle Economy in the Northern Baltic Sea. *European Journal of Archaeology* 1–22. DOI: <https://doi.org/10.1017/ea.2019.38>
- Kivikero, H. 2019b. Accessing Waterbirds: A perspective into zooarchaeological assemblages and tax records in castles Kastelholm and Raseborg in the northern Baltic Sea. *Journal of Archaeological Science: Reports* 23: 929–938.
- Linefur, H. & Andersson, S. 2019. *Typområden på Åland. Årsredovisning 2017/2018*. SLU, Inst. f. mark och miljö, Uppsala.
- Robins, G. 2004. *Bomarsund: Imperiets utpost*. Mariehamn (http://www.bomarsund.ax/wp-content/uploads/2013/04/Bomarsund_sv.pdf)
- Rädda Lumparn. 2020. *Finbydiken: Hur blev det så här?* Rädda Lumparn r.f.
- Schultz, M. et al., 2016. *Framing a Nordic IPBES-like study. Introductory Study including Scoping for a Nordic Assessment of Biodiversity and Ecosystem Services, based on IPBES methods and procedures*. TemaNord 2016:525. Copenhagen: Nordic Council of Ministers. <http://dx.doi.org/10.6027/TN2016-525>
- Statistisk årsbok för Åland 2019*. (Red. Gerd Lindqvist) ÅSUB, Mariehamn.
- Tunón, H. (red.) et al., 2018. *Biodiversity and ecosystem services in Nordic coastal ecosystems – an IPBES-like assessment. Vol. 2. Geographical case studies*. TemaNord 2018:532. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Tunón, H. & Byström, M. 2010. ”Etnokartering – att synliggöra naturresursanvändning”, s. 285–298 i *Nycklar till kunskap. Om människans bruk av naturen*. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala & Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm.
- Tunón, H. & Kvarnström, M. 2019. *Lokala perspektiv på havs- och kustplanering. Bakgrundsrapport till Ålands landskapsregerings arbete med havsplan*. CBM:s skriftserie 114. CBM, Uppsala. 111 s.

- Tunón, H., Kvarnström, M. & Malmer, P., 2015. *Report from the project: Indigenous and Local Knowledge in Scoping Study for the Nordic IPBES Assessment*. CBM:s skriftserie 96. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- Tunón, H. & Westman, A. 2009. ”Att synliggöra naturresursanvändningen i tid och rum”, s. 31–42 i *Ju förr desto bättre: kulturarvet som resurs för en hållbar framtid*. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- Tverin, M., Karlsson, R. & Hagner-Wahlsten, N. 2010. *Inventering av fladdermöss inom Kastelholms planeområde*. BatHouse Sund. <http://old.regeringen.ax/.composer/upload/socialomiljo/SLUTRAPPORTSundfladdermoss2010.pdf>)
- van Cleve, K., Viereck, L- A., & Schlentner R. L. 1971. Accumulation of Nitrogen in Alder (Alnus) Ecosystems Near Fairbanks, Alaska. *Arctic and Alpine Research* 3(2): 101–114.
- Vävare, S. & Häggblom, M. 2018. ”Lumparn”, s. 113–134 i *Biodiversity and ecosystem services in Nordic coastal ecosystems – an IPBES-like assessment*. Vol. 2. Geographical case studies. TemaNord 2018:532. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Ålands landskapsregering. 2017. *Central Baltic-projektet Coast4us – Lokala samverkansplaner för åländska åtgärdsområden i skärgården*. https://www.regeringen.ax/sites/www.regeringen.ax/files/attachments/page/coast4us_arbetsbeskrvning_central_baltic.pdf
- Ålands landskapsstyrelse Nr. 370Nf 25.9.1989, dnr Nfi-06-89-35

Hemsidor

- Artportalen från ArtDatabanken – <https://www.artportalen.se/>
- Bomarsundssällskapet – <https://www.bomarsundssallskapet.ax/>
- Bärkraft.ax – <https://www.barkraft.ax/>
- Corine Land Cover 2018 – <http://metatiето.ymparisto.fi:8080/geoportal/catalog/search/resource/details.page?uuid=%7B26EEEEBBB-FB5C-4045-B6DF-439F9B7D5C46%7D>
- Finlands artdatacenter – <https://laji.fi/en>
- Kartplatsen – <https://www.maanmittauslaitos.fi/sv/e-tjanster/kartplatsen>
- Konventionen om biologisk mångfald, Aichi-biodiversitetsmål – <https://www.cbd.int/doc/strategic-plan/2011-2020/Aichi-Targets-EN.pdf>
- PISUNA-net Local Observations database – <https://eloka-arctic.org/pisuna-net/en/>
- Plan- och bygglag (2008:102) för landskapet Åland – <https://www.regeringen.ax/alandsklagstiftning/alex/2008102>
- Statistikcentralen 2019 – www.stat.fi
- Visit Åland – www2.visitaland.com
- Ålandsguiden – www.Ålandsguiden.org
- Ålands hållbarhetsagenda – <https://www.regeringen.ax/sites/www.regeringen.ax/files/attachments/page/agendan-2016-9-14.pdf>
- Ålands landskapsregering Fornlämningsregistret – <https://www.regeringen.ax/kulturarv/arkeologi-fornlamningar/fornlamningsregistret>
- Ålands statistik- och utredningsbyrå 2019 – www.asub.ax

Tunón, Håkan, Kvarnström, Marie & Roto, Johanna, 2020. *Kartläggning av sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i Sunds kommun, Åland: Resultat från lokala dialogworkshopar*. CBM:s skriftserie 118. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

Bilagor

Minnesanteckningar från möten och workshopar

Bilaga 1

Ålands landskapsregering - 190423

Initiala möten

Inför arbetet med dels uppdraget inom projektet Coast4Us och dels uppdraget kopplat till Ålands arbete med att utveckla en havsplan för Åland, i enlighet med Europaparlamentets och rådets direktiv 2014/89/EU om upprättande av en ram för havsplanering, och projektet Pan Baltic Scoper valde vi att genomföra initiala diskussioner med ett antal tjänstemän på Ålands landskapsregering i syfte att få lämplig bakgrundsinformation. En del av diskussionerna handlade också om praktisk planering av genomförandet av de två uppdragen men sådana uppgifter har utelämnats i anteckningarna nedan:

Möte om arbetet med Ålands havsplan

Deltagare: Stefan Husa, Mikael Wennström & Maija Häggblom (ÅLR) och Marie Kvarnström & Håkan Tunón (CBM).

Mötets syfte var dels att planera in framtida möten och att tydliggöra uppdraget och dess tidsplan. Uppdraget är en del av ÅLR:s processer rörande havsplanen och till-litsstudie. ÅLR framhöll att det var viktigt att inkludera olika typer av aktörer kopplade till fiske (yrkesfiskare, binäringsfiskare, husbehovsfiskare, sportfiskare, fiskeguider och fiskodlare), men också andra aktörer som nyttjar och värdesätter hav och kust, som jägare eller andra friluftsmänniskor, såsom naturvårdsorganisationer och fågelskådare. Det var också önskvärt att aktiviteter utförs på olika platser runt om på Åland så att mötena går av stapeln så nära deltagarna som möjligt. I vissa fall skulle det vara värdefullt att föra samman olika intressenter för resursnyttjande respektive naturvård för att se var samsyn går att uppnå.

Därefter diskuterades ejderbestånden och gudingjakten och olika möjliga orsaker till nedgången. Gudingjakten kommer i år att genomföras de första två veckorna i maj och det finns ett gudingöverskott. Örnen tar en del ådor, vilket även mink och mårhund gör. Jägarna idkar därför en del naturvård genom predatorkontroll av skarv, mink, mårhund och säl. Maija pratade om EU:s förbud mot sälprodukter och föreslog att certifiering av sälproduktproducenter kanske skulle kunna vara en möjlig väg att gå.

Det framhölls att det är viktigt att en havsplan har ett ordentligt hållbarhetstänk. Relationerna människa – biologisk mångfald är komplexa. Frågan om säl är till exempel komplicerad. Idag framförs behov av ökad jakt, skottpengar och möjligheten till avsalu av sälprodukter. På samma sätt framförs skydds jakt som en möjlighet i havsörsnsförvaltningen.

1. Se Håkan Tunón & Marie Kvarnström, 2019. Lokala perspektiv på kustplanering. Bakgrundsrapport till Ålands landskapsregerings arbete med havsplan. CBM:s skriftserie 116. SLU Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

Coast-4-us (Sunds kommun)

Deltagare: Susanne Vävare & Maija Häggblom (ÅLR) och Marie Kvarnström & Håkan Tunón (CBM).

Mötets syfte var dels att planera in framtida möten inom ramen för projektet och att ytterligare tydliggöra uppdraget och dess tidsplan. Initialt meddelades att projektet hade blivit försenat eftersom man var tvungen att genomföra ett projektledarbyte, då Johanna Hagström hade fått ett nytt jobb och den nya projektledaren Charlotta Björklund tillträder först 2 maj. Därför menade man att det kunde vara klokt att genomföra merparten av mötena i september–oktober då folk förhoppningsvis har mer tid än under våren/sommaren. De centrala delarna av Sunds kommun utgörs till stor del om jordbruksbygd vilket gör att man kan behöva anpassa möten till lantbrukarnas verksamhet. Under sommaren så kan det tänkas att det är svårare att locka lantbrukare eftersom det brukar vara vallskörd i maj–juni, och om det är en bra säsong även en i slutet av juli och en tredje i slutet augusti. Tröskning sker normalt i augusti.

Vi diskuterade också vikten av att i planeringen av bruket och landskapet ta särskild hänsyn till vild biologisk mångfald. Exempelvis kanske man behöver ställa upp en slåtterplan som är anpassad efter fågelhäckningar, som kornknarr, eller att invänta blommande växter så att insekter kan födosöka. Susanne föreslog en pollineringsplan med bee friendly areas för att säkerställa fortsatt biodiversitet. ÅLR har planer på utdelning av ängsblomfröer från Pratensis. Sunds kommun har också förekomst av flera hotade ängsfjärilar, t.ex. ängsnätfjäril.

Vi pratade dessutom som hastigast om arbetet med delgeneralplanerna för Kastelholm och Bomarsund och att det är långdragna processer.

I Kastelholm finns också Smakbyn vilken nämndes som en modernare attraktion som lockade turister till kommunen och bidrog till den lokala näringen.

Största delen av Åland och Sunds kommun är privat mark och det är lite oklart om strandskydd. En stor del av strandremsan är privat och med privata tomter, vilket i många fall gör det svårt för turister som kommer landvägen att komma ner till havet. Det har en viss relevans eftersom Åland aktivt marknadsförs som en solig skärgårdsö med obegränsad tillgång till havsklippor. En viktig faktor som motverkar ohämmad exploatering är annars hembygdsrätten, som man normalt behöver för att äga mark och bygga hus på Åland. För att få hembygdsrätt krävs finskt medborgarskap, bosättning på Åland (normalt i minst fem år) och tillfredsställande kunskaper i svenska.

Möte med Kulturbyrån

Deltagare: Mikko Helminen & Maija Häggblom (initialt även Stefan Huusa) (ÅLR) och Marie Kvarnström & Håkan Tunón (CBM).

Tanken med att träffa en representant för Kulturbyrån var att samtala lite grann om Ålands kulturvärden och då särskilt om Sunds kommun i syfte att skapa en introducerande bild av kulturminnen, kulturmiljöer, folkkultur och liknande. Samtalet tog därmed utgångspunkt från bägge uppdragen.

Det finns mycket litteratur kopplat till Ålands kultur och folkliv. När det gäller immateriella frågor kopplade till jakt och fiske så kan man med fördel vända sig till etnolog Kitty Strandvik, Ålands museum, eller Markus Lindholm, ÅLR. Om jakten kan man också läsa i Conny Anderssons bok om jakt på Åland (Jakten och viltvården i landskapet Åland, 2009).

Det materiella kulturarvet omfattar naturligtvis fasta fornlämningar och kulturhistoriskt viktiga miljöer, men också saker som är mer särpräglade för Ålands kultur, som tomtningar (grunder efter fångstvisten), vetteskårar ("gömställena" vid sjöfågeljakt, dessa har inte klassats som skyddsobjekt och lever därför kvar främst i folks medvetande) och så naturligtvis fiskelägen. Intressanta i landskapet är också de gamla postrutterna.

I landskapsplaneringen används kulturmiljöinventeringar från början av 2000-talet när det handlar om att ta hänsyn till kulturlandskapet.

När det gäller mer specifikt för Sunds kommun så pågår diskussioner om viss planering, men det går generellt sett tämligen trögt. På 1980-talet försökte man göra en landskapsplanering över Åland och skapade ett planeringsråd. Detta byggde på en idé om en centraliserad kartläggning som sedan skrotades på 1990-talet. Kommunerna har i allmänhet inte särskilt långsiktiga planer och generalplanerna bygger ofta på något bristfällig kunskap. Ofta ansågs underlag från 1970-talet vara fullt tillräckligt – med vissa mer slumpvisa tillägg. Idag kräver man oftast helt nya utredningar inför exploateringar. Planeringen för Bomarsund är färdig, medan arbetet med Kastelholm är på gång. Det har också påbörjats en generalplan för Finby. Ur kulturvårdsperspektiv så är det gamla vägnätet med anor från 1700-talet intressant, föga dokumenterat och inte skyddat. Den gamla postvägen har renoverats utan någon direkt hänsyn till kulturmiljön.

Situationen för spår från äldre järnålder och bronsålder är inte särskilt väl utredd i Sunds kommun.

- Området kring Kungsgården i Kastelholm är klassat som nationallandskap¹.
- Kastelholmsområdet har ett mycket högt exploateringsstryck, och det finns ingen tydlig eftertanke eller helhetstänk.
- Bomarsundsområdet – idén är att ett besökscentrum ska invigas 2022 (har planerats sedan 1990-talet). Helhetsplaner beställdes runt 2000, men det finns egentligen ingen konsekvensbedömning gjord vad gäller kulturmiljön. Bomarsund byggdes av ryska tsa-

1. I samband med 75-årsjubileet av Finlands självständighet utsågs 27 nationallandskap, bl.a. kulturlandskapet i Sund.

ren (började byggas 1809 – nedmonterades på 1860-talet efter slaget vid Bomarsund). När man drog landsvägen genom området förstod man inte dess historiska värde utan man drog den rakt igenom fästningen. Fortfarande är det oklart vilka ritningar som ska användas och hur besökscentret ska se ut! Bergtäkterna för fästningsbygget i Bomarsund finns i Finby, Vivastby och Töftö. Graham Robins, Ålands museum, har skrivit en bok om det ryska imperiets närvaro på Åland² (första halvan av 1800-talet) och slaget mellan franska och ryska trupper ungefär en veckas tid runt 1860 i området mellan Finby och Bomarsund.

I området runt Kastelholm finns dessutom Stornäset med historiskt kulturlandskap och även en golfbana. Södra udden är landskapsregeringens skogliga försöksområde, därav en hel del främmande artinslag i skogen.

Historiskt intressant är också:

- Skarpans bofästning som brann upp 1854. Det var en förstad till Bomarsund och väldigt viktig för Åland vid denna tid. Mariehamn grundades först 1861.
- Svensböle dagbok! Mellan 1821 och 1846 skrev Johan Eric Lindström från Svensböle gård i Sund en dagbok.

Vad gäller kulturlämningar, fornlämningar och naturvärden är det lite paradoxalt att områden under landskapsregeringens förvaltning har betraktats som bevarad, men nu i och med instiftandet av ett vinstdrivande fastighetsverk så riskerar man värdena på grund av ”okunskap”. Det gör att man behöver skapa mer definitiva skyddsmekanismer.

Det historiska kartmaterialet över Åland omfattar:

- Geometriska kartan över Sunds kommun från 1650-talet (den enda socknen som är kartlagd på Åland vid den tiden), men också från mitten av 1700-talet
- Storskifteskarta från 1800-tal
- Från Bomarsundsområdet finns på grund av områdets betydelse flera kartor under början av 1800-talet

Mikko konstaterade att Åland till stor del utgörs av ett samhälle som består av massor av byar. Kommunerna i sin tur består ofta av flera byar och det finns därför möjlighet att det i realiteten inte blir någon större förändring i och med den föreslagna kommunsammanslagningen.

2. Graham Robins, Håkan Skogsjö & Jerker Örjans, 2004. *Bomarsund: det ryska imperiets utpost i väster*. Skogsjömedia.

Bilaga 2

Rädda Lumparn - 190423

Deltagare: Björn Gustbee, Carina Karlsson och Lotta Nummelin (Rädda Lumparn), samt Marie Kvarnström och Håkan Tunón (SLU Centrum för biologisk mångfald).

Från Rädda Lumparns hemsida (<http://www.raddalumparn.ax>):

Föreningen fullföljer sitt syfte genom att:

- initiera, koordinera, stöda och genomföra konkreta vattenskyddsåtgärder i området
- informera om Lumparns tillstånd, uppföljning av det och de utförda åtgärderna
- opinionsbildning för att väcka intresse och öka förståelsen för Lumparns vattenmiljö
- ansöka om finansiering för åtgärder

Efter en kort introduktion konstaterades att huvudfrågorna som kopplar till Lumparn vad gäller Sunds kommun för Rädda Lumparns del i huvudsak handlar om Ålandskomposten och Ålands fiskodling i Gutterorp. Man bedömde att bägge dessa bidrog starkt till övergödningen av Lumparn. Samtalet kom därmed att fokusera på dessa två områden.

Ålandskomposten i Gunnarsby: Denna beskrevs som en dumpning av avfall i skogen för kompostering och anläggningen har genom åren varit föremål för olika domstolsprocesser. Tillstånd mm hanteras bl.a. av finska livsmedelsverket. Det handlar om en privat aktör som tar emot komposterbart avfall i syfte att omvandla till kompost för försäljning till jordbrukare och trädgårdsodlare. Men såvitt Rädda Lumparn känner till har Ålandskomposten ännu inte fått godkänt och han har enligt föreningen inte heller begärt någon ny provtagning för att få godkännande att sälja vidare. Rädda Lumparn menar att myndigheterna har varit tandlösa och att kommunen har försökt säga nej och att Ålands hälso- och miljömyndighet borde säga nej till komposten av miljöskäl. Man menar att miljölagstiftningen är oklar när det gäller ansvar och att det under processerna har konstaterats att Miljöbyrån och miljöministern har gjort fel under handläggningen, dock inte på sätt som är straffbart. Man misstänker att handläggningen har varit partisk.

En relativt nära granne till Ålandskomposten är Ålands fiskodling i Gutterorp som producerar fiskyngel för utplantering i skärgården. Rädda Lumparn menade att när denna anläggning påbörjade sin verksamhet läckte anläggningen mycket näringsämnen som hamnade i sjön Träsket. Man pumpade också upp saltvatten vilket senare hamnade i Träsket. Från att ha varit en vacker näckrossjö så förvandlades Träsket till en död sjö. Frågan har därmed blivit en symbolfråga. På 1980-talet tog man upp bottensediment från sjön för att förbättra situationen, men det innebar bara att näringsämnena från sedimenten, som lades på åkrar i närheten, läckte tillbaka till Träsket. Fortfarande menar Rädda Lumparn att det

läcker fosfor från fiskodlingen och kväve från komposten ut i Träsket även om situationen har blivit bättre. Landskapsregeringen har inte följt upp utsläppen från fiskodlingen och Rädda Lumparn har lämnat ut ett utredningsuppdrag vad gäller vad som görs idag och vilken typ av data som är offentligt tillgängligt rörande övergödning och giftspridning. Stugägare som säljer fiskeresor vill ha öring och köper därför fiskyngel från fiskodlingen och sätter ut för att förbättra sina fiskevatten. De är ganska positiva till fiskodlingen.

Om man som privatperson har ringt till landskapsregeringen för att ställa frågor om näringsläckage från anläggningarna så har man bara kopplats vidare utan att komma fram till någon ansvarig. Rädda Lumparn menar att man helt enkelt inte vill ta tag i frågan.

Sjösystemet nedströms Träsket (idag finns ett vandringshinder mellan Träsket och sjösystemet nedanför) är också övergött men i bättre skick och gädda och abborre vandrar upp i systemet till Vivastby träsk. Men man sprider också ut svämgödsel på åkrarna runt sjöarna. Det handlar om svämgödsel från Gesterby (Östergårds mjölk AB).

Längre västerut ligger Jomalaviken, och vid Jomalaby finns ett stort dikessystem som mynnar ut i viken vilket för mycket näring till Lumparn. I Kornäsfjärden ska det enligt uppgift vara höga halter fosfor, kväve, kvicksilver, kadmium och nickel.

Sunds kommun består av en omväxlande kulturbygd där Östra och Västra Kyrksundet är värdefulla sjöar med höga sociala och kulturella värden. En mycket gammal handelsled går över Sund från Kastelholm till Björsby. Området runt Finby och österut utgör en mer klassisk odlingsbygd med liknande värden och planer!

Rädda Lumparn menar att Åland är ett för litet samhälle för att klara av tillsynen vid kris och konflikter eftersom folk är släktingar eller grannar med varandra. Man menar också att ”De som bor vid Lumparn har en stark koppling till Lumparn, så det är tacksamt att ha en organisation som värnar området”. Lumparn är den gemensamma nämnaren och något som alla uppskattar. Man har också respekt för sjön – den kan vara mycket svår att korsa och det kan bli riktigt krabb sjö. Lumparn har skapats vid ett gammalt meteoritnedslag.

Vid Tranvikshalvön finns flera fina vandringsstråk och mötesdeltagarna uppskattar naturen där. Faderviken på västsidan är en byallmänning och det fångas mycket öring i Faderviken. Det finns ett fiskelag i Tranvik och numera finns även en ideell intresseorganisation för yrkes- och binäringsfisket, Ålands fiskare r.f.

Tranviks hembygdsförening är exempel på en lokal och mycket aktiv förening. Carina berättade även om det fransk-ryska kriget. Fransmännen kom till området i augusti 1854 för att inta Bomarsunds fästning. De hjälpte byborna med rågskörden innan de vandrade vidare mot ryssarna. Drygt 10 000 franska soldater landsteg vid Tranvik och Kastelholm och slog läger vid Finby för att sedan möta ryssarna vid Bomarsund. Enligt berättelserna om tiden för bygget av fästningen sägs det att ryssarna då ofta var inhysta på de åländska gårdarna och att de var snälla mot barnen och musikaliska. Det berättades också om ryssgraven – från lilla ofreden (1742–43) – då ryska flottan låg i Ängösund. En epidemi drabbade flottan och ledde till att hundratals ryssar dog och begravdes vid monumentet.

Bilaga 3

Ålands fågelskyddsförening - 190423

Närvarande: fyra medlemmar från Ålands fågelskyddsförening, Marie Kvarnström & Håkan Tunón från CBM

Bland medlemmarna var en del bosatta på Åland men också i Finland. Inledningsvis så konstaterades det att man generellt sett inte skådades så mycket i Sunds kommun. En av fågelskådarna var dock boende i norra delen av Sunds kommun och var den som var mest bekant med kommunen och då särskilt de norra delarna. På hemsidan (<http://www.fagelskyddsforeningen.ax>) så finns beskrivningar över de mest frekventerade fågellokalerna. (baserat på detta hade kartor skrivits ut för Sunds kommun, men också för sydvästra och östra Eckerö, södra Jomala och ett antal avsnitt av de mer perifera skärgårdskommunerna). Därefter genomfördes en kartläggningsövning med huvudsakligt fokus på **Sunds kommun**, men också en del av kustområdena på fasta Åland.

Kastelholmsområdet: Dammsystemet nordväst om slottet betonades som ett intressant område vintertid då det ofta hade öppet vatten. Från dammen Kökshavet och norrut går en bäck vilken ofta är öppen vintertid. Området lockar bland annat till sig övervintande kungsfiskare, strömstare och vattenrall.

Det noterades dessutom att det i området öster om Kulla, norr om vägen mot Godby, fanns ängsnätfjäril.

Det pågår dessutom en årlig vinterfågelkartering längs en sträcka från Kastelholm till Tosarby, Smedsbole, Finby, Vivastby, Persby, Sibby, Strömbolstad, Brännbolstad, Björby, Kulla, Kastelhom.

Sydvästra delen av Sunds kommun: Inget särskilt nämndes om Stornäset, men naturreservatet på Tingön hade havsörnshäckning.

Södra delarna: I Tranvikbergen och Vårdberg kunde man höra pärluggla.

Sydöstra delarna: Sjösystemet (c:a 1 km SO Finby: Svinö sund, Finby viken, Hummelvik, Övre viken och Vivastby träsk). Mycket fisk vandrar upp, och tidvis kan det vara mycket havsörn, fiskgjuse, änder mm i området.

Östra delarna: Från Bomarsund går Valdemarsleden upp mot Geta, vilket är ett intressant område, även om inga specifika arter lyftes fram. (Vårdö kommun: I viken Listerby-sundet, sydost om Vårdö kyrka, ligger det ibland stora flockar av exempelvis salskrake och bergänder, men förekommer också olika vadare.)

Diket/strömmen mot nordost från Träsket i Persbyområdet kan vara intressant vintertid.

Nordväst från Persby mot Östra kyrksynden framhölls att man kunde se beckasiner och kungsfiskare.

Området **norr om Mångstäkt**, runt Stormyran-Stenrösberget är ett fint skogsparti där det bland annat häckar havsörn.

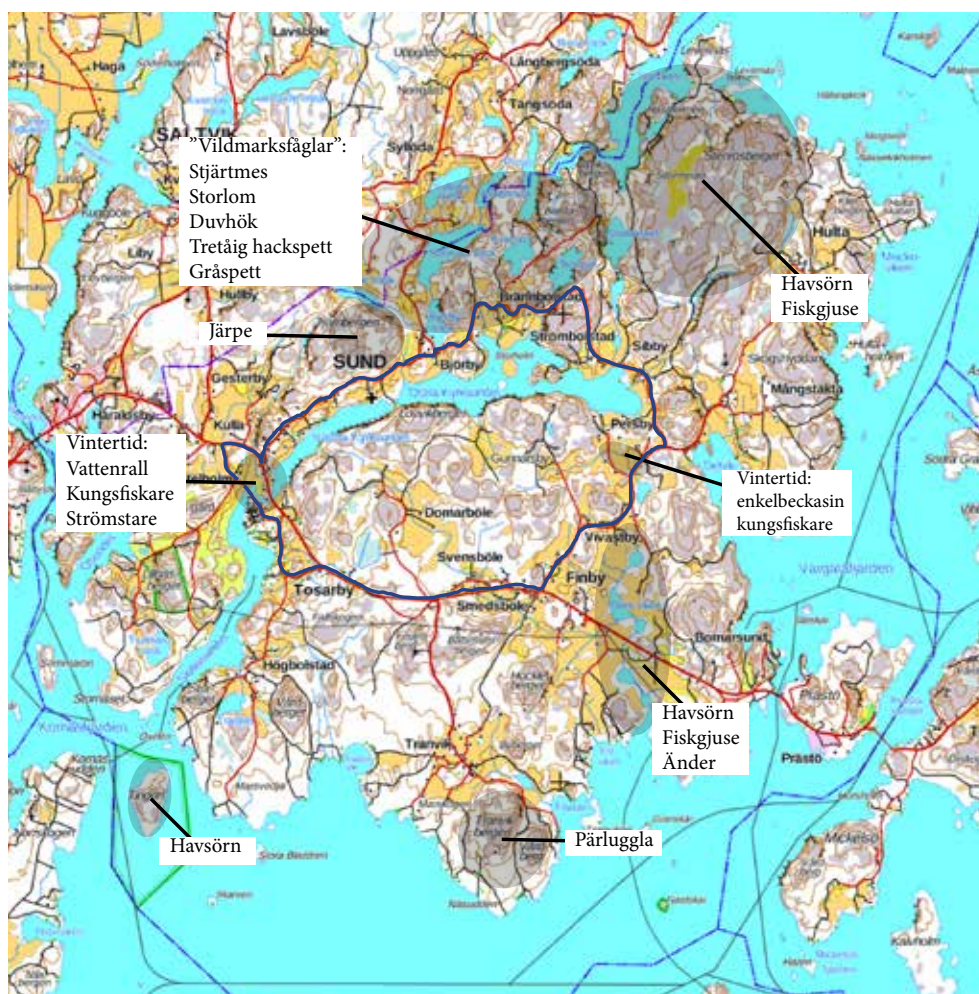
Norrut från Strömbolstad går en skogsbilväg på västra sidan om Storträsket och i det området häckar fiskgjuse och storlom.

Norra delarna: På klippbranterna på södra stranden på Västra kyrksundet har det förr häckat bergguv. Likaså mot nordväst på Tjärnbergen.

Norr om Östra kyrksundet finns ett område med ett flertal små sjöar (Borgsjö, Kvärsjö, Sonröda träsk) som har en hel del värden, bland annat förekommer duvhök, ormråk, tretåig hackspett, gråspett, storlom, järpe, stjärtmes, och förr även bergguv. På grund av förekomst av mård och mårdhund häckar inte längre orre där. Det förekommer också sumphöns och tranor. Området är intressant som lokal för nattsångare. På Saltvikssidan Syllöda träsk, Askarträsk och Mösjö.

Från Björby till Ryssböle träsk går en bäck som är en bra nattsångarlokal.

En summering av några av de kända fågelområdena i Sunds kommun. Den blåa slingan är en sträcka som vinterfågeltaxeras årligen av Åbo akademi.

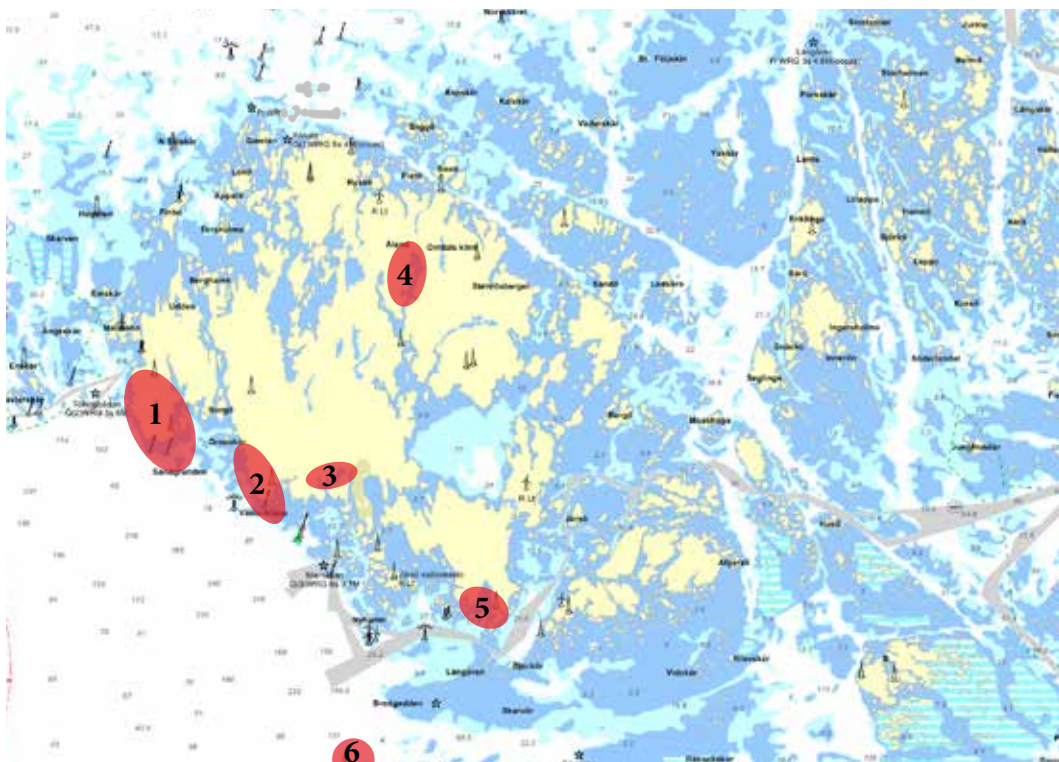
Utöver detta markerades det också på kartor för södra Eckerö-området och Hammarudda:

I området mellan *Skeppsvik-Styrsingsudden-Långnabban-Degersand* handlade det främst om sjöfågel på övervintring eller sträck. På Rödsjär och Vätingen kunde man vintertid se skärnsnäppa och i skogen norr om Långnabban förekommer orre.

Hammarudda ligger på bekvämt avstånd från Mariehamn och är därför populärt bland fågelskådare då det inte kräver så stor tidsåtgång. Området är bitvis svårt att nå på grund av alla sommarstugedomter, men vinter och vår är det fortfarande ganska få människor ute vid sommarstugorna. Innan man kommer fram till Hammarudda gård så passerar man ett strandängsområde Sandarna som kan vara bra vad gäller arktiska vadare, såsom små-, mo- och spovsnäppa, men också myr- och rödspov.

Vid Hammarudda gård kan man ta vägen norrut till Tallöga där man kommer ner till stranden lättare eller mot sydväst och parkera några hundra meter från gården. Då kan man gå västerut till bergspartiet söder om Hagesviken. Där kan det finnas trädlärka, mindre hackspett och jorduggla. På västerängarna förekommer dubbeltrast. Fortsätter man istället rakt söderut till Marsängsviken kan man gå upp på berget på östra sidan och skåda ut mot havet. På Flatsjärshällen kan det finnas skärnsnäppor.

Ålands fågelskyddsförening lyfter på sin hemsida särskilt fram dessa områden som besöksmål: 1) Skeppsvik-Styrsingsudden-Långnabban, 2) Hammarudda, 3) Jomala Torpfjärden, 4) västra Saltvik och Hagaslätten, 5) Herröskatan i Lemland, och 6) Lågsjär.

Väljer man att ta sig mer mot sydost kommer man till Hamnöra där det finns en brygga som man kan skåda från ganska bra.

Vi talade också om ejderpopulationen som är minskande, och föreningens representanter konstaterade att havsörnarnas stora population idag utgör ett problem eftersom de skingrar flockarna med ådor och ungar så att trutar, måsar och kråkor får möjlighet att ta många ungar. Örnarna tar en eller två ungar eller vuxna ådor och gör det möjligt för vitfågel och kråkor att kalasa på resten i flocken. Havsörn kan också ganska enkelt ta ådor på rede.

Man menade att vårfågeljakten på gudingar sannolikt inte utgör ett hot mot ejdrarna, då den sker innan häckningssäsongen kommit igång.

Kontinuerlig närvaro av människor vid ejderns häckplatser är sannolikt det bästa skyddet för ejdern – då håller sig havsörnar och även till viss del vitfågel därifrån. Problemet är att få kontinuerlig närvaro, särskilt på häckplatser långt från Åländska ”fastlandet” som Lågskär, en viktig ö för ejdern med ca 700 ejderbon, Ålands största häckningsområde.

Bilaga 4

Ålands natur och miljö, Mariehamn, – 24 april 2019

Deltagare: Joel Lindholm (ordf.), Simon Holmström (verksamhetsledare), Marie Kvarnström & Håkan Tunón

Ålands landskapsregering genomför sedan 2018 projektet Coast4us med fokus på hållbar kustzonsplanering i samarbete med de boende inom ett pilotområde, bland annat Sunds kommun. Målet är att tillsammans med lokalbefolkningen hitta vinn-vinn lösningar som är positiva ur miljösynpunkt men också för turism och annat hållbart brukande av naturen.

Landskapsregeringen har gett ett uppdrag till SLU Centrum för biologisk mångfald och Snowchange Cooperative. Konsulterna ska kartera sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i olika pilotområden i Sund. Arbetet kommer att ske genom olika möten och workshops samt intervjuer med lokalbefolkning och intresseorganisationer samt kommunen. Underlaget ska sedan arbetas vidare i samarbete med invånarna till lokala åtgärdsplaner för mindre vattenområden.

Ålands natur och miljö startade 1979 och är en Ålands motsvarighet av naturskyddsföreningen. Den är partipolitiskt oberoende. Föreningen har 1240 medlemmar, vilket motsvarar c:a 4 % av Ålands befolkning. Verksamheten sker på olika sätt bl.a. genom:

- naturvandringar och lära,
- spridande av information rörande hållbar utveckling,
- samhällspåverkan (viktigt att fundera på vilka åsikter ska föreningen representera)

Det sektorsöverskridande Nätverket bärkraft.ax tog fram en Utvecklings- och hållbarhetsagenda (2016) bestående av en vision och sju strategiska utvecklingsmål. Därför har föreningen ett rådgivande organ som har tagit fram ett åsiktsprogram "Åland 2030 för fulla segel" för att visa vad som krävs. Det handlar om fem nyckelmålsättningar. Målet har varit att inte kritisera utan att vara konstruktiva och kreativa. Samtidigt måste föreningen kunna ifrågasätta när något gått snett.

Simon berättade lite om några av föreningens lyckade insatser sedan starten. Oftast är det enstaka medlemmar som kommer med förslag på situationer där föreningen kan agera och är det av relevans så försöker man göra det:

- I samband med att golfbanan vid Kastelholm byggdes så kompenserade man detta genom att bilda naturreservatet Lillnäsberget. Under 2008–2009 ville man bygga ut golfbanan vidare ner på Stornäset, men ÅNM lyckades i samverkan med Stornäsets vänner hindra detta! Nu utreder ÅLRs miljöbyrå en eventuell fredning av Stornäset.

Tosarby stenhus, eller Jungska gården, är ett stenhus i Sunds kommun och betraktas enligt Landskapets fastighetsverk som "en av landskapets kulturhistoriskt och arkitektoniskt mest intressanta miljöer". Mangårdsbyggnaden tillhör Ålands äldsta stenbyggnader och uppfördes på sent 1700-tal. Foto: Håkan Tunón.

- Tosarby stenhus – I och med ändrad lagstiftning så minskade kulturskyddet när Fastighetsverket tog över ansvaret för olika byggnader och miljöer. Därför agerade ÅNM för att fastigheten borde byggnadsminnesförklaras av Kulturbyrån, vilket lyckades.
- När den anrika norra Sundsvägen skulle restaureras så fanns det risk för ingrepp i miljön och således blev det en del protester. Restaureringen gjordes på ett tämligen bra och varsamt sätt.
- Idag finns i Sund också problemet med kompostverksamheten och fiskodlingen, och förslag har inkommit om en informationskampanj om miljöförstöringen. Men eftersom komposthanteringen är i domstol så avvaktar ÅNM:s styrelse och gör inga uttalanden. Däremot förbereder man sig på det när domslut fattas. (Simon Holmström och några till genomför en kartläggning av vilka data det finns rörande näringsläckage och miljöförstöring på uppdrag av Rädda Lumparn – resultat från detta redovisas i höst).
- I Bomarsund finns planer för ett besökscenter som kan få konsekvenser, men ännu har ÅNM valt att inte göra några officiella uttalande. Vägen som går rakt igenom fästningen byggdes innan föreningen bildades.
- Idag finns utvecklingsplaner för mer bebyggelse i Kastelholmsområdet vilket har väckt en del protester. Fortsättning följer.
- ÅNM bedriver också Städa Åland-kampanjen.

- ÅNM har vidare en skogsfond (ett arv) och funderade på att köpa och skydda en skogsfastighet i nordöstra delen av Sunds kommun. Men det fanns ett skrotupplag med gamla bilar i området och risk för läckage. Saneringen är markägarens ansvar och därför avrådde skogsfondens styrelse från köp.

Detta föranledde några snabba ord om markägaren och markägarens rättigheter. Även om EU:s vattendirektiv gäller så har markägaren en dikningsrätt som är sedvänja och det dikas därför mycket på Åland. Även strandskyddet är mycket svagt på Åland och politiker aktar sig för att försöka inskränka i markägarens rättigheter.

ÅNM deltog i en protest rörande planerna från Havsvidden Resort och Konferens AB på att utvidga anläggningen, och hittills har det hållits tillbaka. Idag ligger frågan hos Geta kommun som har begärt kompletterande MKB.

Åland har generellt sett en låg andel skyddade områden, både vad gäller terrestra och marina, och ingen nationalpark. ÅNM har därför ett förslag till en marin naturreservat/nationalpark Norrhavet ost och nordost om Geta och Miljöbyrån är generellt positivt. Östra skärgårdshavet är känsligt och behöver skydd. Det är också känt i populärkulturen i och med böckerna och tv-serien om Stormskärs-Maja och Katrina, vilket kan vara gynnsamt för utvecklingen.

ÅLR har tagit fram ett förslag för den interna färjetrafiken ”Kortrutten”. Finanskrisen och dålig budget har gjort att man vill effektivisera färjerutterna (lägga om färjetrafiken med kortare turer, men som innebär att man kommer att behöva exploatera naturen för nya färjelägen och dra om lederna genom nya naturområden). ÅNM har då tagit fram alternativet ”Snabbrutten” – bättre båtar och mer miljövänliga bränslen på samma rutter, dvs befintliga tekniska lösningar. Men ÅLR (Lagtinget) förkastade förslaget för två veckor sedan. Nu ska flera ärenden rörande Kortrutten behandlas av Högsta förvaltningsdomstolen. Därefter kan ÅNM påbörja en offentlig kampanj! En av frågorna som har kommit upp är en bro eller tunnel till Föglö (jämför infrastrukturen på Färöarna). Det finns också planer på ett magnetiskt ultrasnabbtåg mellan Stockholm och Åbo, vilket kan komma att påverka ärendet i slutänden.

Färjorna, både interna och Sverige-Finlandfärjorna är ett miljöproblem med svall och sug samt klimatutsläpp och det har för flera decennier sedan kommit förslag om att ändra farleden till mellan Sottunga och Kökar.

Där avbröts mötet i och med att Marie och Håkan var tvungna att åka till möte med representanter för Sunds kommun.

Bilaga 5

Sunds kommun - 190424

Möte med företrädare för Sunds kommun för att inkludera kunskap om natur- och kulturvärden till arbetet för hållbar kustzonplanering i projektet Coast4Us.

Deltagare: Jens Andersén (kommundirektör, jens.andersen@sund.ax), Bengt Hagström (kommunstyrelsens ordf., Bengt.hagstrom@aland.net), Maija Häggblom (Ålands landskapsregering), Marie Kvarnström & Håkan Tunón, SLU Centrum för biologisk mångfald

Ålands landskapsregering genomför sedan 2018 projektet Coast4us med fokus på hållbar kustzonsplanering i samarbete med de boende inom ett pilotområde, bland annat Sunds kommun. Målet är att tillsammans med lokalbefolkningen hitta vinn-vinn lösningar som är positiva ur miljösynpunkt men också för turism och annat hållbart brukande av naturen.

Landskapsregeringen har gett ett uppdrag till SLU Centrum för biologisk mångfald och Snowchange Cooperative. Konsulterna ska kartera sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i olika pilotområden i Sund. Arbetet kommer att ske genom olika möten och workshops samt intervjuer med lokalbefolkning och intresseorganisationer samt kommunen.

Mötet inleddes med en kort beskrivning av CBM:s uppdrag och kopplingen till Coast4Us. Kommunens representanter framhöll att de visste relativt lite om Coast4Us och vad det skulle ha för koppling till kommunens verksamhet. Bengt undrade hur projektet avsåg att nå ut och Håkan och Marie berättade att idén är att prata med olika personer och successivt vidga kontaktnätet med olika representanter för olika grupperingar i kommunen, men också att det var viktigt att ha ett annonserat öppet möte där alla bereds möjlighet att uttala sig och bidra med sin kunskap om natur- och kulturvärden i Sunds kommun.

[en del av mötet ägnades åt praktisk planering av det framtida öppna mötet, men här har dessa anteckningar exkluderats. Detsamma gäller en lista på relevanta personer och organisationer som kommunen rekommenderade för framtida kontakter inom projektet]

På väggen i Jens kontor hängde kommunens översiktsplan (ännu i planeringsstadiet) vilken föranledde en fortsatt diskussion om landskapsplanering och markägande. En planerare som planerar för förvaltning av värden på andras mark uppskattas inte på Åland. Bengt framhöll att ”ålänningen” sällan tolererar planering av sin mark! Generellt sett så har markägarna ståndpunkten att ”inget får hända som hotar min rätt”. Skyddade områden

fungerar därför bäst på landskapsregeringens mark, oavsett om det handlade om natur- eller kulturskydd.

Det framhölls att Kastelholms slott inte är kulturskyddat, utan naturskyddat (på grund av förekomst av rödlistade fladdermöss). Nästa vecka börjar naturinventering av Kastelholmsområdet för en delgeneralplan som framförallt berör landskapets mark. Förslaget innehåller nya bostäder och en ny väg till golfbanan. Kommunen är positiv till utveckling om den genomförs med hänsyn till natur och miljö.

Vi diskuterade också komposteringsanläggningen och Bengt framhöll att man i Sunds kommun generellt var positiv till den. Konflikten har att göra med ett fåtal personer. De som har klagat var enligt Bengt framför allt folk med mark i närheten som oroade sig över markvärdet på sina ägor p g a luktproblem. Han menade att den diskussion som har varit inte har fokuserat på fakta utan på åsikter. Problemen med övergödning i Lumparn har många orsaker och då bör man inte peka ut enstaka aktörer och tvinga dem att betala priset när det egentligen är alla som borde betala kostnader för rening och förändra sig. Kostnaden per ytenhet för hållbarhet i jordbruket är inte stor, men hur ska man få konsumenterna att betala priset? Som det är nu vill allmänheten att komposteringsanläggningen, lantbrukarna och fiskodlingen ska betala för problem som uppstår vid näringsläckage till vattnen, medan allmänheten inte vill betala för produktionens miljökostnader.

Detta föranledde en diskussion om Ålands hållbarhetsagenda, som Bengt menade var en ”flumprodukt”, enbart text på ett papper, eftersom den egentligen inte innebar något. Tanken är god, men hur ska man kunna genomföra den? Landskapsregeringen eller kommunen borde inte försöka tvinga enstaka folk eller företag att betala för omställning, och i realiteten betyder visionerna inte mycket i praktiken. För Sunds kommun är problemet för låg inflyttning och otillräcklig tillväxt och därmed för dåliga skatteintäkter. Utan tillväxt så blir det ingen ekonomi i kommunen. Därför kommer hållbarhetsarbetet inte igång på riktigt – ingen vill gå före och ta kostnaderna. Kommunen är positiv till utveckling, bland annat av turismen, med hänsyn tagen till natur och miljö. Samtidigt menade Bengt att det vi måste uppnå globalt och i våra samhällen lokalt är en ekonomi som inte är en tillväxtekonomi, men han var tveksam till förutsättningarna att nå dit. Kommunen vill öka turismen i Sund, men det är kanske i strid med hållbarhetsagendan. Och museibyran hittar nya kulturminnen hela tiden – det har man nog av i Sunds kommun – och vi skapar också nya kulturvärden, vilket inkräktar på den privata äganderätten.

I det sammanhanget pratade vi också om Coast-4-us och vad Bengt och Jens visste om projektet. De menade att det inte var involverade i projektet och visste mycket lite om vad det gick ut på. På frågan om varför de trodde att Sunds kommun hade valts ut för projektet så menade Bengt att det förmodligen var p g a komposteringsanläggningen, Ålands fiskodling och sjön Träsk. Han menade att landskapsregeringen hade blivit missledd av organisationen Rädda Lumparn och tanken på att detta skulle vara ett enkelt exempel att använda! Men i Sunds kommun finns också andra faktorer som är viktiga ur flera perspektiv, till exempel tusentalet invånare och en lång kust.

Det är enkelt att peka ut enskilda och vilja se inskränkningar i nyttjanderätten, men markägaren har suveräna rättigheter, så det måste till något annat för att motivera till för-

ändring. Vill man värna värden så krävs det att de kan identifieras som kvaliteter som man kan ta tillvara och som markägaren kan förvalta och utveckla som något positivt!

Anteckningar från möte med Jens Andersén, Sunds kommun 12 juni 2019

för att inkludera lokal kunskap om fiske och natur- och kulturvärden till arbetet med Ålands havsplan och för hållbar kustzonplanering i projektet Coast4Us

Deltagare: Jens Andersén, Marie Kvarnström, Håkan Tunón

Marie och Håkan rapporterade från projektet och de diskussioner som hade hållits i Tranvik och i Brändö.

Jens konstaterade att färjetrafiken från Hummelvik är väsentlig även för Sunds kommun och Vårdö eftersom det skapar en genomströmning och en trafikled som kommunen är mycket beroende av.

Håkan och Marie berättade också att vi hade skjutit lite på projektet tidsmässigt i syfte att hinna med projektet med fokus på kartläggning av fiskefrågor. Vidare hade vi bedömt att vi behövde förankra mer i Sunds kommun med olika aktörer innan vi har någon större offentlig workshop. Därför hade vi inte tagit fram ett underlag till sommarnumret av Sunds aktuellt. Istället försöker vi oss på ett större möte i oktober och då bör vi annonsera i Sunds aktuellt som kommer ut i september!

Hur vill Jens att vi ska lägga upp arbetet?

Jens tycker det är bra att fånga upp äldres kunskap!

Vidare behövde man kanske fundera över vilka rutiner i den kommunala planeringen man har för att sådan information ska komma in!

Man har visserligen kommunöversikterna, vilka inte är juridiskt bindande, men som föreslår olika slags möjlig verksamhet, och så har man generalplanerna. Planen för Bomarsund-Prästö är färdig medan det är ett pågående arbete för Kastelholm.

Vi diskuterade också situationen för allmän tillgänglighet kontra äganderätt, eftersom Åland gör reklam där det framgår att det är en härlig skärgårdsögrupp, men våra erfarenheter som externa besökare hittills har visat att det är väldigt begränsade möjligheter att faktiskt nå fram till havet när man åker runt på öarna. Jens framhöll att det är mer tillgängligt med båt och ute i skärgården och inte just fasta Åland. Kusten är betydligt mer sällan åtkomlig via landvägen. I Sund når man ju ner via Stornäset och så finns också udden söder om Mariehamn som är mer tillgänglig till fots. Där finns olika vandringsleder också. I Sund framhölls särskilt Stornäset, Bomarsund och Prästö där det också finns vandringsleder och man kan nå vatten och badplatser. De är också de huvudsakliga besöksmålen i kommunen.

Det går också en vandringsled mellan Bomarsund och Kastelholm, men för närvarande saknas det godkännande från markägarna att ha organiserade vandringar där. Just i nuläget är det en markägare som inte vill hålla vandringsleden öppen.

Vi berörde också planerna på ett besökscentrum i Bomarsund (till 2021) och nämnde

även mobilappen *Coastal past – Östersjöns försvarshistoria* som numera beskriver Bomarsundsområdet, men också andra områden i Sverige och Finland. Kommunen har nära kontakt med Bomarsundssällskapet och är formellt verksamhetsgranskare. Besökscentret ska byggas av Fastighetsverket och sedan är det kulturbyrån som ska betala hyran.

Därutöver diskuterades även Kastelholms slott och julmarknaden i Jan Karlsgården. Vi berättade att Tranviks hembygdsförening hade berättat om julmarknaden och var mycket nöjda med den som arrangemang. Jens beskrev Sunds kultur som en utmärkt paraplyorganisation.

Därefter frågade vi om komposten och Gutterop – och undrade om det som framkommit vid förra diskussionen var kommunens bild?

Jens berättade att det funnits olika bilder av tidplan och genomförande av miljöförbättrande åtgärder. En ny tidsplan för miljöförbättrandeinsatser ska göras och förhoppningsvis kommer man till en samsyn denna gång.

Ålands fiskodling i Gutterop drivs i Fastighetsverkets regi och de har nu delfinansierat en utökad avloppsledning för verksamheten och boningshus. Man har också en intern reningsprocess på plats. Jens hoppas att utsläppen från fiskodlingen därmed kommer att bli mycket små.

Slutligen konstaterar Jens att man vet relativt lite om vilka utsläpp som jordbruket i Sunds kommun bidrar med!

Därefter var vi tvungna att åka för att hinna med färjan tillbaks till Sverige.

Bilaga 6

Mattas gårdsmejeri - 190424 & 190910

Vi har besökt gårdsmejeriet vid två tillfällen 24 april och 10 september 2019 och vårt huvudsakliga fokus har varit att reflektera över naturvärden och entreprenörskap. Vid det första besöket deltog Håkan Tunón och Marie Kvarnström från Centrum för biologisk mångfald och vid det sista dessutom Johanna Roto från Snowchange. Jennifer Sundman från Mattas gårdsmejeri har varit vår huvudsakliga guide.

En utgångspunkt för besöken har varit att begrunda vilka naturvärden som skulle kunna användas i företagets kundkontakt och vilka egenskaper som produkterna har som kan locka besökare. Småskaliga mejerier har i Sverige varit en snabbt växande sektor som har lett till ett stort och varierat utbud av hantverksmässiga ostar och andra mejeriprodukter. Ett viktigt koncept i sammanhanget är den franska termen terroir som används för att beskriva lokal särprägel på livsmedel, särskilt vad gäller vin. Det har konstaterats att smak och karaktär hos livsmedelsprodukter påverkas av en mängd olika faktorer, som jordtyp, klimat, antal soltimmar, den vilda floran och faunan och mycket annat. Att fördjupa sig i de lokala aspekterna hos varje enskilt livsmedel är en ganska omfattande och tidsödande process, vilket vi inte har haft möjlighet att göra i detta sammanhang. Vi gör därför här bara några reflektioner vad gäller iakttagelser som vi har gjort i samband med fältbesöken hos Mattas gårdsmejeri.

Generella tankar om Ålands natur och kultur

Det som är värdefullt att studera närmare på Åland i dessa sammanhang är kopplingen mellan terroir, natur- och kulturvärden, särskilt biologisk mångfald och biologiskt kulturarv, men även lokal kulturhistoria, och biologiska resurser.

Några reflektioner från våra besök:

Mattas gårdsmejeri är ett relativt nystartat småskaligt gårdsmejeri med hantverksmässigt producerade mejeriprodukter, främst ost men även glass. Mejeriet byggdes 2015 och sedan dess har verksamheten rullat på. Gården drivs av Jennifer Sundman och Lars-Johan Mattsson med tre små döttrar. Man sköter korna, odlar deras foder och förädlar mjölken till produkter till konsument. De har en intressant och varierad besättning bestående av sex kor av varierande ursprung, bl.a. inblandning av lantraser som nordfinsk boskap, västfinsk boskap och jersey. Samtliga dessa djur är karismatiska och bör vara lockande för besökare och konsumenter. Ett problem som man har identifierat är att det stundtals under dagen kan uppstå väntetider för kunderna, särskilt under högsäsong, och då efterlyser man någon slags pedagogisk sysselsättning som kan berätta om mjölkgården, mejeriet, korna och

betesmarkerna. Exempelvis små faktaskyltar om växter och djur på gården och markerna eller en motsvarande tipspromenad.

Vi håller med om att man i sin verksamhet absolut skulle kunna presentera olika djur, växter och företeelser mer ingående som exempelvis de något annorlunda lantraser och att man därigenom skulle synliggöra att produkterna är lite mer exklusiva och inte vilka mjölkprodukter som helst. Korna betar på hagmark som troligen inte har några alltför speciella botaniska värden, men det förekommer i markerna runt gården exempelvis ändå föryngring av den relativt sparsamt förekommande ängsnätfjäril (*Melitaea cinxia*). Vad gäller botaniken så förekommer flera av de vanliga ängs- och hagmarksarterna, vilka pedagogiskt kan beskrivas som typiska för betesmarker och därför visas upp för besökare till gårdsmejeriet. Generellt sett så gynnar bete och slåtter på naturliga gräsmarker den biologiska mångfalden, framförallt vad gäller växter och insekter. För gårdens marknadsföring skulle det absolut gå att utveckla kopplingen mellan produkterna och ängs- och hagmarkens biologiska mångfald (biologiska kulturarv).

Ett av de största årliga evenemangen för lokala producenter och restauranger på Åland är **Skördefesten** som arrangeras varje september. Det finns ett antal gårdar från Sund som deltar och tar emot besökare samt ägnar sig åt försäljning av lokalt producerade produkter. Detta ger en utmärkt möjlighet att marknadsföra sina produkter. Mattas gårdsmejeri har relativt goda parkeringsmöjligheter och brukar därför ha öppet på gården och även låta andra företag saluföra sina varor på gården.

Reflektioner

Människans nyttjande av naturens resurser och hävd av markerna har skapat ett biologiskt kulturarv som skulle kunna framhållas mer i marknadsföringen av hantverksmässiga lantbruksprodukter som de på Mattasgården. Generellt kan det vara värdefullt att synliggöra inte bara hantverksmässighet och smak på produkterna utan också på vilket sätt de är kopplade till natur- och kulturvärden.

Mattasgårdens marknadsföring av t.ex. osten Tiffany med bild på kon Tiffany tycker vi är utmärkt i sammanhanget – det ger ett tydligt mervärde till osten. När det gäller kopplingen till Mattasgårdens marker kan konsumenterna behöva hjälp för att förstå kopplingen till produkterna, så det kan vara viktigt att utveckla pedagogiska sätt att synliggöra konsumenterna om relationen. För Mattasgårdens del föreslår vi några informationsskyltar om djuren på gården (de olika korna, hästarna, katterna, m.fl.), illustrerade med teckningar och/eller foton, och en kortare och barnvänlig naturstig med några skyltar som informerar om växter och insekter i betesmarken och betydelsen av en varierad flora för kornas hälsa och för kvalitén på produkterna, gärna med teckningar i fullfärg. Naturstigen skulle kunna kompletteras med frågor i form av en tipspromenad som riktar sig till både vuxna och barn.

Bilaga 7

Tranviks samfällighetsförening - 190610

Möte för att inkludera lokal kunskap om fiske och natur- och kulturvärden till arbetet med Ålands havsplan och för hållbar kustzonplanering i projektet Coast4Us
Tranviks samfällighetsförening 10 juni

Närvarande: Kjell Silfvernagel & Dan Mattsson för Tranviks samfällighetsförening, Håkan Tunón & Marie Kvarnström, CBM

Håkan och Marie började med att informera om havsplanen och projektet Coast4Us och Ålands landskapsregerings önskan att inkludera lokalbefolkningens kunskap och behov – så här skriver Ålands landskapsregering om havsplanen:

Ålands landskapsregering arbetar med att göra en havsplan för Åland. I det arbetet vill vi bjuda in alla som har lokal kunskap om fisket, viktiga fisk- och fiskeområden och natur- och kulturvärden i Ålands marina områden. Till vår hjälp har vi två konsulter från Centrum för biologisk mångfald, Håkan Tunón och Marie Kvarnström. Workshopen vänder sig till dig som arbetar inom fiskesektorn (fiskare, fiskodlare, fiskeguider, m.fl.) eller har fritidsintressen som har beröring med fiske (sportfiskare, jägare, natur- och hembygdskulturintresserade, m.fl.). Vi vill diskutera hur vi tillsammans åstadkommer en hållbar förvaltning av dessa värden. Vi vill också synliggöra behoven av att inkludera lokalbefolkningen/lokala naturbrukare i förvaltning av vattenområden.

Ålands landskapsregering genomför sedan 2018 också projektet Coast4us med fokus på hållbar kustzonplanering i samarbete med de boende inom ett pilotområde, bland annat Sunds kommun. Målet är att tillsammans med lokalbefolkningen hitta vinn-vinn lösningar som är positiva ur miljösynpunkt men också för turism och annat hållbart brukande av naturen. Det kan handla om att stärka rovfisk, bygga flexibla våtmarkslösningar och bevattningsbassänger eller något annat som gynnar både biologisk mångfald och turism som vandringsleder och fågeltorn.

Landskapsregeringen har gett ett uppdrag till SLU, Centrum för biologisk mångfald och Snowchange. Konsulterna ska kartera sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i olika pilotområden i Sund. Arbetet kommer att ske genom olika möten och workshoppar samt intervjuer med lokalbefolkning och intresseorganisationer samt kommunen. Underlaget ska sedan arbetas vidare i samarbete med invånarna till lokala åtgärdsplaner för mindre vattenområden.

Om Tranviks samfällda land och vatten

Tidigare hade man två skilda organisationer, idag har man en gemensam organisation för land- och vattenförvaltning.

Om dagens fiske

Det har varit bra fiske hittills i år, man har fått bra med gädda på spö (man fiskar mycket med *catch & release*, vilket Dan och Kjell menar fungerar bra.) Det man fiskar idag är mest gädda, abborre och öring. Tranvik är känt för fina öringsvatten. Men det finns även mycket braxen, främst små pankor, men de är inte särskilt eftertraktade. Om man vill äta dem smakar de bäst på våren. Och ofta lyfts det gamla talesättet ”När enarna röker så leker braxen” fram. Dans farmor vill gärna ha ugnsbakad braxen. Bjarne vill alltid ha, och Dans mor ville ha när hon levde.

Det finns däremot nästan ingen gös i Lumparn idag. Numera får man väldigt lite och särskilt inte på jigg. Tidigare, på tidigt 1990-talet, kunde man få upp till 20–25 gösar på ett enda nät. De har fått en i år, men den var så liten så den fick gå tillbaka. En bekant i Stockholmstrakten får mycket gös.

Dan fiskar lika mycket för mat som för nöje (främst abborre och strömming). Vintertid kan det bli lake under isen – den har ökat väldigt på senaste år.

När Dan flyttade in till området så var vattnet bra, men sen blev det dåligt. Sedan chipsfabriken skaffade nytt reningsverk så har det blivit bättre igen. Tidigare ledde avloppet rakt ut i Bruksviken och vattnet såg på den tiden ut som kaffe.

På försommarn är det mycket strömming som går in i Lumparn för att leka. De förekommer ofta i Färjsundet, och i sunden mellan Bomarsund-Prästö-Töftö. Färjsundet har varit ett bra område för att fiska strömming eftersom den gick upp för att leka i vikarna. Förra vintern kom fisketurister (mycket ryssar) som tog upp allt smått och lät dem ligga kvar på isen. I områdena norröver i Färjsundet har man stoppat fiskekortsförsäljningen på grund av detta. (Under inbördeskriget och första världskriget så sänkte man dessutom önskade individer under isen vid Färjsundet.)

De framhöll att det finns två sikraser i de åländska vattnen – en kommer möjligen från Danmark medan den andra är inhemsk på Åland – man kan lätt se skillnad på dem.

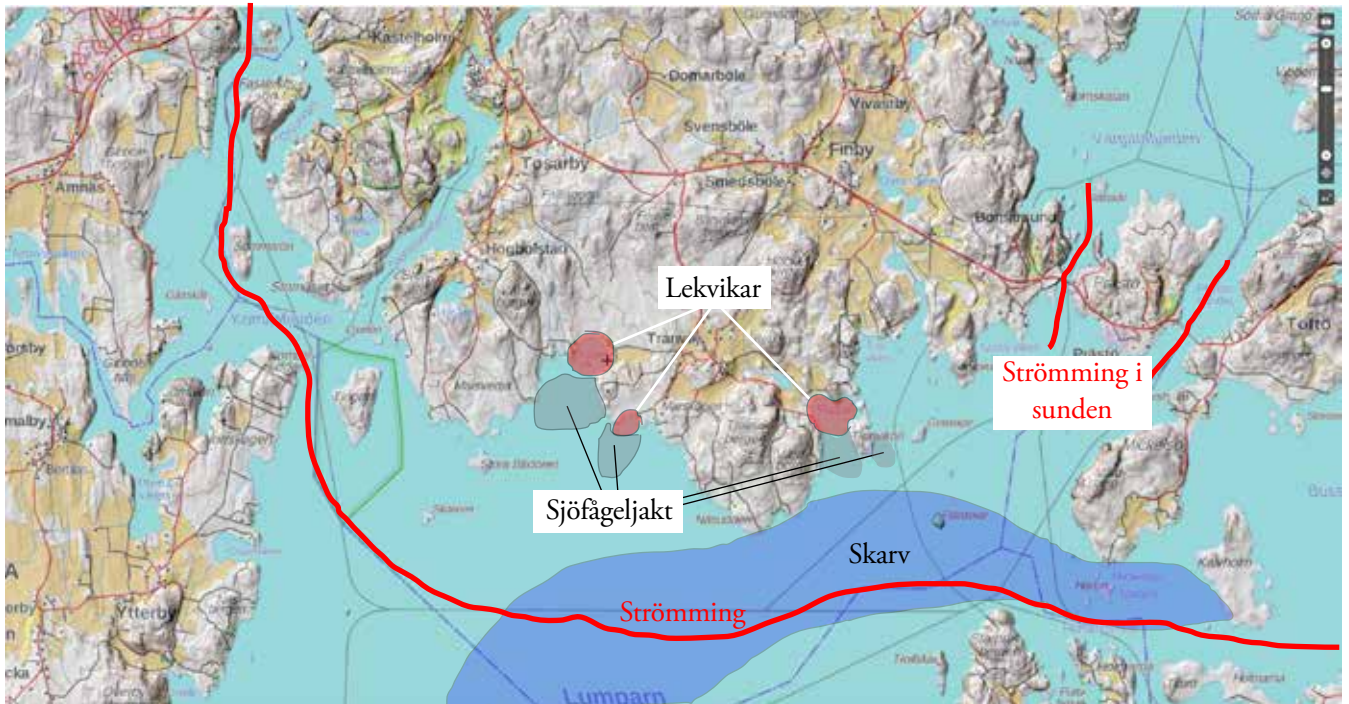
Båda två skulle gärna se mer gös i vattnen eftersom det är en populär och rolig fisk för fritidsfiske som lockar fisketurister.

Piggvar (skabbflundra) har börjat komma tillbaka. I slutet av 1980-talet och början av 1990-talet fanns mycket men sedan gick beståndet ner. Nu har den kommit tillbaka till vattnen utanför Tranvik. Dan fiskar nästan enbart i de lokala vattnen.

Det finns fina öringsstränder i Tranvik och mycket öring, det är populärt med öringsfiske. Det finns mycket hötter (blåstång) i vattnen och på våren går öringen upp i grunda vikar och solar sig. Och så kommer strömmingen in.

Om man pilkar strömming och får fullt med strömming så kan man höja upp sitt redskap någon/några meter över strömmingarna så kan man få stora abborrar eller kanske rent av öring.

Vi diskuterade också situationen för storspigg i Lumparn men det hade Kjell och Dan

Några iakttagelser i Tranvikstrakten och norra Lumparn. På Tranvikshalvön finns tre lekvikar och ett antal platser för sjöfågeljakt (ungefär på samma platser förekommer också säl). Strömningen kommer in och vandrar igenom Lumparn upp till Färjsundet vid Godby i nordväst. I de strömmande sunden på varsin sida av Prästön är det gott strömmingsfiske. Periodvis kommer skarv in i stora mängder i ett bälte i Lumparn.

egentligen inte så mycket åsikter om, mer än att Linda Sundström höll på att undersöka förekomsten av spigg. Landskapsregeringen hade haft dykare i Fladan i samband med inventeringen.

Om fiskekort och samfällighetens fiskevårdande arbete

Samfälligheten säljer fiskekort för Tranviks vatten via nätet och det gör även en del fiskeguider, bl.a. Patrik Lehtonen. Han tillämpar principen att båten får ta upp en öring per dag, dvs första öringen. Övriga släpps tillbaka. Att sälja fiskekort är grunden för samfällighetens ekonomi och man behöver bra sik och gädda för att locka kunder. Gädda och öring fångas mest på *catch-and-release* och man bedömde att fiskarna verkade klara detta bra. Totalt sett så är det två-tre fiskeguider som tar fiskare till Tranviks vatten, bl a fiskeguider som utgår från Mariehamn.

Årskort för Tranviksbor kostar €10 och övriga betalar €50. Fiskeguider sköter mycket av försäljningen och tar i allmänhet €7 per dag för fiske i Tranviksvatten.

I Prästö tar de €150 för ett årskort – de har samma regler för husbehovsfiske och fritidsfiske men Dan och Kjell menar att borde finnas skillnader (tillåtna redskap är både 2 x 60 m nät och handredskap).

Försäljningen av fiskekort gör att det kommer in pengar så att man kan köpa och plantera ut mer fiskyngel och på så sätt få ännu populärare fiskevatten. Det är oftast fiske-

kortsområdena som planterar ut fisk! Kjell och Dan vet inte något om ÅLR planterar ut någon fisk på landskapets vatten? De tycker i alla fall att det borde vara så att de samfälliga vattenägarna planterar ut och även ÅLR på landskapets vatten. Vissa privata vattenägare säljer fiskekort men använder intäkterna till vinterväghållning eller något annat, dvs de planterar inte ut fisk.

Det är alltid svårt att få insatser gjorda på ideell basis! Eldsjälar behövs och större insatser kostar pengar och tid! Fiskekortsintäkterna är en förutsättning för fiskeförvaltningen.

Om tjuvfiske och rovfiske

Gällande tjuvfiske och rovfiske respektive respekten för privat mark så var det en del problem för tjugo år sedan då det kunde vara en massa tyskar nere vid den privata stugan när man kom dit. De ville fiska och utan fiskekort. Idag är kunskap om allemansrätten och privata vatten betydligt bättre.

Det man kommer att tänka på nu är pågående rättegång om tjuvfiske efter lax med drivgarn i vattnen öster om Åland.

Problem med mink, havsörn, säl, skarv mm

På Tranviksudden finns mycket mink och örn som tar fisk och sjöfågel, men även skarv och säl som renar i näten. Skarven tar fågelungar och naturligtvis fisk.

Örnen är ett problem för ejdern eftersom den går ner på de ruvande ådorna eller när de är ute med ungar. Fladan är ett rikt hak för örn, de lurar på grunda områden. Ibland har man haft 17 örnar samtidigt i Fladan. Det har funnits mycket änder i Fladan. Man vet att man provar med drönare runt Lågskär för att skrämma bort örnar!

Dan och Kjell menar att det är viktigt att man har någon vårfjakt på sjöfågel eftersom man då håller efter rovdjur och även är ute och stör på holmarna vilket skrämmer bort örnar så att det blir fler ungar som överlever i sjöfågelkullarna. Det skulle också behövas mer jakt på vitfågel. Höstfågel får man skjuta utan kvot (ej ejder och svärta), men knipa etc.

Skarvfjakt är tillåten på hösten från augusti, men då är det mycket fritidsbåtar ute på Lumparn så då går det inte att jaga. Både Dan och Kjell önskar att det var fri jakt på skarv året runt eftersom det är på våren som behoven med skydds jakt är störst. När de sätter ut yngel av öring och sik så kommer skarven raskt dit. Då skulle man behöva skydds jakt. Skarven sitter gärna runt Skarven och Röda Kon där strömmingen går upp. Man har planer att sitta på skarvpass.

Skarvkött smakar inte gott tycker Dan, medan Kjell menar att om man kokar och sedan röker det så blir det okej!

Mårdhund är ett problem på land. Det är €10 per svans i skottpengar. Kjell och en annan sköt tillsammans 30 st på en plats vid Österäng under ett år. (i år har redan hunnit skjuta 12 stycken, utan hund på smygjakt). På Åland kan de få upp till 10 ungar per kull, 2 kullar om året! Så det är mycket bra tillväxt och de kan bli ett ordentligt problem.

De skjuter också rävar, så nu har de mycket harar och rådjur i Tranvik.

På land funkar det mesta bra, men jaktlaget skulle kanske skjuta av lite mer rådjur! Man har 22–23 rådjursjägare i samfälligheten vara ett femtontal är aktiva. Idag får man ha

stängsel runt potatislandet till midsommar så att rådjuren inte trampar ner fiberduken. Det är också relativt gott om älg.

Sjöfågel och fågeljakt:

Knipa, vigg, skrake och gräsand jagas och är vanliga runt Tranvik. Vintertid kan det ligga flera tusen knipor i Lumparn. Dan och Kjell markerar streckade områden på kartan där det är mycket fågeljakt (runt Tranvikön och vid udden väster om Lillfadervik var det tidigare mycket sjöfågeljakt).

Om värdefulla områden

Dan och Kjell vill egentligen inte markera särskilda områden på kartan som värdefulla ekologiskt, socialt eller kulturellt! Det är fint överallt!

Några områden som i alla fall pekas ut:

- Tranvikön är fin med urskog och Fladan. Samfälligheten förvaltar udden vid Storfadervik.
- Träsket (som heter Viken) ovanför Fladan är ofta bra med mycket fågel och fisk – troligen fisklek.
- Dan har en död tall på tomten med bon av spillkråka, pärluggla och knipa i samma träd!
- Morkullan har ökat mycket under senare år!
- Skogsmården har börjat öka på Åland (sedd bl.a. i Fladen)

Om fiskodlingen i Gutterorp

Man menade att fiskodlingen gör en jättebra insats och utan den så skulle fiskbestånden på Åland gå ner. Kjell och Dan betonade att det är viktigt att den verksamheten fortsätter. De odlar gädda, öring och sik från inhemsk rom och mjölke.

Vi frågade om utsläppen från Ålands fiskodling i Gutterorp och komposten och deras eventuella påverkan på vattnet. Dan och Kjell vet inte mer än det som står i tidningarna men de är oerhört rädda för att fiskodlingens verksamhet ska försvinna, för den behövs verkligen för att säkerställa fiskbestånden.

Sjöarna nedanför Finby – tidigare jagade man änder där men nu finns ingen vattenspegel kvar utan allt är bara igenvuxet med vass.

Frågan om det behövs ett enhetligt system av fiskeregler och gemensam kontroll:

Det vore värdefullt att ha samma regler överallt, central övervakning och samordning av priser för fiskekort. I den bästa av världar skulle man ha ett fiskekort, men det är omöjligt. Det borde vara lika för alla, med det är svårt så länge allt är privat. Det är många viljor och det är svårt att jämkä dem alla. Viss samordning vore dock bra!

Kontroll kostar pengar och de flesta sköter sig. Det är svårt som representant för en samfällighet att kontrollera främmande personer – lite obehagligt att fråga efter fiskekort, man har ju inget särskilt bemyndigande och man har ju inte så mycket att sätta emot. Det är svårt att övervaka och att visa att man faktiskt har befogenhet. Vilka bevis ska man

kunna visa upp för att man får kontrollera? Om man konfronterar misstänkta tjuvjägare kan det hjälpa att ta fram mobilen – då brukar det hända grejer.

Som privatperson så vill man undvika konflikter, men man gör så gott man kan! När det var tjuvfiskare i landskapets vatten i Slottsviken så valde fastighetsverket att inte beivra! Tvärtom bagatelliserade man situationen. Sådant irriterar ansvarsfulla fiskevattenägare, fastighetsverket borde ha resurser att vara ett gott föredöme.

Landskapsregeringen måste gå i bräschen för hela Ålands fiske – fisketurismen är viktig för hela Åland och om landskapet inte gör något för att statuera exempel blir situationen ohållbar.

Förslag på fiskbefrämjande insatser:

- Man borde freda vissa vikar, som Fladan och Storfadervik, under lekperioden under några år och se vilken effekt det har. Lämplig tid för fredning är från sista halvan av april till sista maj.
- En annan insats för fisken är att lägga granris på isen som får sjunka till botten och skapa bra miljöer – men det är lite osäkert var man ska lägga ut ris så att inte folk kör in i det med båten eller råkar fastna med näten.
- Man känner en del markägare runt Lumparn (i Jomala, Prästö m.fl.) och det vore bra att samlas och samordna fredning av lekvikar, det gäller att alla gör ungefär lika.

Bilaga 8

Tranviks hembygdsförening - 190610

Annoteringar från möte med Tranviks hembygdsförening 10 juni. I syfte att inkludera lokal kunskap om fiske och natur- och kulturvärden till arbetet med Ålands havsplan och för hållbar kustzonplanering i projektet Coast4Us

Närvarande: Anne-May Pehrsson, Rita Holmstedt & Birger Eriksson (Tranviks hembygdsförening), Håkan Tunón & Marie Kvarnström, Centrum för biologisk mångfald

Håkan och Marie började med att informera om havsplanen och projektet Coast4Us och Ålands landskapsregerings önskan att inkludera lokalbefolkningens kunskap och behov – så här skriver Ålands landskapsregering om havsplanen:

Ålands landskapsregering arbetar med att göra en havsplan för Åland. I det arbetet vill vi bjuda in alla som har lokal kunskap om fisket, viktiga fisk- och fiskeområden och natur- och kulturvärden i Ålands marina områden. Till vår hjälp har vi två konsulter från Centrum för biologisk mångfald, Håkan Tunón och Marie Kvarnström. Workshopen vänder sig till dig som arbetar inom fiskesektorn (fiskare, fiskodlare, fiskeguider, m fl) eller har fritidsintressen som har beröring med fiske (sportfiskare, jägare, natur- och hembygdskulturintresserade, m.fl.). Vi vill diskutera hur vi tillsammans åstadkommer en hållbar förvaltning av dessa värden. Vi vill också synliggöra behoven av att inkludera lokalbefolkningen/lokala naturbrukare i förvaltning av vattenområden.

Ålands landskapsregering genomför sedan 2018 också projektet Coast4us med fokus på hållbar kustzonplanering i samarbete med de boende inom ett pilotområde, bland annat Sunds kommun. Målet är att tillsammans med lokalbefolkningen hitta vinn-vinn lösningar som är positiva ur miljösynpunkt men också för turism och annat hållbart brukande av naturen. Det kan handla om att stärka rovfisk, bygga flexibla våtmarkslösningar och bevattningsbassänger eller något annat som gynnar både biologisk mångfald och turism som vandringsleder och fågeltorn.

Landskapsregeringen har gett ett uppdrag till SLU, Centrum för biologisk mångfald och Snowchange. Konsulterna ska kartera sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i olika pilotområden i Sund. Arbetet kommer att ske genom olika möten och workshoppar samt intervjuer med lokalbefolkning och intresseorganisationer samt kommunen. Underlaget ska sedan arbetas vidare i samarbete med invånarna till lokala åtgärdsplaner för mindre vattenområden.

Om Tranvik

Tranvik har cirka 80 invånare och ett aktivt socialt liv med samfällig mark och vatten. Samfälligheten i Tranviks by sköter om många olika evenemang och byggnader i bygden: midsommarstången, pumphuset, slakthuset (f.d. mejerivagnslider), brunnstippen, paviljong (dansbana), mjölkbordet, fotbollsplan, anslagstavlor, väderkvarn (från Lemland).

Man har sandgrop, källa med bra vatten, plats för tvätt, Tranvikön med fågeljakt, småbåtshamn, lertaget, gemensam strand (Storfadervik), mm.

Kulturlivet i Tranvik

Man firar midsommar gemensamt. Midsommarstången görs på traditionellt vis: kronorna görs av vasspipor, bomullsfiskargarn och kräppapper (som chanserar med tiden under året och på så vis illustrerar livets gång), vidare har man 4 segelbåtar (symboliserar sjöfarten), en fåktargubbe som snurrar (idogheten), solen, små granar och en vimpel. Stången reses på midsommar och fälls sedan nästan ett år senare, någon vecka eller så före midsommar för att kläs om.

Man firar också Tranviksdagen gemensamt till minne av fransmännens landstigning 1854. De stannade och fick mat i gårdarna, men det sägs att alla i Tranvik sprang till skogs utom en gammal gumma, Tarasovskan, som gömde sig under en tunnan. Aktiviteterna på Tranviksdagen kan vara att vår författare läser ur sin nya bok, en hobbyhistoriker berättar, en båtbyggare berättar om båtar, mm. Man brukar ha kaffeservering och loppis.

Man har också en mindre damkör, *Tranviks Qvinnas*, som gett ut ett album med visor (mycket trevligt att lyssna på), och en stickjunta.

Man jobbar mycket i hembygdsföreningen nu med att kartlägga lokala platsnamn, vilket är en viktig del av lokalhistorien. Exempel på lokala platsnamn i byn:

Degersten (=stor sten)

Snusportarna = där satt gubbarna och snackade och snusade

Siggelviken = segelviken, Siggeläng, Siggelängskullen

Höcklevägen Höckle = högklev = spricka i berget

Om livet i Tranvik

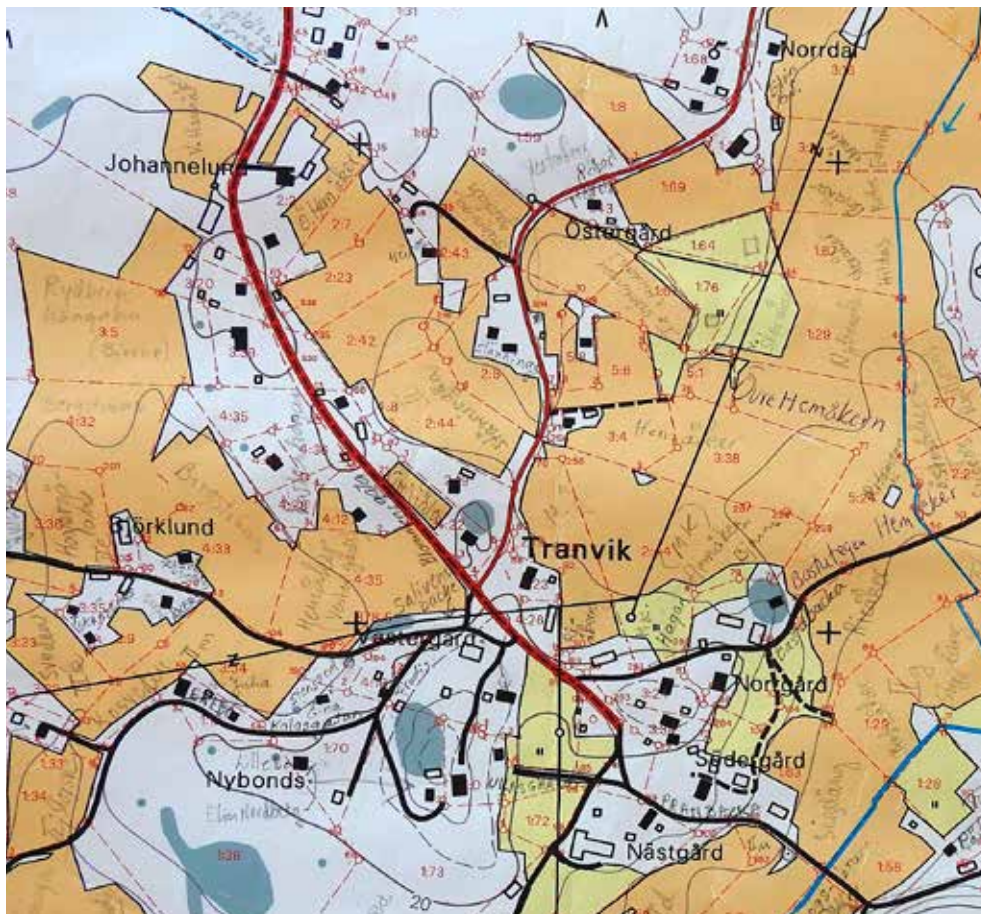
Tranvik har inget kommunalt vatten utan privata brunnar, och inget kommunalt avlopp. Man har rent och gott vatten, 34 hushåll får vatten från samma brunn. Man har gemensamma regler, exempelvis vattnar man inte gräsmattor.

Namnet Tranvik ska komma från sältran och att man klubbade säl i området och kokade tran.

Förr fanns det mycket djur i Tranvik och man producerade mycket av maten själv. Anne-Mays familj hade 30 suggor förut, de levererade 20-kilosgrisar till en granngård. De hade också 6–7 kor och levde bra på det. De hade mycket självhushåll, malde sitt mjöl själv, odlade mycket potatis och grönsaker, rökte fläsk. De odlade också gurkor och sålde för inläggning.

Man saknar korna i byn, det är ett år sedan de sista försvann.

Idag är det en mjölkgård i Sunds kommun som har 340 kor. Om det blir så att man

Tranviks hembygdsförening har ett pågående arbete att kartlägga äldre folkliga namn på lokala platser. Ett svårt och tidsödande arbete eftersom många namn troligen redan är bortglömda och att de minnen som finns kvar kanske inte är helt och hållet säkra. Sammantaget bidrar platsnamnen till att ge en inblick i äldre tiders lokalkultur och vardag. Foto: Håkan Tunón.

börjar importera mjölk kanske vi kan börja med mjölkkor i liten skala och få avsättning. Kanske vi kan ha "byakor" med mjölkförsäljning i egen kanna.

Ett tag fanns det 65 hästar i byn: Westernhästar, varmlod, travhästar, shetlandsponyer, tinker. Idag finns några stycken. Det finns tre getter i byn (Malva, Greta o Vera).

Anne-May tror och hoppas att det börjar om med det småskaliga.

Om landskapsregeringens beslut, planer och förslag

Man var irriterade över tankarna om kommunsammanslagning och även den nya användningen av postnummer som inte tog hänsyn till byarna. Bynamnen är borttagna ur adresserna, vilket försvårar för folk att hitta. Man befärar att de små kommunerna vid en sammanslagning blir andra klassens områden.

ÅLR planerar också tunnlar och "kort rutt" (nya färjefästen), trots att de som bor på öarna hellre vill ha ÅNM:s snabbtrutt.

Samarbeten fungerar bättre när det inte blir för stort – det fungerar bara om det är små

sammanslutningar. (Man noterade att kommunala regler för bygglov skiljer sig mellan olika kommuner. Det borde vara lika.) Centralisering och indragningar upplevdes sällan vara av godo! I affärsvärlden har man försökt med samgång - man slog samman andelslag (t ex Sunds andelshandel), men det gick inte bra och man har nu lagt ner dem. ”Det tar en timme att hämta posten nuförtiden.”

I alla folkomröstningar har majoriteten varit emot kommunsammanslagning, men ”ÅLR gör som de vill.”

Man menade att landskapsregeringen inte lyssnar på det lokala, medan man lokalt kan åka och prata direkt med kommundirektören i Sunds kommun. Det är oerhört viktigt att bevara en lokal kontakt inom närservice, skola, äldreomsorg, och liknande. Anne-May har erfarenhet av kommunalt arbete, hon var Ålands första kvinnliga kommunfullmäktigeordförande 1980.

Man skulle kunna ha viss administration gemensamt: gemensam löneräknare, byggnadsinspektör etc mellan kommunerna. Men kommunerna bör vara kvar, annars är det risk att man förlorar service, dagis, äldreomsorg etc, Man menar att det är svårt att påvisa besparingar efter sammanslagningar som gjorts tidigare på annat håll.

Den lokala kulturen och samarbeten:

Kulturlivet fungerar bra lokalt i kommunen och man tar egna initiativ för samarbetet mellan byarna!

Ett bra exempel är Sund Kultur som är en paraplyorganisation för kulturföreningarna och har olika arrangemang, t.ex. firande av självstyrelsedagen, midsommarfirande och Sunds julmarknad vid Jan Karlsgården, Kastelholm (med långväga besökare från hela Finland).

Slutligen

ÅLR behöver lyssna mer på folket, låta folket få säga hur de vill ha det och inte gå emot majoritetssyn i omröstningar etc. ”Annars är det diktatur.”

I Sverige och Finland har man ofta tappat mycket av direktdemokratin i samband med sammanslagningar vid olika tillfällen. Närheten och det småskaliga är en styrka som Åland måste odla.

Man understryker sin önskan att kommunerna på eget initiativ ska få gå ihop om de vill det, men inte tvingas!

Bilaga 9

Gutterorp – Ålands fiskodling 190828

Närvarande: Benny Holmström och Linda Sundström, Stefan Husa, Marie Kvarnström & Håkan Tunón

Presentation av närvarande och arbetet inom Pan-Baltic och Coast-4-us samt de diskussioner som pågår rörande eventuell miljöpåverkan från fiskodlingen på sjösystemet nedströms, vilket så småningom mynnar ut i Lumparn.

Inledningsvis beskrevs anläggningens historia. Den drogs igång 1979 och då odlades främst lax för utsättning. På den tiden togs sötvatten från Kyrksundet och saltvatten från vikarna i nordost, numera använder man sig enbart av sötvatten och sedan 2004 så är merparten av vattnet recirkulerat. Därför är utsläppen av näringsämnen idag högst begränsade jämfört med förr och man har helt upphört med utsläpp av saltvatten. Rörande sjön Träsket så hade det konstaterats att problemen med övergödning hade börjat redan innan Gutterorp drog igång sin verksamhet, men man noterade dock att de tidiga utsläppen av

Det är många platser på Åland som får fiskyngel från Gutterorp. Foto: Håkan Tunón.

Uppsamlingsdammen vid Ålands fiskodling i Gutterorp. Själva fiskodlingen är inringad. Foto: Håkan Tunón.

näringsrikt saltvatten knappast bidrog positivt till situationen. De problem som kan ses i dagsläget ansågs främst härröra från äldre tid och/eller andra källor.

Före Gutterorp fanns det en anläggning i Toböle, men idag är det bara Gutterorp som har denna typ av verksamhet. Gutterorps fiskodling kläcker rom från gädda, havsöring och sik och man köper avelsfisk som kramas på rom och mjölke. Rommen kläcks sedan vid anläggningen. Gäddynglen sätts enbart ut som nykläckta. Det beställs i allmänhet 1,2–2 miljoner gäddyngel och 80–100 000 sikyngel per år. Öringarna drivs upp till ett- eller tvååringar och ofta sker andra sommaren i så fall i särskilda präglingsskassar så att de identifierar sig med sitt nya ”hemmavatten”.

Det är ungefär 75 fiskelag som beställer fiskyngel från Gutterorp, men även Fastighetsverket praktiserar en del allmän utsättning på landskapets vatten. Gutterorp har en egen budget och bekostar en del av verksamheten genom försäljning av yngel.

Anläggningen har idag en praktiskt taget fullständig recirkulering av det vatten som används i produktionen, även om visst in- och uttag görs kontinuerligt. Under sommaren 2019 hade man även installerat nya reningssteg och fått utsläppsgränser att följa vad gäller kväve och fosfor. Tidigare har man inte haft detta. Om verksamheten på Gutterorp av någon anledning skulle stängas ner så skulle det knappast startas upp en liknande anläggning någon annan stans.

Vi guidades genom anläggningen och tittade på de olika stegen i ”produktionen” samt på reningsanläggningen.

Bilaga 10

Stornäsets vänner - 190909

Deltagare: Sigbritt Finne, Ann-Christin Karlsson, Lennart Karlsson, Isabel Kvarnfors, Rosmarie Lundberg och Britt Lundberg-Skantze (Stornäsets vänner) och Marie Kvarnström och Håkan Tunón (Centrum för biologisk mångfald) och Johanna Roto (Snowchange Cooperative)

Ålands landskapsregering genomför sedan 2018 projektet Coast4us med fokus på hållbar kustzonsplanering i samarbete med de boende inom ett pilotområde, bland annat Sunds kommun. Målet är att tillsammans med lokalbefolkningen hitta vinn-vinn lösningar som är positiva ur miljösynpunkt men också för turism och annat hållbart brukande av naturen.

Landskapsregeringen har gett ett uppdrag till SLU Centrum för biologisk mångfald och Snowchange Cooperative. Konsulterna ska kartera sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i olika pilotområden i Sund. Arbetet kommer att ske genom olika möten och workshops samt intervjuer med lokalbefolkning och intresseorganisationer samt kommunen. Underlaget ska sedan arbetas vidare i samarbete med invånarna till lokala åtgärdsplaner för mindre vattenområden.

Stornäset är det enda område i Sund (och nästan hela fasta Åland) där allmänheten enkelt kan komma ner till stranden och där man kan plocka svamp och bär. Det är värdefullt för många runt om hela fasta Åland och inte bara för dem som bor i Kastelholm. Längs gamla sjövägen är det bara åtta kilometer till Mariehamn. Det är värt att skydda det bara av den anledningen, och man kan naturligtvis även komma dit båtvägen.

Sandviken är en fin simstrand. Där finns fina klippor och sandbotten, förr hämtade man sand därifrån bl.a. till husbyggen.

Stornäsets vänner menar att Sunds kommun inte har insett det fulla värdet av naturen med dess biologiska mångfald och den livskvalitet och de hälsovinster som den för med sig, utan man ser alltför mycket till de (mer begränsade) ekonomiska värden man kan räkna på och som ger intäkter till kommunen på kort sikt.

Även gammelskogen i Stornäset har ett mycket stort värde där den står, för såväl människor som för sin egen skull. Ålands skogsbruksbyrå har planterat en del exotiska trädarter i området, som douglasgran, tuja, bok och sibirisk lärk. Området har en över 100 år gammal skogsbruksplan och är också besöksmål för skogsbruksstuderande. Stornäsets vänner anser att man bör ha ett varsamt skogsbruk.

Ray Holmlund, som är landskapets skogsförvaltare är positiv till att kombinera naturvård, friluftsliv och marknadskrafter. Han har varit positiv till Skogsnäsets vänner från

Informationsskylten över vandringsstigarna på Stornäset, efter vinterstormen Alfrida. 22 april 2019. Foto: Håkan Tunón.

början. Man har relativt nyligen tagit fram en plan för området längst ut på udden som inkluderar skogsbruk och rekreation. Det är viktigt att "skyddet" av området finns med på något sätt i skogsbruksplanen så att det blir mer permanentat. Som riktig naturvän vill man bevara större områden som sparas från avverkning. Det är också viktigt att området inte förminskas för att bl.a. fåglarna skall kunna häcka där. Samtidigt inser man att ett visst skogsbruk genererar pengar, man behöver det också.

Planerna att bygga om och bygga ut golfbanan, speciellt längs hela strandzonen runt Stornäset, var startskottet för Stornäsets vänner. Föreningen bildades år 2009 i kojans ute på näset och arbetade aktivt att spara naturvärdena och stränderna. Då hade Stornäsets vänner c:a 300 medlemmar. Det har blivit många insändare genom åren och man har ordnat många olika evenemang för allmänheten och deltagit i möten med Sunds kommun! Man har haft teater i skogen, haft tur med Albanus (en galeas) från Mariehamn, dagisklasser har varit på besök i skogen med "Stornästrollet", skolklasser har också besökt skogen och landskapsregeringen har varit inbjuden på vandring. Även kommerserådet Anders Wiklöf har från början varit med och stött föreningen. Man kan säga att Skogsnäsets vänner vann, till slut blev det så att man renoverade den gamla golfbanan istället och då behövdes inte ny mark.

Det finns vandringsstigar i södra delen av Stornäset där föreningen gör en del underhållsarbete. Stornäsets vänner har haft tälta med strandängsslätter i området i drygt tio år. Ålands Natur och Miljö har man också haft samverkan med. Det finns även två vindskydd och en fiskekoja från början av 1900-talet som man kan vila ut i. Kastelholmsnejdens byalag har renoverat den, nu är det Stornäsets vänner som har kojans med avtal med ägaren, Ålands landskapsregering.

En ordentlig rensning bland asparna (t.v.) och alarna (t.h.) på södra Stornäset efter Alfrida som bland annat drabbade Åland natten till 2 januari 2019. Uppe i nordväst hade Stornäsets vänner tänkt sig att anlägga en ny vandringsstig men där lade Alfrida hinder i vägen.

Stornäsets vänner har planer på att anlägga nya vandringsstigar västerut på Stornäset i samarbete med skogsförvaltare Ray Holmlund och man har påbörjat arbetet, men det har varit lite problem med planerna efter att stormen Alfrida (i januari 2019) blåste ner skogen med mycket liggande träd som följd.

Även på naturreservatet Lillnäsberget gick Alfrida fram och en hel del riktigt gammal skog föll i samband med stormen. Anledningen till att det blev naturreservat var troligen på grund av gammelskogen, och i bergsbranten har det häckat berggub. I klevan mellan bergen har det varit fri utveckling av gammelskogen, men där är det tyvärr mycket vindfällan nu. Det fanns tidigare tankar på att göra norra delen av Lillnäsberget till slalombacke och man hann avverka en bit. I samband med renoveringen av golfbanan så ”bytte” man bort en del av naturreservatet och så blev naturreservatet Tingön till!

Flera av de drivande personerna i Stornäsets vänner arbetar väldigt aktivt för ett mer hållbart sätt att leva. Ann-Christin och Lennart har drivit på för att öka handeln med närproducerat, att återbruka, samåka, osv. De har lappat och lagat i stället för att kasta, de har hållit på i trettio år. De är verkliga föregångare enligt de andra på mötet, och det är också Isabel Kvarnfors, ordförande i Stornäsets vänner, som sedan början av 1980-talet livnärt sig på försäljning av ekologiska grönsaker.

Man nämnde lite om annat i Sund. Jan Karlsgården har en båtbygga och gästhamn. Vandringsleden Bomarsund – Kastelholm är också ett fint sätt att komma ut i naturen. Man får gå som privatperson på leden men inte i grupp, och den får inte marknadsföras idag p g a en konflikt med en av markägarna.

Det man från Stornäsets vänner vill se är att:

- området får någon slags fredning. Stornäset har fina naturvärden och det är ett av få relativt lättillgängliga naturområden i dagsläget på fasta Åland där man kan enkelt ta sig till stranden. Det finns få husfria strandtomter på Åland och inte så mycket tillgänglighet till strand annars. Stornäsets vänner menar att alla ska kunna ha tillgång till vattnet.
- det ska finnas möjlighet för många fler vandrare att komma ner till området!
- fler människor ska komma ut i naturen generellt.
- Man önskar att kommunen ska inse det stora värdet av det här området – att alla värden inte går att mäta i pengar!

Bilaga 11

Ålands hushållningssällskap och ÅPF Ålands Producentförbund 190909

Närvarande: Magnus Stark, Ålands hushållningssällskap, och Henry Lindström, ÅPF Ålands Producentförbund + Marie Kvarnström & Håkan Tunón från CBM och Johanna Roto från Snowchange Coop.

Inledningsvis berättade Håkan om projektet Coast4us och vårt uppdrag att samla in olika perspektiv på landskapet och olika slags påverkan, samt om arbetet med havsplanen. En inledande fråga var varför man hade valt Sunds kommun som fallområde i Coast4us och det kunde förklaras av att det var ett av flera åländska fallområden och att kommunen som sådan har flera betydande kulturplatser, men också en pågående diskussion om övergödningen av sjösystemet söder om Ålands fiskodling i Gutterorp.

När det gäller föroreningar och övergödning i området saknas ett helhetsperspektiv idag – ofta är det komposten, Ålands fiskodling, de lokala bönderna och avloppssystemen som nämns som orsaker till påverkan på vattnen nedströms, men det finns väldigt lite mätningar av de olika aktörernas påverkan på miljön. Fiskodlingen hade helt andra utsläpp tidigare när man delvis använde saltvatten i odlingen och inte hade den rening som man har i dag.

Det finns en pågående pilotstudie i ån Svartbäcken för att få aktuella mätningar av hur mycket näringsämnen åkermarken läcker till vattensystemet. Samtidigt finns det inga mätningar (och få tankar) att inkludera näringsläckage från skogsbruket, naturlig påverkan eller luftburna föroreningar. Sjöfartens och flygets miljöpåverkan inkluderas inte heller.

Det har funnits diskussioner (bl.a. med Fredrik Lundberg) att rensa sjöar genom att ta bort all fisk och plantera in ny fisk, det skulle också kunna förändra dagens balans mellan arterna i en gynnsam riktning.

De invasiva arterna bör man försöka få bort: vitsvanshjort, mink, mårddhund och skarv. Man noterade att skarven har börjat komma in mycket i Saltviksfjärden.

I Finby och omgivningarna finns det ingen industri som skulle kräva större insatser här och nu. Jordbruken i området har mycket vall och betesmark i dagsläget, och läckaget till vattendragen är sannolikt relativt begränsat. Jämfört med exempelvis Godby är det troligen mindre näringsläckage per areal. Rädda Lumparn frågar efter en förändring som ÅPF menar är igångsatt för tjugo år sedan. Då odlades mycket grödor som gödslades rätt intensivt. Tidigare användes oftast en standardblandning NPK och allt fosfor togs inte upp av grödorna. Nu har andelen vall ökat från ca en femtedel till ca hälften av arealen. Det har flera orsaker: större gårdar, annorlunda stödsystem från EU som gynnar mycket vall. Näringsläckaget från vallen är sannolikt litet, bör närma sig nivån från naturbetesmarker.

Fosfor ligger kvar i många år och läcker långsamt. Vad gäller övergödning av Lumparn så kommer säkert ett visst bidrag från jordbruksmarken norr om Kyrksunden och från mark i trakten av Tosarby och Högbolstad. Nu letar vi inom Hushållningssällskapet områden att prova strukturkalkning för att lägga fast fosfor. Vår växtodlingsrådgivare letar områden – det gäller att hitta mark med lagom lerhalt och en markägare som är intresserad. När vi lägger försök gäller det att kunna visa upp det, och då behöver vi hitta en markägare som tycker det är OK att folk kommer och tittar.

ÅLR har bra odlingsstatistik. Tidigare har man odlat mycket sockerbeta (med intensiv gödsling och sannolikt en kväveskuld), men numera är det alltså mest vall. På norra Åland odlar man en del oljerättika, den har långa rötter och är bra för jordstrukturen samt för saneringen av mark från nematoder. Att den odlas beror nog mycket på EU:s stödsystem.

Den bästa kunskapen om markanvändningen i Sund får man nog om man ber ÅLR om utdrag från stödansökningar i Sund.

Det största hotet mot det åländska kulturlandskapet är det minskande antalet betande djur. En tredjedel av Finlands naturbetesmarker ligger på Åland, och de markerna kan inte hållas öppna utan betande djur. Naturbetesmark förändras och växer igen snabbt utan betesdjur och detta gäller speciellt strandbetesmark som växer igen med vass.

Ålänningar säljer sällan mark om de absolut inte behöver. Det betyder att jordbruksfastigheter oftast inte kommer ut på den öppna marknaden. För att köpa en jordbruksfastighet på Åland behöver man också ha hembygdsrätt, vilket kräver finskt medborgarskap och långvarigt boende/anknytning till Åland (<https://www.regeringen.ax/aland-omvarlden/alandsk-hembygdsratt>). Ägandestrukturen av jordbruksfastigheter är en viktig förklaring till dagens landskapsbild och jordbruksföretagsstruktur på Åland, som är mer småskalig jämfört med Sverige och Finland. (En reflektion här är att forskning visar att småskalighet i jordbruket gynnar den biologiska mångfalden och ger ökad resiliens mot klimatförändringar, och en småskalig landskapsbild är attraktiv för besökare.)

Man diskuterade hur man åstadkommer störst nytta, när ÅLR har begränsade resurser. Frågan är också hur man beräknar nyttan?

Vi talade om Sunds utveckling och framtid. Man tror på att bygga besökscentra, Bomarsund kan till exempel bli en potentiell magnet. Man skulle kunna marknadsföra ”Bomarsunds får” till marknaden. Lokalproducerad mat har en stor potential på marknaden, och åländska aktörer (måltidsproducenter, hotell, restauranger m.fl.) skulle kunna bli bättre att använda lokala råvaror. Smakbyn är intresserad, men det gäller att det håller hela vägen – det ställer krav på planering och kontakter för att det ska fungera. Stallhagen är duktiga och har en klar ambition ha lokalproducerat, till exempel Stallhagens gastropub. Havsvidden har en ny kökschef, man har pratat med honom om möjligheten att servera lokalproducerat kött.

Magnus framhöll att Åland är ett kulturlandskap som är skapat och därmed påverkat av att människor i århundraden och årtusenden brukat den åländska naturen genom odling, betesdrift, jakt och skogsbruk. Landskapet finns inte bara där – det är en följd av mänsklig påverkan direkt eller indirekt och stadd i ständig förändring. Ett levande lantbruk är en förutsättning för att landskapet ska fortsätta att vara öppet i form av naturbeten och åkrar. Men självklart ska lantbruket vara hållbart i alla tre dimensioner.

Bilaga 12

Sunds jaktvårdsförening

190909

Möte för att inkludera lokal kunskap om natur- och kulturvärden till arbetet för hållbar kustzonplanering i projektet Coast4Us, 9 september 2019, Gunnarsby

Representanter för Sunds jaktvårdsförening (totalt sett var 8 personer närvarande): Men bara fem skrev upp sina namn: Daniel Nordlund, Bror Anders Källroos, Robert Tolonen, Ralf Lindholm & Tessi Sjöblom. För projektet: Marie Kvarnström & Håkan Tunón från CBM och Johanna Roto från Snowchange Cooperative.

Ålands landskapsregering genomför sedan 2018 projektet Coast4us med fokus på hållbar kustzonplanering i samarbete med de boende inom ett pilotområde, bland annat Sunds kommun. Målet är att tillsammans med lokalbefolkningen hitta vinn-vinn lösningar som är positiva ur miljösynpunkt men också för turism och annat hållbart brukande av naturen.

Landskapsregeringen har gett ett uppdrag till SLU Centrum för biologisk mångfald och Snowchange Cooperative. Konsulterna ska kartera sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i olika pilotområden i Sund. Arbetet kommer att ske genom olika möten och workshops samt intervjuer med lokalbefolkning och intresseorganisationer samt kommunen. Underlaget ska sedan arbetas vidare i samarbete med invånarna till lokala åtgärdsplaner för mindre vattenområden.

Eftersom dialogtillfället inträffade under en sedvanlig kvällskjutning på skjutbanan så skedde dialogen med medlemmarna när de hade paus från individuell skjutning med skjutledaren. När en var borta så pratade de andra, därefter kom personen som hade varit och skjutit tillbaks och så byttes deltagarna successivt ut enligt ett roterande schema. Diskussionen kunde därmed återknyta till ett ämne som tidigare hade diskuterats eller ämnesmässiga hopp i diskussionen kunde förekomma. Vi har försökt att samla ihop anteckningarna till olika teman.

Man konstaterade att det jagades lite varstans över hela Sunds kommun och flera av de närvarande jagade främst i områdena runt Hulta och Mångstekta. I huvudsak jagade man rådjur och fågel, vad gäller sjöfågel främst knipa. Hjortdjuren, och speciellt vitsvanshjort, har dock ökat i skärgården och särskilt de senaste åren. Samtidigt har antalet älgar minskat. Haren har börjat öka igen efter ett antal år med minskande populationer.

Skarven finns numera överallt och antalet sälar har ökat mycket kraftigt.

Man tyckte inte om EU:s förbud för att saluföra sälprodukter och tycker att man borde släppa handeln fri, eftersom det är enda sättet att få bukt med den ökande sälpopulatio-

nen. Historiskt sett kom förbudet till för att hindra försäljning av produkter från Kanadas klubbning av sälkutar i Arktis. Man menade att EU saknade kunskap och förståelse för situationen och de traditioner som finns i Östersjöområdet. Man menade att EU inte borde ”förvalta” lokala bestånd av arter på det sätt man gör idag; EU och ÅLR bör lyssna mer på lokalbefolkningen vad gäller de lokala förutsättningarna och behoven. Det är viktigt att man kan anpassa listan över skyddade arter och att den inte förblir statisk, och handelsförbudet på sälprodukter bör tas bort. Sälén har blivit mycket vanligare. Nu när det inte alltid ligger is på vintern så kutas det ibland på öarna istället.

Det är viktigt att kunna sälja produkter för att kunna kompensera för kostnaderna för skyddsjakten. Säljakten är egentligen alldeles för kostsam så det är osäkert om ens rätten att sälja sälprodukter kan lösa situationen. Om man avbryter en jakttradition, som säljakten, är det oerhört svårt att komma igång igen.

En del bestämmelser rörande jakten är baserade på gamla traditioner. Exempelvis får man inte jaga på helgdagar (typ juldagen, nyårsdagen, långfredagen, påskdagen, midsommardagen, allhelgonadagen). Numera när folk arbetar så är helgdagarna nästan den enda

tid då folk har möjlighet att jaga.

På Åland – som i Finland i övrigt – är jakträtten bunden till ägandet av mark. Markägaren har rätt att jaga och bestämma om jakt på sin egen mark. Det är mycket vanligt att privata markägare arrenderar ut jakträtten på sin mark till den lokala jaktföreningen. På Åland där det finns mycket privat mark, många markägare och många jaktlag är det inte helt enkelt att jaga utanför sitt hemområde; man behöver inbjudan från ett lokalt jaktlag. Det behövs markägarens lov även för jakt med fällor. Samma lag gäller även om man vill jaga på det finska fastlandet. I Sverige är det lättare att få möjlighet att jaga.

Det finns många på Åland som jagar och fiskar. Om man inte jagar själv känner man i alla fall någon som jagar. Generellt så har man hittills varit mycket förskonad från jaktmotstånd på Åland (förekommer idag t ex i Sverige). Anknytningen till jakt är väldigt stark på Åland och hittills är jakt mycket accepterat. Men det är troligt att detta kommer att förändras när folk blir mer distanserade från jakten.

Vid sidan av rådjur och fågel så jagar man mårhund och då använder man sig av alla möjliga tekniker, men vanligen använder man sig av en kamera som larmar så att man kan gå ut med hunden och jaga mårhund. Jakten sker för att man vill värna andra djur och annat jaktbart vilt.

- Man jagar mink och mårhund med ställande hund, ofta en specialtränad hund av lämplig ras, t ex wachtel, vorsteh, gråhund, stövare eller blandras.
- Skogsmården och mink tas främst med fälla.
- Orren har börjat öka eftersom man jagar rovdjuren, men det kräver att man är aktiv och envist håller efter dem. Berguven är borta idag. En av jägarna sade ”när jag var barn kunde man gå ut och ropa till den och man fick alltid svar. Nu hör man den aldrig.” Man vet inte varför den är borta, kan det vara konkurrens från havsörnen?
- Bisamrättan, som tidigare var vanlig på Åland, är nästan borta idag.

Skjutbanan i Gunnarsby är bara 45 m lång och man skjuter därför med salongsammunition anpassad för 50 m. Reglerna är dock sådana att vill man bli godkänd för älgjakt så måste man åka till en skjutbana i Lemland eller Hammarland – där en älgbana är 75 m lång. Man menade att det försvarade för jägarna i Sund och det blev mycket dyrare eftersom de också var tvungna att betala för att få skjuta på bortabanen.

Jakt på sjöfågel sker runt större delen av kusten och holmar av Sunds kommun. Mängden gäss och änder har gått upp. Det gäller även svärta, men den finns inte i Lumparn. Tidigare fanns den i norra Lumparn. Skracken har gått upp medan ejdern har gått ner. Knölsvanen har blivit vanligare och numera övervintrar sångsvanarna och är ett återkommande problem på åkrarna. Sångsvanen verkar ha motat ut knölsvanarna i ytterstäckgården. Knölsvanarna äter bl a fiskrom vilket påverkar fiskbestånden.

Däremot verkar sothöna och skäggdopping ha minskat i förekomst.

På 1950-talet fanns stor- och småskrake, ejder, svärta, doppingar, rörhöna och sothöna, men nu förekommer det inga sothöns. Och skarven har kommit tillbaka med råge.

Man funderade på om det är så att gäddorna äter upp andungarna – det är inte lika många föryngringar.

I träsket norr om Kyrksundet, t ex Borgsjö, förekommer det storlom.

Man tyckte också att det fanns ett ökat behov av strandbete då bete håller efter vassen och den är dessutom ett värdefullt foder. Lekområdena försvinner när kobete på strandängar försvinner. Får man bort vass så får man bättre lekvikar och förhoppningsvis mer gäddvat-ten. Det är viktigt att spara stora gäddor eftersom de är det bästa sättet att hålla tillbaks skräpfisken. I Träsket har man gäddor som har större huvud än vanliga gäddor för att äta upp all braxen. Antal gäddor har dock minskat och är speciellt dåligt i skärgården.

Rörande grannen, Ålands fiskodling i Guttorp, menade man att utan den skulle fiskbestånden vara mycket sämre.

Fiskodling: Man diskuterade också som hastigast fiskodlingen och den eventuella miljöpåverkan och man trodde nog generellt att det skulle bli större negativ miljöpåverkan om man ”exporterade” fiskodlingen till ett annat land. Man framhöll också att man hade Fifax, en landbaserad fiskodling (Björn Geelnard ev kontaktperson) på Eckerö som producerade regnbåge i slutna system utan utsläpp, som en möjlighet. Fast avfall separeras ut ur processvattnet och transporteras till Sunds kompost i Gunnarsby.

Man tyckte att Robin Juslin, som är jaktförvaltare på näringsavdelningen, enheten för jakt- och viltvårdsfrågor på landskapsregeringen är ett bra föredöme när det gäller jaktförvaltningen på Åland. Däremot menade man att jaktministern inte visar stort intresse av sitt ämnesområde.

Bilaga 13

Kurt Husell, Kastelholmsnejdens byalag

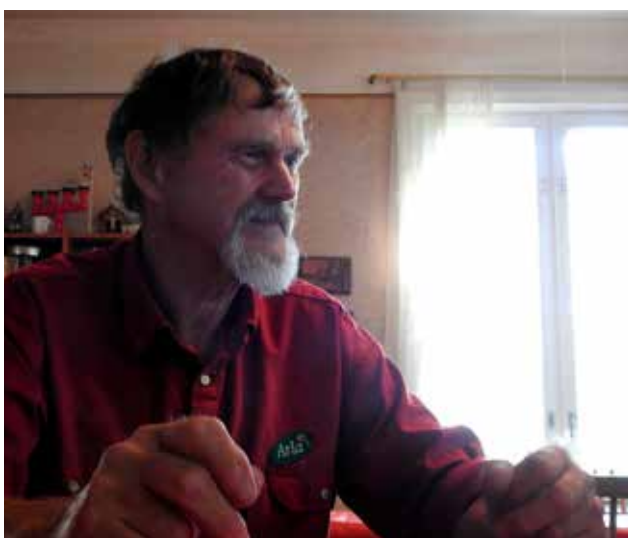
190910

Deltagare: Kurt Husell Solursvägen 6, 22520 Kastelholm, Åland (tel 43832)
samt Marie Kvarnström, Håkan Tunón och Johanna Roto.

Håkan, Marie och Johanna började mötet med att presentera sitt uppdrag i projektet Coast4Us. Ålands landskapsregering genomför sedan 2018 projektet Coast4us med fokus på hållbar kustzonsplanering i samarbete med de boende inom ett pilotområde, bland annat Sunds kommun. Målet är att tillsammans med lokalbefolkningen hitta vinn-vinn lösningar som är positiva ur miljösynpunkt men också för turism och annat hållbart brukande av naturen.

Landskapsregeringen har gett ett uppdrag till SLU Centrum för biologisk mångfald och Snowchange Cooperative. Konsulterna ska kartera sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i olika pilotområden i Sund. Arbetet kommer att ske genom olika möten och workshops samt intervjuer med lokalbefolkning och intresseorganisationer samt kommunen. Underlaget ska sedan arbetas vidare i samarbete med invånarna till lokala åtgärdsplaner för mindre vattenområden.

Kurt beskrev sig som en ”vilde” i Kastelholmnejdens byalag. Han är uppvuxen i Kastelholmsområdet, och Gunnebro där vi hade mötet var hans mors föräldrahem. Han har ett särskilt intresse för den lokala historien i Kastelholmsområdet och är därmed också intresserad av skötseln av Jan Karlsgården. Han är inte helt övertygad att området sköts på bästa möjliga sätt. Det är en fin miljö, men han tycker att man är dålig på att ge informa-

tion till sommarguiderna. Det är Ålands landskapsregering via Fastighetsverket och Kulturbyrån som driver friluftsmuseet. De flesta hus är ditflyttade från andra delar av Åland och det är en information som man också

Kurt Husell tycker att intresset för den mer sentida lokalhistorien i Kastelholmsområdet är för lågt, både från allmänheten och från myndigheterna. Foto: Håkan Tunón.

är dålig på att sprida. Området består även av Kastelholms slott och fängelsemuseet Vita björn. År 1933 köpte man mangårdsbyggnaden Jan Karlsgården och den flyttades till nuvarande plats 1935.

Även slottet blev museum på 1930-talet. Innan dess utgjorde det kronans sädesmagasin (matreserv). Nere vid parkeringen låg en förvaltarbostad fram till c:a 1938/1939 och därunder hittade man en silverskatt som numera är utställd på museet i Mariehamn.

Kurt berättade en aning irriterat att man på Jan Karlsgårdens område saknar en vettig jordkällare. Man köpte in en jordkällare och markerade upp stenarna noggrant, men sedan blev stenarna liggande för att sedan akut slängas in i brokistan när man skulle renovera bron. Man har dock hittat en gammal originaljordkällare på området under en vindfälld rönn.

Kurt berättade också att på andra sidan vägen i Kastelholm ligger Solursvägen som har fått sitt namn efter att de ryska vakterna hade knackat in ett solur på ryska i berget på 1800-talet.

Han visade en runinskrift i en klipphäll på området som är en kopia av en inskription på ett kalkstens kors som förmodas vara gjort av biskop Unni (Uini eller Wenni), som kanske har begravts vid Sunds kyrka. Kopian på hällen har dock en stråle mindre i solen än originalet.

Under sommaren arrangerar han och familjen en sommarknadsdag på tisdagar under 6–7 veckor efter midsommar. Totalt finns det upp till 19 marknadsbord samt kaffebord. Där brukar man sälja kläder, hembakat, frukt och grönsaker.

Han beskrev vidare att de svenska kungarna lät föda upp vilt på djurgården i området. Det fanns bland annat älg och hjort i den gamla jaktparken.

Generellt sett tycker han att Sunds kommun visar ganska marginellt intresse för området och dess möjligheter.

Det ursprungliga huset på området låg vid brunnen framför Jan Karlsgården. Där låg Blommens eller Torkells hus. Blom var trädgårdsmästare och Torkell var möjligen föregångaren i huset. Bredvid Blommens hus låg huset där Troll-Lena bodde – hon läste sagor för barnen så att de blev skrämnda! Ovanför området bodde Ida på berget i ett litet hus. I närheten bodde också Bull-Ida, som livnärde sig på att baka bullar och göra kola och karameller. I närheten bodde också Kaffe-Johanna som ofta stod och metade på slottsbron. Hon stod där med en krokig käpp. I Kurts barndom fanns det också många olika affärer och handelsbod i trakten. En gammal handelsbod fungerar i dagsläget som Kurts garage.

Vita björn var ett fängelse från 1700-talet och framåt och sedermera kronohäkte, dvs rannsakningshäkte.

Idag har området fått tillskott av Smakbyn och dessutom Vårdshuset. Nu ska man flytta på destilleriet från Smakbyn till Vårdshuset och byta namn till Slottsbränneriet. Destilleriet har samma ägare som Stallhagen.

Bebyggelsen kring Kastelholm har vuxit mycket under Kurts livstid. Idag planerar man ett nytt bostadsområde nära Slottssundet söder om slottsområdet.

Bilaga 14

Ronja Brenner, Nygårds skogsgrisar

Mångstekta 190910

Deltagare: Ronja Brenner (ronja.brenner@aland.net) + Marie Kvarnström & Håkan Tunón från CBM och Johanna Roto från SnowChange Coop.

Ålands landskapsregering genomför sedan 2018 projektet Coast4us med fokus på hållbar kustzonsplanering i samarbete med de boende inom ett pilotområde, bland annat Sunds kommun. Målet är att tillsammans med lokalbefolkningen hitta vinn-vinn lösningar som är positiva ur miljösynpunkt men också för turism och annat hållbart brukande av naturen.

Landskapsregeringen har gett ett uppdrag till SLU Centrum för biologisk mångfald och Snowchange Cooperative. Konsulterna ska kartera sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i olika pilotområden i Sund. Arbetet kommer att ske genom olika möten och workshops samt intervjuer med lokalbefolkning och intresseorganisationer samt kommunen. Underlaget ska sedan arbetas vidare i samarbete med invånarna till lokala åtgärdsplaner för mindre vattenområden.

Nygårds skogsgrisars grisuppfödning

Grisuppfödningen sker i liten skala på gården där grisarna går ute året om. Grisarna växer upp ute i hagar där de kan böka runt, rulla sig i lera och har tillgång till isolerade grishyddor. Grisarna utfodras i huvudsak med korn, men får även frukt och grönsaker. Halm, som odlas på gården, finns tillgänglig.

I dagsläget finns det 8 suggor, en galt samt 12 kultingar. Gården har i år minskat antalet grisar för att klara nya myndighetskrav. På grund av afrikansk svinpest har det kommit krav att all betesmark/hagar för djur måste isoleras med 3 lagers stängsel för att hindra eventuell smittrisk från vildsvin. Detta gör att Nygårds gård har fått minska de områden man använder som grishagar eftersom det inte är möjligt att bygga nya stängsel runt all mark pga. ekonomin och arbetsbördan. Gårdens djurantal är så pass litet att man inte får EU-stöd. Ronja har lekt med tanken att skaffa några kor för att få nå upp till nivån för stöd men det känns inte helt aktuellt.

Grisar slaktas när de är c:a 100 kg, ungefär åtta månader gamla. Det finns ett slakteri på Åland som slaktar grisar och detta sker alltid på måndagar. Därefter skickas trikinprov till Finland. Det tar tre dagar för att få svaret och först därefter kan köttet säljas.

Nygårds säljer grisprodukter direkt från gården till privata personer samt till några restauranger på Åland. Den vanligaste beställningen är en kvarts eller halv gris, men även mindre köttbitar säljs. Hela grisen används så långt som det går. Exempelvis kan öron och svansar säljas till thaimat eller torkas till hundmat.

I tillägg till köttförsäljningen arrangerar Nygårds även grissafari för privatpersoner samt för förskole- och skolgrupper. Syftet med safarin är inte bara att visa grisarna utan även berätta om varifrån maten kommer. I dagsläget kostar en grissafari €15 per person med fika. Pris för grupper efter avtal.

Naturen runt Nygårds gård samt i omgivningen har förändrats. De närmaste grannarna tycker att det är helt ok att vara granne med en grsigård, men det finns också sommarstugor med angränsande markområde som tycker att det luktar. Detta – tillsammans med nya stängselkravet – gör att Nygårds gård i år inte använder alla sina hagar som man har gjort tidigare. Vissa strandbeten har kommit mindre till användning – och de har redan tidigare börjat växa igen. Grisar är effektiva markberedare och en del av den äldre betesmarken som inte används förbuskas och omvandlas till skog. Strandbeten har generellt stora naturvärden för kustnära flora och fauna, så naturvårdsnyttan att hålla dem öppna bör vara stor.

Bilaga 15

Sixten Häggblom

190910

Deltagare: Sixten Häggblom, Håkan Tunón & Marie Kvarnström, CBM och Johanna Roto, Snowchange

Håkan, Marie och Johanna började med att informera om projektet Coast4Us och Ålands landskapsregerings önskan att inkludera lokalbefolkningens kunskap och behov. Ålands landskapsregering genomför sedan 2018 projektet Coast4us med fokus på hållbar kustzonsplanering i samarbete med de boende inom ett pilotområde, bland annat Sunds kommun. Målet är att tillsammans med lokalbefolkningen hitta vinn-vinn lösningar som är positiva ur miljösynpunkt men också för turism och annat hållbart brukande av naturen.

Landskapsregeringen har gett ett uppdrag till SLU Centrum för biologisk mångfald och Snowchange. Konsulterna ska kartera sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i olika pilotområden i Sund. Arbetet kommer att ske genom olika möten och workshops samt intervjuer med lokalbefolkning och intresseorganisationer samt kommunen. Underlaget ska sedan arbetas vidare i samarbete med invånarna till lokala åtgärdsplaner för mindre vattenområden.

Sixten har varit ordförande i Sunds jaktvårdsförening under 10 år. Hans jaktlag, där han är jaktledare, heter Lövviks/Norrgårds viltvårdsområde och ligger i och bredvid Domarböle By. jagar mest i trakterna av Domarböle, där han är jaktledare. Han är knappt femtio och har jagat sedan han var tolv. Sixten faller ett trettiotal rådjur per år, varav ca 20 i ovan nämnda jaktlag. Hans intention är att ha en bra sammansättning på rådjurspopulationen med en balans kring 50 % vuxna och 50 % kid. Han skjuter av både storbockar och pinnbockar för balansens skull och inte mer än 20 % hondjur. Sixten har skjutit 650 rådjur totalt till dags dato, som alla är bokförda. Han väntar gärna med rådjursjakten en stund på hösten och undviker att fälla ensamma rågetter i september då geten ibland lämna kiden i lega när hon går på fodersök. På senhösten från oktober och framåt följs hon alltid av kiden, vilket betyder att en ensam get inte har ett kid som väntar.

Sixten tar hand om hela 'jaktprocessen', från själva jakten till styckning av djur, mm.

Jakten sker ofta i ett markområde med flera markägare (fastigheter bredvid varandra).

Sixten arrenderar jaktmark och levererar kött till markägaren, ofta en låda färdig styckat. Han månar om att det är markägaren som först och främst ska få kött och han själv i andra hand. Sixten utgår från att markägarna ska få en rättvis delning av köttet oavsett på vems mark man har skjutit djuret.

Det finns 23 jaktlag i Sunds kommun, de flesta jagar på mellan 250 och 700 hektar

och man faller mellan 300 och 450 rådjur per år. Det skjuts mellan 3-5000 rådjur per år på Åland (enligt statistiken fälldes 4572 rådjur 2018).

De enda sjukdomarna som förekommer i området är diarré och pälstätare, som gör att det blir bara fläckar på huden, men den är inte farlig.

För att måna om rådjursjakten är det också viktigt med jakt på predatorer som räv och mårhund. Sixten åtlar på vintern och skjuter av en del djur. Han har även fallor ute för mårhundar utöver åteljakten. Det är aldrig fråga om att helt ta bort rovdjuren, men om man balanserar bestånden så blir det mer rådjur. Räven är ursprunglig på Åland men mårhund-hunden är en invasiv art som kom in på slutet av 1960-talet eller början av 1970-talet. Landskapsregeringen har uttryckt en intention att helt bli av med mårhund-hunden, men Sixten tror inte att det kommer att gå.

Sixten utfordrar rådjuren med våt klöverensilage, potatis + vatten och en del havre eller vete, speciellt på vinterhalvåret. Syftet är att ha mer vilt på marken, dvs friskare djur och mer reproduktion.

Den sjöfågeljakt han ägnar sig åt handlar mest om knipjakt på en plats i Jomala vid Stora Lumparn (se ring på kartan söder om Kornäsudden). Man lägger ut vettar (av styrax) och de sträckande fåglarna faller på vettarna. Sixten har tankar om hur de bör se ut: en del vettar som finns i handeln har sträckt hals, vilket är ett varningstecken för fåglarna. De ska ha ned-sjunket huvud vilket gör ett lugnt intryck. Någon enstaka vigg skjuter han också. Han bedömer att bestånden av knipa har legat stabilt under en längre tid. Krickan har däremot nästan helt försvunnit (det är en god fågel, mindre än en alfågel).

Bestånden av skarv har gått upp ofantligt men Sixten fiskar relativt lite, så han stör sig inte så mycket på detta. Han reflekterade att människan har ett stort uttag som påverkar fiskbestånden och sedan skyller man på säl och skarv. Han har ingenting emot sälar själv, och eftersom han inte tycker att sälkött är gott så jagar han inte säl. Sixten tycker att man inte ska skjuta ett djur om man inte ska äta upp det.

Vi diskuterade också övergödningens problematiken. Sixten konstaterade att jordbruket använde mycket mer konstgödning förr i tiden. Generellt handlar det om att ekonomin ger förutsättningar och styr, och det kan bli på bekostnad av miljön. Längs kusten tar vassen idag över på många ställen runt om på Åland. Det är bara braxen och mört som trivs där.

När han tillträdde som ordförande i jaktvårdsföreningen fick han styrelsen med sig att helt stoppa älgjakten. Då hade man 1-2 älgar per 1000 hektar, och nu har den siffran stigit till 4,2 per 1000 ha i Sunds kommun. Det är viktigt att ha en balans med skogsbruket. Till hösten kommer man troligen att begränsa älgjakten i jaktlaget genom kalvtilldelning samt få vuxna.

Något som är mycket påtagligt är att det finns en tendens till avundsjuka mellan olika jägare, och i de små samhällena blir detta ofta extra tydligt. Det tycker Sixten är tråkigt.

Bland andra iakttagelser så tycker han att trädkryp-pare har blivit ganska vanliga och att enkelbeckasinen har ökat i Lövvik. På ängarna i Domarböle har kornknarren börjat förekomma igen. Kattuggla och hornuggla ser man ibland när man är på pass i jakttor-net. Även bergu-ven har kommit tillbaka och har minskat harstammen. Berguven håller till på norra bergskanten mot Kyrksundet, där finns det gammal granskog i branterna.

Bilaga 16

Johan Granlund

190911

Deltagare: Johan Granlund, Håkan Tunón & Marie Kvarnström, CBM och Johanna Roto, Snowchange

Håkan, Marie och Johanna började med att informera om projektet Coast4Us och Ålands landskapsregerings önskan att inkludera lokalbefolkningens kunskap och behov. Ålands landskapsregering genomför sedan 2018 projektet Coast4us med fokus på hållbar kustzonsplanering i samarbete med de boende inom ett pilotområde, bland annat Sunds kommun. Målet är att tillsammans med lokalbefolkningen hitta vinn-vinn lösningar som är positiva ur miljösynpunkt men också för turism och annat hållbart brukande av naturen.

Landskapsregeringen har gett ett uppdrag till SLU Centrum för biologisk mångfald och Snowchange. Konsulterna ska kartera sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i olika pilotområden i Sund. Arbetet kommer att ske genom olika möten och workshops samt intervjuer med lokalbefolkning och intresseorganisationer samt kommunen. Underlaget ska sedan arbetas vidare i samarbete med invånarna till lokala åtgärdsplaner för mindre vattenområden.

Johan inledde med att berätta att Finby så att säga är kommunens centrum och att Sunds kommunhus därmed egentligen ligger lite avsides.

Vi pratade också om olika kommunala verksamheter och kom in på skyddskåren som har blivit brandkåren – frivilliga brandkåren. Det pågår nu en politisk diskussion där man nu gärna vill skapa en mer professionell brandkår som ska styras från Mariehamn. Johan drog parallellerna att människors ställningstaganden vad gäller exempelvis kommunsammanslagningen påverkas lite av tänket från de gamla kyrkoförsamlingarna och bygemenskapen. Det gäller även för diskussionen kring brandkåren. Många vill ha en lokal delaktighet och ganska mycket lokalt självstyre.

Därefter gjordes ett historiskt hopp till Finby på 1500- och 1600-talet då strömfisket i träskan som då kallades för vikarna var oerhört viktigt! (Övre och nedre viken och Hummelvik – idag Övre viken, Hummelviken och Finbyviken, samt längre upp Vivastby Träsk och längst upp Träsket). Historiskt sett utgjorde detta en av Ålands viktigare fiskeleder och den största leverantören till Kastelholms slott och vidare till Stockholm. Man fiskade främst braxen, id och liknande med hjälp av ryssjor och katsor. I Övre viken fanns det en notplats, och söder om viken finns ett berg som än idag heter Notberget. Detta sjösystem var ett mycket viktigt fiskeområde fram till åtminstone 1650-talet för bönderna, samt för

Sjön Träsket i september 2019. Strax efter att fiskodlingen i Guttorp började släppa ut näringsrikt bräckvatten så försvann de vita näckrosorna från sjön. Fotograferad från södra sidan av sjön mot nordost. Foto: Håkan Tunón.

skärgårdsfolk som inte hade jordbruksland. Nog var en del fiske i havet av betydelse, men fiskeredskapen var nog sådana att dessa var mer givande. Kastelholms slott nämns första gången år 1388, men det lär ha funnits fogdar i trakten sedan åtminstone 1200-talet. Bland känt folk i historien nämner Johan att hertig Karls sekreterare Mickel Olofsson kommer från området runt Finby.

När Johan var barn så var det fina sandstränder mot vattnet vid Estviken, som ligger nedströms om vikarna. Idag, 50-60 år senare är allt bara vass och helt igenvuxet! Troligen har detta flera olika anledningar!

Karl-Gunnar och Leila Karlsson är de som har sett träsket Träsk växa igen och dessutom synliggjort detta i massmedia. De var talespersoner för sjösystemet innan Rädde Lumparn. De bor direkt söder om Träsk.

Johan kommer ursprungligen från gården direkt norr om Mattasgården i Finby och äger fortfarande en tredjedel i kvarnen där. Så detta är hans barndomstrakt. Förr i tiden så hade man vallodling för eget bruk men också mycket spannmål och kanske ärtor eller betor för avsalu. Och man använde då en hel del konstgödsel. Idag är det mest betesmark och vall, men såväl åker, vall som betesmarker sluttar ner mot Svartbäcken och vikarna så det förekommer nog ett samlat näringsläckage, även om det är oklart hur stort det är.

En liknande igenväxning pågår även i vikarna mellan Tranvik och Högbolstad, och då kommer näringsläckaget från odlingarna i de västra delarna av Sunds kommun.

När Johan var yngre fiskade man mycket. Om vintern saxade man lake och gädda, på våren gädda och abborre i dikena, med glädje även id! Midsommarbraxen var också

Estviken i september 2019. När Johan var barn kantades denna vik av fina sandstränder, men idag är i stort sett hela viken igenväxt av vass. Fotograferad från udden öster om viken rakt mot väster. Foto: Håkan Tunón.

mycket uppskattad. På den tiden var Ämnäsbraxen också ett begrepp (Ämnäs ligger söder om Godby, dvs där Johan bor nu). Man fiskade med ryssja i vattendragen (det var en dam som knöt ryssjorna åt dem, med ”hjolar” av enris) redan tidigt på våren och framåt till april-maj. Sedan fiskade man med nät på försommarn vid olika grynnor i Lumparn. Man lade också några nät i vikarna, kastade drag och så vidare. Man rodde dessutom långrev efter abborre och ål (fast man fick bara någon enstaka ålar).

Ofta hade man bössan med sig och sköt bisam, men man fångade också dessa med sax. Det blev många bisamrättor då mamman var körsnär. Man satte saxen på tuvor där bisamrättan satte sig innan den gav sig ut att simma. Johan jagade mycket, men Johan slutade egentligen när rådjuren började störa hunden. Kring 1962 planterade man in rådjuren och det ställde till det för drivande hund som var specialiserad på hare och räv, som var Johans främsta villebråd.

Och så på 1970-1980-talet kom mårdhundarna! Det var flyktingar från pälsfarmare i Ryssland och östra Finland.

Sjöfågel sköts mest vid Granskär, som då kallades Sigskär: man jagade ejder, svärta, vigg och skake. Det blev en del vigg, men mest ejder och svärta. På 1950-1960-talet fanns nästan inga sälar.

Vill man veta mer om områdena runt Mångstekta så bör man prata med Ingmar Lindeman som kan mycket om historiken där!

Förr hade man inte så mycket kontakt mellan norra och södra delen av Sund.

I norra delen hade man odlingsområdet mellan Sund och Kastelholm, norr om Kyrk-

sundet. Där fanns mest små mjölkgårdar (8 – 10 – 15 kor), sånt som nu håller på försvinna. Särskilt i Sibby fanns det små gårdar men nu slås de samman till stora anläggningar! Näringsämnen från norra Sunds lantbruk påverkar vattnet ner mot Slottsundet.

Johan har inte så mycket kunskap av skogsområdena uppe i nordost, men de utgörs mestadels av lite mer otillgängliga skogs- och bergsområden. Dock finns det idag ganska fina skogsvägar på sommarestugorna.

Gunnarsby är en by som består av endast en gård! Komposten kom nog dit på 1980-talet om Johan minns rätt.

Mellan Tosarby och Domarböle finns en myr som tidigare, c:a 1940-talet, utgjorde torvtäkt, men inte längre.

På eftermiddagen gjorde vi sedan en gemensam exkursion med Johan och besökte Träsket, Hummelvik och Estviken och diskuterade lokalhistoria, landskapets igenväxning och den förändrade markanvändningen.

Bilaga 17

Ålandskomposten

190911

Närvarande: Bengt Karlsson, Gunnarsby, och Marie Kvarnström & Håkan Tunón (CBM) och Johanna Roto (Snowchange Coop.)

Vi träffades på Knallen i Finby. Vi inledde med att berätta om Coast4us-projektet och Bengt var väl medveten om att hans kompostanläggning utpekas som en av källorna till övergödningen av sjösystemet öster om Finby och Lumparn.

Bengt berättade om sin mark och att det fanns naturskyddsområden i norra delen mot Kyrksunden. Sedan stormen Alfrida i vintras så har det fallit mycket träd och enligt lagen ska man ta bort död ved för att undvika granbarkborre. Detta har man dock inte gjort i naturskyddsområdena. Nu ligger det mycket träd med rötterna upprivna. Det blir också en ökning av urlakningen från marken ner mot Östra Kyrksundet. Fastighetsverket verkar inte bry sig särskilt mycket, vilket också leder till möjliga angrepp av skadeinsekter på närliggande områden. I tillägg har det varit kalavverkning i ett område intill, Bergsjön, vilket också påverkar näringsbelastningen till vatten och miljön i omgivningen.

Bengts mark i Gunnarsby har varit i släktens ägo sedan 1700-talet. Fastigheten är den största till ytan i Sunds kommun.

Komposten tar emot olika typer av bioavfall från hushåll från en stor del av Åland, potatisrester från Orkla och djuravfall (främst inälvor) från slakterier. Huvud och rygg går till förbränning som smittmaterial, men övrigt går till komposten.

Försäljning av kompost går bra till Sverige, men när det gäller kompost som innehåller djuravfall är det något mer begränsat. Åland har dock en hårdare tolkning av regelverket än Sverige och Finland och det är svårt att få klarhet och kompatibilitet mellan de olika regelverken. Landskapsregeringen förefaller vara osäker vad som gäller smittskyddsbehandling:

- I Sverige gäller 52° i 1 timme,
- På Åland gäller 70° i en timme och därefter komposteringen. På Ålandskomposten kokas det animaliska avfallet först i en timme för att sedan blandas med övrigt avfall och gå i komposttrumman i ett dygn i 70°.

Vid 70° påverkas dock bakteriesammansättningen, medan om man håller 50° så bevaras bakteriekulturen. De genomför just nu DNA-test för att kunna få till en bakteriekultur som är bra för kompostering. Har man ännu varmare i komposten så får man en gasbildning med risk för ökat läckage av växthusgaser.

Helena Blomqvist på Miljöbyrån rekommenderar att det ska gå igenom trumman men ger tyvärr varken tids- eller temperaturangivelse!

Ett av de stora problemen med bioavfallet/råvaran till komposten är plast som kommer med till komposten. Bioavfallet är inte tillräckligt källsorterat och Bengt har inte möjligheter att investera de medel som krävs till en separeringsmaskin och det finns inget stöd att söka för detta hos ÅLR.

Överskottet från komposten får göda en egen viltåker och det växer mycket bra. Bengt sår även in extra för att få mer pollineringsväxter för fjärilar och annat. Viltkål, blåklint och så olika frökapslar till fåglarna. Det blir en ganska hög växtlighet, så man har svårt att se rådjuren när de är på ängen!

Bengt har också anlagt flera sjöar/viltvatten där det förekommer småänder, svarthakedopping, knipa, vigg, skrake och havsörnar. Man ser mer fågel och fler arter i dessa viltvatten jämfört med sjöarna runtomkring. Dessutom har han lakvattenbassänger för att ta upp näringsämnen och minska spridning nedströms. Han är intresserad av att ytterligare utveckla våtmarksområden för att minska övergödning.

På kompostfältet finns många insektsätande fåglar som sädesärlor, svalor och starar.

Han har inte konstgödslat odlingarna sedan 2002. Komposten drog i gång 1999–2000. Bengt skördar vall från sina åkrar och använder dem för bete. Vallen används mest av brorsdotterns hästar.

Planer för framtiden?

Det är ganska osäkert hur det blir. Investeringskostnaderna är höga och man kan få max 20 % investeringsstöd från ÅLR. Det finns förslag/planer från ÅLR att satsa på en större biogasanläggning. Det skulle betyda att kompostanläggningen förlorar sin råvara. Bengt har också tittat på möjligheten att etablera en biogasanläggning, men i så fall i något mindre skala. Men det är små marginaler och höga etableringskostnader. För försäljning av biogas finns det ett kostnadstak och det krävs en uppgraderingsanläggning för att skapa tillräckligt ren gas för fordon. Det finns inte utrymme för någon vinst mer än i form av bidrag kopplade till bilgasförsäljning. Det finns bidrag till vindkraft men inte till elproduktion från biogas!

För att öka mängden råvara för biogasproduktion och samtidigt minska näringsbelastningen i sjöar och havsområden skulle man kunna använda ”skräpfisk”, fiskrens och vasstillväxt.

Bengt har tillstånd att anlägga tre vindkraftverk. Han skulle vilja anlägga ett vindkraftverk på drygt 1 MW, men i och med att Åland har en nedre gräns för vindkraftsbidrag på 3 MW/vindkraftverk så har det fått anstå. I Finland är gränsen för bidrag 1 MW/kraftverk. Ålands regler gynnar bara stora aktörer. Bengt har också funderat på att anlägga en solcellspark på ett berg mellan Finby och Gunnarsby. Den skulle sammanlagt kunna producera tillräckligt med el till hela Sunds kommun.

Ålands landskapsregering vill med offentliga medel driva på utvecklingen av det kommunala ”företaget” MISE (Ålands miljöservice KF) och verksamheten inom Svinryggen. Bengt upplever det svårt att som privat aktör konkurrera med den offentliga sektorn som får särskilda stöd. Han upplever att ÅLR verkar för att bygga upp nya stora verksamheter som sedan konkurrerar ut mindre, redan befintliga företag.

Några av våra tankar från mötet:

Bengt Karlsson är en av de entreprenörer på Åland som aktivt verkar för att skapa en cirkulär ekonomi, ta hand om det avfall som hushållen genererar och möjliggöra återanvändning av näringsämnen och fossilfri energiproduktion som kan bidra till ett fossilfritt Åland.

Från vårt perspektiv (vi arbetar med naturresurshushållning och biologisk mångfald för ett framtida fossilfritt, hållbart samhälle) bedömer vi det som mycket värdefullt att ta vara på Bengt Karlssons arbete och engagemang i utvecklingen mot ett fossilfritt Åland med cirkulär resurshushållning.

Under hösten 2019 har Ålands komposten fusionerats med företaget Ålbiocom AB och i december fick man sitt hanterande av animaliska biprodukter godkänt av Landskapsregeringen. Ansökan om förändring i hanteringsrutiner lämnades in hösten 2016 (ÅLR nr 58/2019, bilaga 1 S419E58).

Bilaga 18

Workshop Dialog i Sund

191104

Deltagare: Margarita Andersson, Jenny Björklund, Kurt Husell, Janzi Jakobsson och Ann-Christin Karlsson, samt Charlotta Björklund och Susanne Vävare (Ålands landskapsregering och Coast4us), Alexandra de Haas (Lokalkraft Leader Åland), Johanna Roto (Snowchange Coop) och Marie Kvarnström och Håkan Tunón (Centrum för biologisk mångfald, Sveriges lantbruksuniversitet).

Inledningsvis presenterade Charlotta Björklund projektet Coast4us, Håkan Tunón berättade om lite av det som har kommit fram i dialogprojektet i Sunds kommun och Alexandra de Haas beskrev möjligheterna med Ålands Leader-program.

Därefter följde en fri diskussion som kring olika teman. I anteckningarna har vi valt att redovisa diskussion per tema, även om det i själva diskussionen då och då gjordes återkopplingar till tidigare teman. Eftersom merparten av deltagarna hade Kastelholmsområdet som hemtrakt, och dessutom lokal kulturhistoria som intresse, så kretsade en stor del av diskussionerna om just kulturhistoria i Kastelholm.

Historien i Kastelholmsområdet

Kastelholmen har en rik historia och det finns berättelser om många färgstarka personer som bodde på trakten, som exempelvis boterskan Troll-Lena som bodde vid Jan Karlsgården.

Alexandra de Haas från Lokalkraft Leader Åland och Charlitta Björklund från Landskapsregeringen diskuterar med auditoriet efter sina respektive presentationer. Foto: Håkan Tunón.

Hela Kastelholmsområdet hörde tidigare till kungsgården. Detta gör att nästan alla fastighet-er/tomter i området har eget namn, med kopplingar till Kungsgårdens marker, i tillägg av fastighetsnummer (som de redovisas idag). Även vissa nyare namn finns. Fastigheten där Janzi bor är avstyckad från den större Näsgård. Janziz tomt är den som ligger närmast golfbanan och heter Kuleby efter luffare som brukade bo i en jordkula där.

Vattensystemet från Kyrksundet till Lumparn

Kurt beskrev landhöjningen i Kastelholmsområdet utifrån ett antal äldre lantmäterikartor (1600- och 1700-tal). Genom landhöjningen och igenväxning finns det mycket mindre vatten idag i området kring den s.k. Köksön och kvarvarande vatten är grundare. Förr i tiden utgjorde vattendragen bestående av Slottssundet samt Västra och Östra Kyrksundet en viktig transportled i området där man kunde transportera varor med båt. Det var också viktigt från säkerhetsperspektiv att kunna ta sig upp i sjösystemet sjövägen. Tidigare gick det även reguljär båttrafik från Strömbolstad (i östra Kyrksundet) ända till Jomala vik och därifrån kunde man sedan åka vidare med bussar till Mariehamn. Turistbåtar gick fortfarande på 1930–50-talen.

Under de senaste åren har vassen blivit ett tilltagande problem i många ställen längs kusten och ån.

Sjöarna Östra- och Västra Kyrksundet

Västra Kyrksundet är tämligen djup, upp till 20 m djup, närmast klipporna på den södra sidan av sjön. Det finns en del vass längs stränderna men det verkar att ha minskat något de senaste åren. Man har rensat Strömmen, ån mellan Kyrksunden, och det går nu att ta sig förbi med mindre båtar.

Ån mot Kökshavet är i dagsläget nästan helt igensatt av vass och borde rensas upp. Nästan alla näringsämnen som rinner ned fångas upp. Det har tidigare funnits möjligheter att ta båten upp i sjösystemet. Om man skulle kunna öppna ån, skulle det även vara fint att rensa mark längs ån så att man skulle kunna gå längs den.

I västra änden av Västra Kyrksundet där ån börjar finns det dammluckor, precis söder om landsvägsbron. Luckorna har troligtvis haft en funktion att fungera som gräns mellan söt- och saltvatten. Susanne (ÅLR) tror att man satt luckorna för att skydda kräftorna i sjön från saltvatten. Kurt vet att det fanns kräftor i sjön redan före luckorna, åtminstone i Östra Kyrksundet. Man menade att dammluckorna var i behov av renovering. När Kurt var ung fanns det inte några dammluckor där överhuvudtaget så det är ett mer nutida inslag i landskapet.

Kökshavet

Kökshavet ligger norr om slottet. Kökshavet ägs av Slottssundets samfällighet som också äger området öster om kökshavet efter kanalen. Det är ett rikt fågelliv i Kökshavet och i vassen som omger vattnet (bl a förekommer vattenrall där). Vass är ett dock återkommande problem även i Kökshavet. Öster om Kökshavet, mot Smakbyn har det vuxit upp enormt mycket vass under de senaste 2–3 åren. Man ser knappt vatten längre. Det har

Dammluckan i ån/kanalen mellan Västra Kyrksundet och Kökshavet med övergång med rullar för småbåtar. Foto: Håkan Tunón.

funnits diskussioner om att placera ut fosforfälla i vattnet men det har inte blivit godkänt.

På botten av Kökshavet och norra delen av Slottsundet finns det rester av gamla träpålar. En del av dessa har utgjort en del av en försvarsanläggning kopplad till slottet. Pålarna har ett historiskt värde och museikontoret menar att det är viktigt att bevara dem, vilket utgör ett hinder för muddring, som också föreslagits.

Slottsundet

Vattenområdet i Slottsundet hör till den lokala samfälligheten. I stora delar av Slottsundet gäller inte fiskekort, som utomstående får man alltså inte fiska där. Janzi menar att om man skulle tillåta fiskekort i området skulle det både göra området mer attraktivt och bidra till att minska dagens tjuvfiske. Området öster om Storholmen är särskilt attraktivt, det är ett bra område för öring.

Det finns gott om undervattenskartmaterial för Slottsundet. Det finns exempelvis flera vrak i sundet som är populära besöksmål för dykturister. Man kan söka tillstånd att dyka till ett antal vrak men det finns även ett antal vrak som ska lämnas orörda och där det råder dykförbud.

Charlotta: I Havsdatabasportalen finns information av alla kända vrak. Dessa kommer att bli tillgängliga som öppna data i nära framtiden i Havsdatabasportalen www.itameri.fi (dock ej på koordinatnivå).

Janzi: Jag bor söder om golfbanan på västra sidan av sundet. Det finns inga sjukna fartyg eller polar utanför hans hus så Janzi kunde installera sjövärme i sitt vattenområde.

Diskussioner om Kastelholmsrådets värden och möjligheter. Från vänster: Johanna Roto, Marie Kvarnström, Ann-Christin Karlsson och Janzi Jakobsson. Foto: Håkan Tunón.

Stornäset

Stornäset är ett område med stora naturvärden. Det finns mycket vilt i området, exempelvis rådjur, mårdhund, mink, hare, säl (som regelbundet simmar in i Kastelholmsunden), många rovfåglar (som havsörn och berguv) och bisamrättor. Och för två år sedan kom mördarsniglar till trakten.

Det finns fin gammal skog ute på Stornäset men också kalhyggen söder om träsket samt enstaka äppelodlingar.

Stornäsets östra kust är full av vass och sly. Det är Landskapets mark som inte sköts kontinuerligt. Det har blivit ”som en igenväxt djungel” och man ser inte det vackra Stornäset bakom all vass. Om man skulle öppna landskapet mot Slottsundet skulle området bli mer attraktivt och levande.

Tjudnästräsket på Stornäset har ett rikt fågelliv. Det finns en vandringsled som går längs östra stranden, men få känner till den. Leden är i bra skick. Man har även talat om fiskodling och Kräfter till träsket. I dagsläget kommer man inte fram till själva träsket för att stranden är helt igenväxt. Det vore värdefullt att bygga spänger och ett fågeltorn eller observationsplattform för att tillgängliggöra området.

Åländsk mat

Ann-Christin: Det är svårt att leva på jordbruk i dagsläget. Vi har en liten trädgård för eget bruk och några kor men vi håller dem mest för att behålla biologisk mångfald och naturbetesmark i området.

Jenny: Smakbyn använder en del åländsk mat i sin restaurant och har intresse att använda mer lokalt producerad mat, speciellt fisk, kött, frukt, bär och grönsaker. Samtidigt

finns det enligt restaurangen utmaningar med att kunna använda lokala råvaror eftersom tillgången är ojämn och det finns en osäkerhet i antal gäster.

Rådjursjakt är populärt på Åland och antalet rådjur har ökat de senaste åren. Samtidigt går allt kött till jägarnas och markägarnas egen konsumtion eller sprids via informella kanaler till släkt och vänner. Det finns ett kommersiellt intresse att kunna erbjuda åländskt rådjurskött till konsumenter. Samtidigt får restauranger på Åland inte sälja rådjurskött som inte är besiktigat. Det finns bara ett (kommersiellt) slakteri på Åland men de får enligt lagstiftningen inte hantera rådjurskött.

Jenny: Det är också svårt att få tillgång till lokal fisk eftersom det lokala fiskelaget har många delägare vilket försvårar samarbetet.

Janzi: Slottsundet skulle kunna öppnas upp mer för fiske med fiskekort för privatpersoner. Man har dessutom diskuterat möjligheterna för fiskodling och kräftor till Tjudnäs-träsket (den lilla sjön i Stornäset).

Turism

Ålänningar är generellt stolta över sin lokala omgivning men man skulle kunna marknadsföra denna bättre. Det är också nödvändigt att de viktigaste turistområdena i Sund utvecklas med hållbara villkor och att det görs bra. Åland kan inte tävla med billigare priser och liknande, men i takt med dagens klimatengagemang har Åland stor potential som när-turismrese mål. Att profilera sig som hållbar destination skulle kunna locka mer folk vilket skulle bidra till att besöksnäringen utvecklas.

Jenny har många utvecklingstankar vad gäller Smakbyn och hon vill utveckla dagens verksamhet hållbart. Numera är anläggningen Green key-certifierade. En av de mer omfattande planerna för framtiden är att kunna bygga ett hotell inom fastigheten.

Övriga saker som diskuterades under kvällen

Kommunen har ett ständigt behov av skattepengar för verksamheten och framtida investeringar. Man menade att det absolut finns plats för fler människor i Sund och att kommunen inte har vuxit under de senaste decennierna i proportion till vad Åland som helhet har.

Margarita Andersson berättade om hur hon berikat den biologiska mångfalden genom att gräva ut och förbättra en damm i sin trädgård. Hon har nu ett rikt liv av bland annat trollsländor och grodor i och kring dammen.

Bilaga 19

Karl-Anders och Elisabeth Lindholm

Högbolstad

191104

Deltagare: Karl-Anders och Elisabeth Lindholm + Marie Kvarnström & Håkan Tunón från CBM och Johanna Roto från SnowChange Coop.

Ålands landskapsregering genomför sedan 2018 projektet Coast4us med fokus på hållbar kustzonsplanering i samarbete med de boende inom ett pilotområde, bland annat Sunds kommun. Målet är att tillsammans med lokalbefolkningen hitta vinn-vinn lösningar som är positiva ur miljösynpunkt men också för turism och annat hållbart brukande av naturen.

Landskapsregeringen har gett ett uppdrag till SLU Centrum för biologisk mångfald och Snowchange Cooperative. Konsulterna ska kartera sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i olika pilotområden i Sund. Arbetet kommer att ske genom olika möten och workshops samt intervjuer med lokalbefolkning och intresseorganisationer samt kommunen.

De areella näringarna har inget bra läge idag: fisket fungerar inte alls, lantbruket lönar sig inte och skogsbruket har sämre prisbild än i Finland och Sverige. I samband med Alfrida så fick Karl-Anders sammantaget nästan ingen vinst alls från den avverkade/fällda skogen.

Det har varit en miljömässig kamp mot myndigheterna sedan 1980-talet. Lumparn har varit övergödd sedan dess, med bland annat mycket grönslick. Man har från biologerna fått höra att situationen är bättre än lokalbefolkningen har uppfattat det. Men de lokala utgår från sina erfarenheter från landskapet och hur det sett ut tidigare år.

Det fanns i stort sett ingen ejder när han var barn. På 1950-talet ökade den mycket och då kunde man skjuta hur mycket som helst. Svärtan, ejdern och gösen försvann runt 2000-talet. Gösen är numera borta från djupa delen av Lumparn och påträffas uppe i de grunda vikarna. Ytvattnet har blivit bättre med mindre ”slecka” (grönslick). Karl-Anders bedömer att det behövs minst 30 år för att förbättra situationen.

Det finns en hel del knipa i Lumparn, särskilt på hösten-vintern då ungfåglar från norra Finland och Sverige sträcker söderut. Det finns också vigg, små- och storskrake och skarv. Skarven håller inte till i Lumparn året runt. Det finns ingen häckning i närheten, endast födosök på Storgrynnan mellan Tingön och Röda kon samt på Skarven längre ut.

De första rådjuren planterades ut c:a 1957 och de kom från Värmland. Många dränktes dock på isarna under vintern – de var inte vana vid vattnet på Åland. 1962 kom en andra utplantering från Roslagen och den lyckades betydligt bättre. De som jagar är väl nöjda men de som inte gör det blir irriterade på att jägarna inte skjuter tillräckligt många.

Sunds styrkor: det borde vara Kastelholm och Bomarsund, men de har varit en ordentlig dämpare av utvecklingen i Sund. ÅLRs syn verkar vara att på landskapets områden ska det minsann inte ske någon utveckling utan på andra markområden, men det blir svårt när det är landskapets områden som ligger centralt. Det är svårt att få intäkter från turismen. Turisterna köper en kaffe och en glass och sedan vill de pinka gratis.

Ur landsbygdens perspektiv är det bäst att barnen inte får ”för mycket” utbildning, då är det mer sannolikt att de stannar i bygden och bidrar till en levande landsbygd. Så resonerade Karl-Anders far, och så här i efterhand måste han ge honom rätt. Men barnen bestämmer ju själva om sin framtid när de blivit myndiga.

Hur ska man överleva i skärgården i dag? Det är dåligt med intäkter för de areella näringarna. Man skulle behöva en annan landsbygdspolitik.

ÅLR flyttade ut Kulturbyrån till Sund, men tjänstemännen ville vara centralt i Mariehamn så det stod mest tomt. Sedan försökte man få till en konferensanläggning, men det fanns inget kök så det lades ner.

Turismen skulle man kunna utveckla! Man borde jobba in Åland i de asiatiska besökarnas rundtur. Många asiatiska gäster åker färja mellan Helsingfors och Stockholm, men när man passerar Åland är det ofta natt, och i det fall de kommer förbi så går de inte i land. Man behöver marknadsföra på ett helt annat sätt.

Natur- och kulturvärden: När vattnet är friskt och skogen är i bra skick är naturvärdena stora på Åland. För den manliga delen av befolkningen är jakten, fisket, svampen och bären särskilt viktiga. Det är viktigt att ålänningar bereds möjlighet att kunna komma ut och jaga och fiska. Turisterna har ofta annat som de vill göra.

Jakten bör inte beslutas och uppföljas från EU utan besluten bör tas lokalt. Den gamla generationens jägare är på att dö ut och den nya generationen är för bekväm och har andra intressen.

Jaktlaget som Karl-Anders tillhör har 3 000 hektar och hade som mest åtta licenser på älg och nu fyra, när älgstammen blivit mindre. Som sämst hade man två licenser.

Fisket direkt i viken nedanför parets bostad lönar sig bäst för där finns det fortfarande lite fisk. Men bristen på fisk i vattnen gör att det inte blir särskilt mycket fiske numera.

Som ung bestämde sig Karl-Anders för att börja fiska när han blev gammal, och han knöt egna nät, men det verkar inte bli något med det eftersom det finns så lite fisk.

Den lokala fiskmottagningen har stängt och idag får man åka till Mariehamn för att sälja. Och det mesta av intäkterna går till andra än fiskaren. EU-inträdet innebar i stort sett att man drog bort 30 % från böndernas/producenternas pris och lade på 30 % till affärens/distributörens.

Ålands största lantbrukare bryr sig inte om att skörda spannmål för det lönar sig helt enkelt inte, man får andra EU-stöd som bidrar till helheten. Stornäsets vänner och Karl-Anders har delvis lite olika perspektiv på golfbanan. Innan golfbanan kom till så var det annor-

lunda. Kungsgårdens lantbruk låg alltid efter, och numera ger ju golfbanan faktiskt en del arbetstillfällen och bidrar till att hålla landskapet öppet. Och är det så att man lägger ned banan så kommer naturen att ta tillbaka området.

Redan för flera decennier sedan förordade Karl-Anders att allt arkivmaterial från Bomarsund skulle läggas ut på internet, så att ryssar och fransmän skulle lockas att bli turister till området.

Sunds kommun har stått och stampat utvecklingsmässigt. Ålands befolkning ökade från 20 000 till 30 000 men i stort sett har ingen ökning skett i Sunds kommun.

Lokala perspektiv på Sunds kommun

Detta är en rapport från ett arbete med dialogworkshopar och möten med olika aktörer i Sunds kommun i syfte att få ett lokala perspektiv på sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska värden i kommunen. Under sommarhalvåret och hösten 2019 genomfördes en mängd ett tjugotal olika möten runt om i Sunds kommun för att inhämta tankar och erfarenheter om läget idag och praktiska och visionära idéer för framtiden.

Denna rapport har tillkommit inom ramen för ett uppdrag inom Ålands landskapsregerings arbete med projektet COAST4US med finansiering från Interreg Central Baltic, som har som syfte att utveckla metoder för ökat deltagande i planeringsprocessen för hållbar utveckling i kustområdena runt Östersjön.